

14. Παρατηρήσεις και διαφαινόμενες τάσεις για τα ζητήματα της υδροπολιτικής στην Μέση Ανατολή.

Αυτό που παρατηρείται είναι ότι για τη Μέση Ανατολή και για τα εξεταζόμενα για την παρούσα εργασία κράτη, τα νερά των δύο διακριτών μεταξύ τους σημαντικών υδάτινων συστημάτων είναι ιδιαίτερα κρίσιμα και διαδραματίζουν σημαντικό πολιτικό ρόλο.

Το ένα σύστημα αφορά τα νερά των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη και όλο το σύνολο της λεκάνης απορροής αυτών των ποταμών και δευτερευόντως του ποταμού Ορόντη και το δεύτερο σύστημα αφορά όλη τη λεκάνη απορροής του Ιορδάνη ποταμού και του παραποτάμου του Γιαρμούκ. Αυτά τα δύο ποτάμια συστήματα, βρίσκονται στο επίκεντρο της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή και η πρόσβαση στη διαχείριση των νερών τους αποτελεί το έπαθλο για το νικητήριο κράτος σε κάθε ένα από τα δύο συστήματα.

Από το σύνολο των υδάτινων πόρων της Μέσης Ανατολής το ποτάμιο σύστημα του Τίγρη – Ευφράτη και του Ιορδάνη – Γιαρμούκ έχουν ξεχωριστή γεωπολιτική αξία και στρατηγική σημασία. Τα νερά τους αποτελούν αντικείμενο μακρόχρονης αντιπαράθεσης ενός συνόλου εμπλεκόμενων κρατών σε κάθε μία από τις δύο περιπτώσεις. Τα δύο αυτά ποτάμια συστήματα έχουν ιδιαίτερα γεωπολιτικό ρόλο στη Μέση Ανατολή και το μήκος τους και η ποσότητα των νερού που περιέχουν στις συγκεκριμένες περιοχές από τις οποίες διέρχονται, τους προσδίδει ιδιάζουσα βαρύτητα και ιδιαίτερη πολιτική σημασία.

Τα νερά του Τίγρη και του Ευφράτη, καθώς και του Ιορδάνη και του Γιαρμούκ αποτελούν σημαντικούς παράγοντες που καθορίζουν την εξωτερική πολιτική των κρατών από τα οποία διέρχονται. Έχουν προκαλέσει εντάσεις και συγκρούσεις στο παρελθόν, έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση των συνθηκών της διεθνούς πολιτικής στη Μέση Ανατολή και προδιαγράφουν τις προϋποθέσεις και τους όρους μελλοντικών συνθηκών ειρήνης και αμοιβαίας αλληλοκατανόησης στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Είναι όμως αμφίβολο εάν πρόκειται να αποτελέσουν και την αιτία ενός νέου πολέμου στη Μέση Ανατολή. Πιθανότερο είναι να αποτελούν πηγή προστριβών, διπλωματικών αντιπαραθέσεων και στρατιωτικών συγκρούσεων μικρής κλίμακας και σε κάθε περίπτωση ελεγχόμενων ένοπλων συρράξεων σε τοπικό επίπεδο, παρά να αποτελέσουν την αιτία για ένα γενικευμένο ή ολοκληρωτικό πόλεμο μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών στη Μέση Ανατολή.

Σε σημαντικό βαθμό η διαδικασία της ειρήνευσης στη Μέση Ανατολή, εμπεριέχει την παράμετρο της διευθέτησης των ζητημάτων ύδρευσης των εμπλεκόμενων μερών. Το ζήτημα των υδάτινων πόρων και της επάρκειας σε νερό, αναδεικνύεται σε κοινό στοιχείο ανησυχίας όλων των κρατών της Μέσης Ανατολής και η αξιοποίηση των υδάτινων πόρων αποτελεί εθνικό στόχο κάθε χώρας χωριστά.

Η αμοιβαία δυσπιστία και η επιθυμία της κάθε χώρας να ελέγχει η ίδια τις πηγές του Ιορδάνη ποταμού, δυσκολεύουν το θέμα της επίτευξης ειρήνης μεταξύ Ισραήλ και Συρίας. Η ανασφάλεια του Ισραήλ και της Συρίας σχετικά με την εξασφάλιση των απαραίτητων για την επιβίωση και την ανάπτυξη τους πόρων νερού, είναι ο παράγοντας που εμποδίζει ουσιαστικά μία ειρηνευτική συμφωνία μεταξύ Συρίας και Ισραήλ. Η διασφάλιση της υδροδότησης του Ισραήλ, αποτελεί βασική προτεραιότητα της Ισραηλινής κυβέρνησης που εκφράζεται με σειρά δράσεων της και συμπλέκεται με τις σχέσεις Ισραήλ- Συρίας και Ισραήλ- Παλαιστινίων.

Επίσης αντίστοιχα τα υδραυλικά έργα της Τουρκίας, αντιμετωπίζονται ως σημαντικές αναπτυξιακές προσπάθειες από την ίδια και ως απειλή για την δική τους οικονομική ανάπτυξη από τη Συρία και το Ιράκ.

Οι πρώτοι οι οποίοι επισήμαναν τη διασύνδεση του νερού με την πολιτική στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, ήταν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το κίνημα των Σιωνιστών. Με σχετικές πολιτικές του πρωτοβουλίες, το Παγκόσμιο Σιωνιστικό Συμβούλιο, ενδιαφέρθηκε προκαταβολικά για την επάρκεια υδάτινων πόρων, του σχεδιαζόμενου να ιδρυθεί μελλοντικά ανεξάρτητου κράτους του Ισραήλ. Έκτοτε το νερό αποτέλεσε κεντρικό άξονα της πολιτικής του Ισραήλ και κρίσιμο στοιχείο που καθόριζε την πολιτική του προς τα γειτονικά Αραβικά κράτη.

Το Ισραήλ από την ίδρυση του ως ανεξάρτητο κράτος, αντιμετώπισε αμέσως το νερό ως πολιτικό ζήτημα. Χαρακτηριστικό δείγμα της έμφασης της Ισραηλινή ηγεσίας από την πρώτη στιγμή στο ζήτημα των υδάτινων πόρων, ήταν η έκφραση του πρώτου Πρωθυπουργού του Ισραήλ David Ben Gurion, για το όραμα του Ισραήλ να αντιμετωπίσει το νερό σαν «αίμα ζωής» και την πρόθεση του Ισραήλ «να κάνει την έρημο λίμνη» (816). Ο David Ben Gurion θεωρούσε ότι οι Ισραηλίτες και οι Άραβες θα μάχονταν για την κυριαρχία επί των νερών και οι συνέπειες αυτής της μάχης θα καθόριζαν συνολικά το μέλλον της γης της Παλαιστίνης. Ένα από τα πρώτα μεγάλα εθνικά έργα που πραγματοποίησε το ανεξάρτητο κράτος του Ισραήλ, ήταν η κατασκευή του Εθνικού Μεταφορέα Νερού. Η κατασκευή του που ολοκληρώθηκε το 1964, σηματοδότησε και επίσημα πλέον την πολιτική σημασία του νερού στην περιοχή. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρώτη στρατιωτική δράση της Παλαιστινιακής Επαναστατικής Οργάνωσης Al- Fatah, που ίδρυσε ο Yaser Arafat το 1965, ήταν η επίθεση ενάντια στο δίκτυο του Εθνικού Μεταφορέα Νερού. Μπορεί να θεωρηθεί ότι το Ισραήλ έδωσε αρχικά το 1948 τη μάχη για τη διασφάλιση της επιβίωσης του σαν ανεξάρτητο κράτος και σε δεύτερο χρόνο το 1967 έδωσε τη μάχη για τη διασφάλιση των υδάτινων πόρων του (817).

Ο Ariel Sharon, Υπουργός Εθνικής Άμυνας του Ισραήλ και μετέπειτα Πρωθυπουργός της χώρας αυτής, δήλωνε σχετικά με το θέμα αυτό, ότι ο κόσμος γενικά θεωρούσε ότι η 5^η Ιουνίου 1967 είναι η μέρα που ξεκίνησε ο πόλεμος των «έξι ημερών» μεταξύ Αράβων και Ισραήλ. Όμως αυτή είναι η επίσημη ημερομηνία. Αλλά στην πραγματικότητα ο πόλεμος ξεκίνησε δύομισι χρόνια νωρίτερα, την ημέρα που το Ισραήλ αποφάσισε να δράσει εναντίον της εκτροπής του Ιορδάνη ποταμού (818).

Το Ισραήλ αντιμετωπίζει το ζήτημα του νερού σαν ζήτημα ύψιστης σπουδαιότητας. Ο έλεγχος εκ μέρους του Ισραήλ, ιδιαίτερα επί του άνω ρου του Ιορδάνη και των πηγών του όπως και επί των μεγάλων υπόγειων υδατοδεξαμενών της Δυτικής Όχθης επί του Ιορδάνη, εκλαμβάνεται ως ένα ελάχιστο επίπεδο διασφάλισης εθνικής ασφάλειας. Η Ισραηλινή αίσθηση ασφάλειας παραμένει προσηλωμένη στην εδαφική διάσταση και στην αξιοποίηση των πόρων της γης, όπου το νερό κατέχει πρωτεύουσα σημασία. Το Ισραήλ δείχνει να κατανοεί το έλλειμμα νερού της Ιορδανίας και των Παλαιστινίων, τόσο στη Δυτική Όχθη όσο και στη Γάζα και δείχνει τάσεις αποδοχής μιας διεθνούς συνεργασίας για τη διαχείριση των διαθέσιμων ποσοτήτων νερού της Παλαιστίνης και της λεκάνης απορροής του Ιορδάνη.

Ταυτόχρονα όμως θεωρεί και συμπεριφέρεται σύμφωνα με την άποψη, ότι τα δικαιώματα επί του νερού του Ισραήλ, όσα έχει κατακτήσει με τόση προσπάθεια και πολέμους και όσα αποτελούν κεκτημένο του δικαίωμα ως σήμερα, πρέπει να διατηρηθούν και στο μέλλον σε πολύ μεγάλο βαθμό, στα πλαίσια μιας οποιασδήποτε ειρηνευτικής διαδικασίας. Η διατήρηση μορφών Ισραηλινού ελέγχου επί των υδάτινων πόρων της Δυτικής Όχθης, τόσο με τη μορφή πρόσβασης σε όλο το μήκος του Ιορδάνη ποταμού, όσο και με τη μορφή της διατήρησης εκ μέρους του Ισραήλ, του δικαιώματος να συνεχίσει να αντλεί με τον ίδιο ρυθμό, νερό από τις υπόγειες υδατοδεξαμενές που διατρέχουν τη Δυτική Όχθη, είναι βασικοί παράγοντες που θα συμβάλουν στην αποδοχή εκ μέρους του Ισραήλ, της αποκήρυξης της κατοχής της Δυτικής Όχθης και της Λωρίδας της Γάζας εντός των πλαισίων της «γη έναντι ειρήνης» διαδικασίας που διατρέχει το όλο πνεύμα των ειρηνευτικών διαδικασιών στη Μέση Ανατολή.

Έως σήμερα το Ισραήλ είναι η χώρα που έχει τη δυνατότητα να ελέγχει τους υδάτινους πόρους του συνόλου της Παλαιστίνης. Το ζήτημα της επίτευξης ειρήνης Ισραήλ- Παλαιστινίων, συμπλέκεται με το ζήτημα των υδάτινων πόρων και περιπλέκεται από το γεγονός ότι η Δυτική Όχθη, η Λωρίδα της Γάζας και το Ισραήλ έχουν υψηλό βαθμό υδρολογικής εξάρτησης μεταξύ τους (819).

Το μεγαλύτερο ποσοστό γλυκού νερού και των ανανεώσιμων πηγών νερού εντός της γεωγραφικής ενότητας της Παλαιστίνης, είναι κοινό σε όλες τις πλευρές και πολλοί υδροφόροι ορίζοντες, υπόγειες υδατοδεξαμενές και επιφανειακοί φυσικοί πόροι νερού, είναι κοινοί ή διαπερνούν το σύνολο της Παλαιστίνης, κάνοντας έτσι στην πράξη δύσκολο έναν δίκαιο και αμοιβαία αποδεκτό διαχωρισμό των υδάτινων πόρων που αντιστοιχούν ξεχωριστά στη Δυτική Όχθη, στη Λωρίδα της Γάζας και στο Ισραήλ (820).

Το νερό αποτελεί τον άξονα περί του οποίου κινείται σημαντικό τμήμα των διαδικασιών ειρήνευσης στη Μέση Ανατολή, τόσο όσον αφορά τη σχέση του Ισραήλ με τους Παλαιστίνιους, όσο και με τη Συρία. Όμως, οι γεωπολιτικές συνθήκες που επικρατούν στη Μέση Ανατολή σήμερα δείχνουν ότι ενδεχομένως στο άμεσο μέλλον δεν θα προκληθεί νέος σημαντικός πόλεμος που θα έχει ως αιτία ζητήματα κυριαρχίας επί του νερού. Ιδιαίτερα μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστινιακής Αρχής, υπάρχει ένα πλέγμα συνεργασίας το οποίο δεν είναι θεσμοθετημένο, δεν περιβάλλεται από το πλαίσιο κάποιας ειρηνευτικής συμφωνίας και δεν είναι επίσημα καταγεγραμμένο σε κάποια επίσημη συμφωνία, όμως υφίσταται και αποτελεί πολιτική πρακτική εγκαθιδρυμένη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Σε αρκετές περιπτώσεις η συνεργασία αυτή είναι τριμερής, καθώς μετέχουν εκπρόσωποι του Ισραήλ, της Ιορδανίας και των Παλαιστινίων.

Σε κάθε περίπτωση και παρά την έλλειψη μιας ολοκληρωμένης ειρηνευτικής συμφωνίας, το σημαντικό είναι η ύπαρξη ενός σημαντικού βαθμού συνεργασίας μεταξύ των τριών πλευρών, παρά τις διαφορετικές αντιλήψεις ως προς τα δικαιώματα επί του νερού, κυρίως μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστινίων και τις διαφορετικές προσεγγίσεις στο υδατικό πρόβλημα της Παλαιστίνης, συνολικά που έχει η κάθε πλευρά.

Μια σημαντική διάσταση του προβλήματος, είναι η απάντηση στο ερώτημα εάν το ζήτημα του νερού μακροπρόθεσμα, είναι ζήτημα τεχνικό και κλιματολογικό και μπορεί να επιλυθεί με την αναγκαία πολιτική βούληση. διαμέσου της ανάπτυξης θεσμών συνεργασίας και συνολικής αντιμετώπισης της διαχείρισης όλων των διαθέσιμων υδάτινων πόρων της περιοχής της Ιορδανίας και της Παλαιστίνης, ή είναι ζήτημα που άπτεται πολιτικών μορφών αντιμετώπισης του με όρους ισχύος και νομικών επιχειρημάτων βασισμένων στην αρχή των ιστορικών εθνικών δικαιωμάτων επί της χρήσης συγκεκριμένων πηγών νερού, όπου το πεδίο της συνεργασίας μειώνεται προς όφελος του πεδίου της ισχύος και του εθνικού συμφέροντος. Όποια άποψη και αν μακροπρόθεσμα επικρατήσει, θα πρέπει να επιλύσει το βασικό ζήτημα του ελέγχου και της διαχείρισης του νερού κυρίως επί των πηγών του, εκεί δηλαδή που αναβλύζει ή πηγάζει. Για το Ισραήλ το ζήτημα ελέγχου επί του νερού και της αποφυγής της εξάρτησης σε νερό από οποιαδήποτε γειτονική χώρα ακόμα και σε περίοδο ειρήνης είναι ζήτημα που θεωρείται αδιαπραγμάτευτο.

Για το θέμα αυτό ήδη από τον Αύγουστο του 1990, πριν ακόμα από την υπογραφή της Συμφωνίας Ειρήνης Ισραήλ- Ιορδανίας του 1994, το Ισραηλινό Υπουργείο Γεωργίας με επίσημη δήλωση του ανέφερε ότι είναι δύσκολο να κατανοηθεί οποιαδήποτε πολιτική λύση του πολιτικού προβλήματος της Μέσης Ανατολής στην οποία θα προβλέπεται και η διασφάλιση της ύπαρξης του Ισραήλ, χωρίς αυτή να περιλαμβάνει τη συνέχιση του πλήρους Ισραηλινού ελέγχου επί των συστημάτων νερού και υγιεινής της Δυτικής Όχθης και των συνδεδεμένων με αυτά κατασκευασμένων υποδομών.

Επίσης, το Ισραήλ διστάζει να προβεί σε ειρηνευτική συμφωνία με τη Συρία για να μην υποσκάψει την πρόσβαση του στους υδάτινους πόρους των Υψωμάτων του Γκολάν και κυρίως την πηγή του Banias. Το Ισραήλ δεν αντιτίθεται συνολικά στον ανεφοδιασμό των γειτονικών του Αραβικών κρατών ή των Παλαιστινίων με νερό. Επιθυμεί όμως τη διασφάλιση της συνέχισης του ελέγχου από αυτό, των υδάτινων πόρων τους οποίους ελέγχει σήμερα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πολιτικής, είναι ότι το Ισραήλ δεν έχει εναντιωθεί σε προτάσεις για υδροδότηση των Παλαιστινίων της Δυτικής Όχθης και της Λωρίδας της Γάζας, με νερό που θα μεταφερθεί σε αυτούς από χώρες όπως η Αίγυπτος, ο Λίβανος ή ακόμα και η Τουρκία. Όμως το Ισραήλ δεν δέχεται τη μείωση των δικαιωμάτων του επί των διαθέσιμων υδάτινων πόρων του Ιορδάνη ποταμού και των υπόγειων υδατοδεξαμενών της Δυτικής Όχθης και την παραχώρηση μέρους της εξουσίας που έχει σήμερα για τη διαχείριση του νερού της Δυτικής Όχθης προς τους Παλαιστίνιους. Δέχεται να συζητήσει με την Παλαιστινιακή Αρχή την παραχώρηση σε αυτήν δικαιωμάτων νερού, μόνο όσον αφορά τα δικαιώματα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και την υδροδότηση των Παλαιστινιακών οικισμών της Δυτικής Όχθης.

Διαχρονικά όμως οι Παλαιστίνιοι σε όλες τις διαπραγματεύσεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έως και σήμερα, έχουν προβάλει ως πρώτη προτεραιότητα των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων, την αποκατάσταση των εθνικών ιστορικών δικαιωμάτων των Παλαιστινίων επί των υδάτινων πόρων της Δυτικής Όχθης και την δέσμευση του Ισραήλ ότι μία ελάχιστη ποσότητα 200 εκατομμυρίων κυβικών μέτρων νερού το χρόνο θα είναι διαθέσιμη για τις Παλαιστινιακές ανάγκες. Η Παλαιστινιακή Αρχή προβάλλει τη άποψη ότι η πρόοδος της διαδικασίας «γη έναντι ειρήνης» και η εγκαθίδρυση της Παλαιστινιακής εξουσίας στη Δυτική Όχθη και στη Λωρίδα της Γάζας, θα πρέπει να προηγηθεί κάθε άλλης διαπραγμάτευσης, συμπεριλαμβανομένης και της διαπραγμάτευσης για το νερό.

Η αποκατάσταση των ιστορικών δικαιωμάτων των Παλαιστινίων επί των υδάτινων πόρων της Δυτικής Όχθης, θα αποτελέσει την προϋπόθεση που θα επιτρέψει εν συνεχεία την διαπραγμάτευση για τη συνεργασία σε θέματα νερού, όπως κοινά φράγματα επί του Γιαρμούκ και συνεργασία σε κοινά προγράμματα αφαλάτωσης νερού. Η Παλαιστινιακή Αρχή θεωρεί ότι η ίδρυση ενός ανεξάρτητου Παλαιστινιακού κράτους, τουλάχιστον στα πρώτα βήματα αυτού του κράτους, θα είναι συνδεδεμένη με μία οικονομία που θα στηρίζεται στην γεωργική παραγωγή και στη βιομηχανία επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων. Το Παλαιστινιακό κράτος για να μπορέσει να είναι και αυτό βιώσιμο και να αναπτύξει την οικονομία του, θα πρέπει να υποστηρίξει την δραστική αύξηση της αγροτικής του παραγωγής και συνεπώς και των αρδευόμενων εκτάσεων του. Όμως οι διαθέσιμοι υδάτινοι πόροι για τους Παλαιστίνιους είναι ανεπαρκείς. Συνεπώς κατά την Παλαιστινιακή άποψη, ένα Παλαιστινιακό κράτος για να επιβιώσει θα έχει ανάγκη από αύξηση του διαθέσιμου νερού και αύξηση των ποσοτήτων νερού που καταναλώνουν οι Παλαιστίνιοι σήμερα. Οι Παλαιστίνιοι θεωρούν ότι η πορεία της ειρηνευτικής διαδικασίας στη Μέση Ανατολή, τείνει να δημιουργήσει γεγονότα όπου τα κράτη τα οποία θα περιβάλουν το νέο Παλαιστινιακό κράτος, δηλαδή στην περίπτωση της Δυτικής Όχθης η Ιορδανία και το Ισραήλ και στην περίπτωση της Λωρίδας της Γάζας το Ισραήλ και η Αίγυπτος, με διμερείς συμφωνίες μεταξύ τους κατανέμουν αντίστοιχα και αξιοποιούν όλους τους υδάτινους πόρους που είναι διαθέσιμοι. Έτσι αφήνουν συγκριτικά μικρό ποσοστό για χρήση από τους Παλαιστίνιους, περιορίζοντας τις δυνατότητες αγροτικής ανάπτυξης της Παλαιστινιακής κοινωνίας σήμερα και ενός Παλαιστινιακού κράτους αύριο, διαμέσου της μείωσης της παροχής νερού σε αυτό το κράτος και της μειωμένης δυνατότητας του να αρδεύσει τις καλλιέργειες του.

Το νερό είναι σαφές ότι διαπερνά την ειρηνευτική διαδικασία και επηρεάζει την εξωτερική πολιτική του Ισραήλ, σε όλο το φάσμα των συνόρων του και των σχέσεων του με τα αραβικά κράτη με τα οποία συνορεύει. Το γεγονός της ύψιστης σημασίας των υδάτινων πόρων της Γαλιλαίας στο βόρειο άκρο του Ισραήλ και της παρακείμενης σε αυτήν περιοχή των Υψωμάτων του Γκολάν, επιδρά καταλυτικά στις σχέσεις Ισραήλ-Συρίας.

Επιπλέον αυξάνει κατακόρυφα τη στρατηγική σημασία των Υψωμάτων του Γκολάν, εμποδίζοντας την εύρεση συμβιβαστικής λύσης για το ζήτημα της κυριαρχίας επί των Υψωμάτων αυτών, μεταξύ των δύο κρατών. Υπολογίζεται πως το 25% των υδάτινων αποθεμάτων του Ισραήλ προέρχεται από τη λίμνη της Τιβεριάδας που βρίσκεται στην περιοχή αυτή και διοχετεύεται διαμέσου του Εθνικού Μεταφορέα Νερού του Ισραήλ στο κεντρικό και νότιο τμήμα της χώρας σε περιοχές που έχουν ανάγκη νερού (821).

Διαδοχικές Ισραηλινές κυβερνήσεις, ασχέτως του πολιτικού φάσματος στο οποίο ανήκουν και την προσέγγιση τους στην ειρηνευτική διαδικασία στη Μέση Ανατολή, συγκλίνουν στην διαχρονική αντιμετώπιση της πρόσβασης στους υδάτινους πόρους αυτής της περιοχής συμπεριλαμβανομένων και αυτών των Υψωμάτων του Γκολάν, σαν ένα πρόβλημα εθνικής ασφάλειας για το Ισραήλ. Το θέμα αντιμετωπίστηκε με αυτήν την οπτική γωνιά, παρά τη θετική προσέγγιση του στην ειρηνευτική διαδικασία, ακόμα και από τον πρωτεργάτη πολλών ειρηνευτικών πρωτοβουλιών εκ μέρους του Ισραήλ στη Μέση Ανατολή, του δολοφονηθέντος Ισραηλινού Πρωθυπουργού Yitzhak Rabin. Ο Yitzhak Rabin αναλογιζόμενος την πολιτική βαρύτητα του όλου θέματος, δήλωνε ότι ως προς το ζήτημα των Υψωμάτων του Γκολάν και λόγω της επάρκειας υδάτινων πόρων που διαθέτουν, ότι στην περίπτωση ολοκλήρωσης μιας ειρηνευτικής συμφωνίας με τη Συρία η οποία θα έχει θετική κατάληξη και η οποία θα περιλαμβάνει το ενδεχόμενο μιας σημαντικής εδαφικής αποχώρησης του Ισραήλ από τα Υψώματα του Γκολάν, θα πρέπει η όποια συνθήκη να τεθεί σε εθνικό δημοψήφισμα στο Ισραήλ προτού υπογραφεί από την Ισραηλινή ηγεσία (822). Το ζήτημα δηλαδή των Υψωμάτων του Γκολάν ήταν η μόνη εδαφική περιοχή που λόγω των πλούσιων νερών που έχει, ακόμα και ο μετριοπαθής Yitzhak Rabin δήλωσε ότι δίσταζε να απεμπολήσει την Ισραηλινή κυριαρχία επί αυτών και πρότεινε το θέμα να τεθεί υπόψη του Ισραηλινού λαού, ο οποίος να αναλάβει και την τελική απόφαση για το κόστος της επίτευξης ειρήνης με τη Συρία (823).

Η δολοφονία του Yitzhak Rabin αποτέλεσε πλήγμα για την ειρηνευτική διαδικασία. Μετά την δολοφονία του, δεν αναδείχτηκε κανένας άλλος πολιτικός ηγέτης μέχρι σήμερα, ο οποίος να διαθέτει την ανάλογη με τον ίδιο, ισχυρή πολιτική προσωπικότητα, πολιτικό κύρος και επιρροή επί της πολιτικής ζωής του Ισραήλ όσο ήταν ο Yitzhak Rabin και ταυτόχρονα να έχει εντάξει στο πολιτικό του πρόγραμμα με τον ίδιο δυναμισμό όπως είχε πράξει ο Yitzhak Rabin, την πολιτική βούληση για σύναψη συμφωνιών ειρήνης μεταξύ του Ισραήλ και των γειτονικών του Αραβικών κρατών, συμπεριλαμβανομένων και των Παλαιστινίων. Όμως ακόμα και για τον Yitzhak Rabin που διέθετε την αναγκαία πολιτική βούληση να υπερβεί το αρνητικό παρελθόν και να διαπραγματευτεί με τους Άραβες, η εφαρμογή της διακηρυγμένης αρχής «γη έναντι ειρήνης» στην περίπτωση της σύναψης συνθήκης ειρήνης με τη Συρία, δεν ήταν εύκολα υλοποιήσιμη.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση η γη που απαιτείται να επιστραφεί, είναι τα Υψώματα του Γκολάν. Αυτά διαθέτουν ισχυρή στρατηγική αξία από μόνα τους ως γεωγραφικό σημείο και ταυτόχρονα προσφέρουν στον κάτοχο τους τον έλεγχο των πηγών του Ιορδάνη ποταμού. Επιστροφή των Υψωμάτων του Γκολάν στη Συρία χωρίς την θέσπιση κάποιας μορφής πρόσβασης του Ισραήλ στους υδάτινους πόρους τους, σημαίνει και ανεπιφύλακτη παραχώρηση εκ μέρους του Ισραήλ των δικαιωμάτων χρήσης των πηγών του Ιορδάνη στη Συρία.

Με δεδομένη όμως την ανεπάρκεια νερού που αντιμετωπίζει το Ισραήλ, η συγκεκριμένη πράξη επί του παρόντος είναι ανέφικτη. Στις όποιες συνομιλίες διεξήχθησαν μέχρι τώρα για την επίτευξη ειρήνης μεταξύ Συρίας και Ισραήλ, η συμπλοκή του ζητήματος της επιστροφής των Ύψωμάτων του Γκολάν στη Συρία με τη διατήρηση από το Ισραήλ κάποιων εγγυημένων μορφών πολιτικού ελέγχου επί των νερών που διαθέτουν, δεν έγινε δυνατόν να ξεπεραστεί.

Σε σχετικές ειρηνευτικές συνομιλίες η Συρία κατέδειξε την προτίμηση της σε μια μορφή ανταλλαγής γης έναντι ειρήνης, που θα βασιζόνταν στο πρότυπο της συνθήκης ειρήνης μεταξύ Αιγύπτου και Ισραήλ. Επιστροφή δηλαδή όλων των κατεχόμενων Ύψωμάτων του Γκολάν από το Ισραήλ στη Συρία, ως αντάλλαγμα για την ειρήνη εκ μέρους της Συρίας, χωρίς την επιβολή κανενός άλλου συνοδευτικού περιορισμού (824). Αντιθέτως το Ισραήλ έδειξε να προτιμά την σύναψη μιας συμφωνίας ειρήνης με τη Συρία που θα στηρίζεται στην αρχή «γη έναντι ειρήνης», θα ακολουθεί όμως το πρότυπο της συνθήκης ειρήνης μεταξύ του Ισραήλ και της Ιορδανίας. Δηλαδή θα επιστρέφει κατεχόμενα από το Ισραήλ εδάφη στη Συρία, θα επιτρέπει όμως στο Ισραήλ να κάνει διευθετήσεις που θα δίνει τη δυνατότητα να διατηρεί στρατηγικά κρίσιμα εδάφη, παρέχοντας γι' αυτά στην Συρία άλλα ανταλλάγματα (825). Η ασυμφωνία μεταξύ Ισραήλ και Συρίας ως προς το πρότυπο «Αιγυπτιακό» ή «Ιορδανικό» της συνθήκης ειρήνης που θα ακολουθηθεί λόγω των συνδεδεμένων με τα Ύψωματα του Γκολάν υδάτινων πόρων, υπήρξε καθοριστικός παράγοντας που δεν επέτρεψε μέχρι τώρα την υπέρβαση των μεταξύ τους διαφορών και την υπογραφή συνθήκης ειρήνης μεταξύ Ισραήλ και Συρίας (826).

Στην περίπτωση των υδάτων των ποταμών της Μεσοποταμίας, αναμφίβολα η διαμάχη για τους υδάτινους πόρους μεταξύ Τουρκίας – Συρίας – Ιράκ, είναι ένα πολύπλοκο ζήτημα που έχει αρκετές παραμέτρους. Η κάθε μία χώρα έχει τα δικά της κίνητρα και τα δικά της συμφέροντα με τα οποία αντιμετωπίζει το ζήτημα που έχει προκύψει και στοχεύει στην επίτευξη των δικών της ιδιαίτερων εθνικών προτεραιοτήτων.

Όμως πρωτίστως και παρά τις αξιόλογες και σημαντικές οικονομικές, περιβαλλοντικές και τεχνικές παραμέτρους που συνοδεύουν το ζήτημα αυτό, το θέμα είναι κυρίως πολιτικό. Οι υδάτινοι πόροι αποτελούν ένα από τα κυριότερα πολιτικά «όπλα», που έχουν στην διάθεση τους οι εμπλεκόμενες χώρες και ως τέτοιο το αντιμετωπίζουν, οι τρεις ενδιαφερόμενες χώρες. Ειδικότερα για την Τουρκία, το ζήτημα των υδάτινων πόρων, έχει μεταβληθεί σε ένα από τα κύρια εργαλεία της τουρκικής «υψηλής στρατηγικής». Η Τουρκία βρίσκεται σε προνομιακή θέση, καθώς διαθέτει το γεωγραφικό πλεονέκτημα του ελέγχου των πηγών των ποταμών και διαθέτει επάρκεια υδάτινων πόρων. Ταυτόχρονα υπερτερεί σε πληθυσμό και σε στρατιωτική ισχύ από τις άλλες δύο χώρες. Το ζήτημα του νερού αποτελεί ένα ουσιαστικό και πολύ αποτελεσματικό όπλο στα χέρια της Τουρκίας, το οποίο ενδέχεται να χρησιμοποιήσει κάποια χρονική στιγμή κατά την κρίση της, για την εξυπηρέτηση των δικών της στόχων εξωτερικής πολιτικής.

Παρά την αναμφισβήτητη σοβαρή οικονομική διάσταση του τουρκικού προγράμματος του GAP, το GAP έχει βαθύτατα πολιτική φύση (827). Το ερώτημα που τίθεται από την ακολουθούμενη μέχρι τώρα προσέγγιση της Τουρκίας, είναι σε σημαντικό βαθμό πρωταρχικά πολιτικό. Το GAP στοχεύει ουσιαστικά στην επίτευξη πολιτικών στόχων στο εσωτερικό της τουρκικής επικράτειας. Η χρήση και η αξιοποίηση των υδάτινων πόρων των ποταμών Τίγγρη και Ευφράτη, αποτελεί ένα εργαλείο στα χέρια της Τουρκίας. Της επιτρέπει να το χρησιμοποιεί σαν μέσο για την προώθηση των ευρύτερων στόχων της εξωτερικής της πολιτικής και για την υλοποίηση των στόχων αυτών τους οποίους θεωρεί ότι εξυπηρετούν το εθνικό της συμφέρον. Η Τουρκία στην συγκεκριμένη περίπτωση, με το πρόγραμμα του GAP που εκτελεί στις Νότιο-Ανατολικές της επαρχίες, καθώς και με την πολιτική που ακολουθεί στο ζήτημα των υδάτινων πόρων στις σχέσεις με τα γειτονικά αραβικά της κράτη, διαφαίνεται σαφώς ότι χρησιμοποιεί το ζήτημα των υδάτινων πόρων για την επίτευξη πολιτικών στόχων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της χώρας.

Ενδεικτικό της κυρίαρχης πολιτικής φύσης που διέπει το πρόγραμμα του GAP, είναι ότι παρά τους διακηρυγμένους οικονομικούς στόχους του προγράμματος, ακόμα δεν έχει πραγματοποιηθεί, παρά το σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα που υλοποιείται το πρόγραμμα, αγροτική μεταρρύθμιση για την αναδιανομή στους δικαιούχους αγρότες της καλλιεργήσιμης γης, στοιχείο απαραίτητο για την υλοποίηση του προγράμματος στον αγροτικό τομέα. Παράλληλα το GAP έρχεται σε βασική αντίθεση με την εξαγγελλλόμενη πρόθεση της Τουρκίας, για μετατροπή της χώρας σε βιομηχανική δύναμη. Η υλοποίηση του GAP απαιτεί την επένδυση τεράστιων ποσών από τον τουρκικό κρατικό προϋπολογισμό στον αγροτικό τομέα, παρόλο που η Τουρκία επιθυμεί την βιομηχανική της ανάπτυξη και παρά το γεγονός ότι η Τουρκία είναι ήδη αυτάρκης σε αγροτικά προϊόντα (828).

Το πρόγραμμα του GAP στην πραγματικότητα πρωταρχικά αποβλέπει στην διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της Τουρκίας και στην ανάδειξη της τουρκικής ισχύος. Έχει σαν κύριο στόχο, την εκτόνωση ή και την εξάλειψη της κουρδικής δυσανεξίας εναντίον του τουρκικού κράτους, μέσω της συνολικής αναβάθμισης των υποδομών, της οικονομικής παραγωγής και των γενικότερων συνθηκών ζωής στην περιοχή του τουρκικού Κουρδιστάν. Το GAP επιτρέπει στην Τουρκία να ακολουθήσει όποτε κρίνει ότι απαιτείται, πολιτική εξαναγκαστικής διπλωματίας απέναντι στα δύο γειτονικά της αραβικά κράτη με τα οποία συνορεύει. Επιπρόσθετα θεωρεί πως μπορεί να χρησιμοποιεί το θέμα του νερού όπως στην περίπτωση του «αγωγού ειρήνης», για την δημιουργία συνθηκών απόκτησης πολιτικής επιρροής στις χώρες της Μέσης Ανατολής. Η Τουρκία με το πρόγραμμα του GAP, στοχεύει διαμέσου της υλοποίησής του, να αναπτύξει οικονομικά ένα σχετικά υποανάπτυκτο τμήμα του εδάφους της χώρας, για να λύσει τα εσωτερικά πολιτικά προβλήματα, που αντιμετωπίζει σε αυτήν την περιοχή της επικράτειας της.

Όμως η υλοποίηση αυτής της πολιτικής, συνδέει την επιτυχία της, με την μείωση ή με την στέρηση από τις γειτονικές της κοινωνίες, ενός φυσικού αγαθού όπως είναι το νερό, το οποίο τους είναι εντελώς απαραίτητο για την επιβίωση και την ανάπτυξη τους. Επιπλέον οι κοινωνίες αυτές είχαν ιστορική παράδοση αιώνων στην εκμετάλλευση του νερού των συγκεκριμένων ποταμών, οι οποίοι τώρα έχουν γίνει αντικείμενο των έργων του GAP.

Ιδιαίτερα ο συνδυασμός των τουρκικών προθέσεων, με την αυξανόμενη ανεπάρκεια νερού στην Συρία και στο Ιράκ, έχουν σαν αποτέλεσμα την δημιουργία επικίνδυνων συνθηκών αστάθειας στην περιοχή (829). Επιπρόσθετα παρά το γεγονός, ότι επίσημα η Τουρκία δεν έχει απειληθεί στρατιωτικά με αεροπορικό βομβαρδισμό ή με άλλη ένοπλη ενέργεια με στόχο την καταστροφή των δημιουργούμενων τεχνικών έργων του GAP, ένα τέτοιο ενδεχόμενο εκ μέρους της Συρίας ή του Ιράκ για την αναζήτηση και την προάσπιση των υδάτινων πόρων τους δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς για τα επόμενα χρόνια. Με δεδομένο την όξυνση του προβλήματος με την πάροδο του χρόνου και την δημιουργία συνθηκών έντασης, εάν η Συρία ή το Ιράκ εξωθηθούν σε ακραία συμπεριφορά που θα διαμορφώνεται υπό το βάρος πιεστικών υδατικών αναγκών, οι οποίες θα επιτείνονταν από τα τουρκικά υδραυλικά έργα, τότε το ενδεχόμενο της ένοπλης σύγκρουσης ή της απόπειρας καταστροφής των έργων του GAP δεν μπορεί να αποκλειστεί ως πιθανότητα.

Σχολιάζοντας ο πρώην Πρόεδρος της Τουρκίας S. Demirel, με την ιδιότητα του Πρωθυπουργού της Τουρκίας, μια ανάλογη πιθανότητα είχε δηλώσει ότι «Δεν πιστεύω σε απειλές ενδεχόμενου πολέμου, που συνδέονται με αναπτυξιακά έργα που γίνονται στην Τουρκία. Αν υπάρχει απειλή θα την αποκρούσουμε. Η Τουρκία διαθέτει αποτροπή. Η Τουρκία θα διαθέτει περισσότερη αποτροπή στην ερχόμενη περίοδο. Η Τουρκία θα κατασκευάσει περισσότερα τέτοια έργα. Όσο περισσότερα τέτοια έργα κατασκευάζει η Τουρκία, τόσο λιγότερες απειλές θα αντιμετωπίζει η Τουρκία» (830). Η περιοχή του GAP έχει το 10% του συνολικού πληθυσμού της Τουρκίας και καταλαμβάνει το 10% περίπου της γεωγραφικής της έκτασης (831). Συμπεριλαμβάνει όμως το 20% της αρδευόμενης γης της Τουρκίας και περιλαμβάνει το 28% των συνολικών διαθέσιμων υδάτινων πόρων της Τουρκίας (832). Το πρόγραμμα του GAP γνώρισε μία σταδιακή μετεξέλιξη από ένα αρδευτικό και υδροηλεκτρικό έργο επί του Ευφράτη και του Τίγρη που ήταν στην αρχική του σύλληψη, σε ένα σύνθετο, πολύπλοκο και πολύ-επίπεδο πρόγραμμα πολλαπλών δράσεων σε πολλούς τομείς της κρατικής πολιτικής. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, το GAP αναβαθμίστηκε σε ένα πρόγραμμα εκτεταμένου οικονομικό- κοινωνικού χαρακτήρα. Το GAP συνδέθηκε με την κάλυψη τομέων όπως, η άρδευση και η υδροηλεκτρική ενέργεια που ήταν και οι αρχικές σκέψεις, αλλά επιπρόσθετα επεκτάθηκε ώστε να καλύψει το πλήρες φάσμα της γεωργικής παραγωγής, ένα ευρύ πεδίο αστικών και αγροτικών οικοδομών, ζητήματα δασικής εκμετάλλευσης και ανάπτυξης των δασών, μορφωτικά και πανεπιστημιακά ζητήματα και επέκταση των υποδομών στους τομείς της υγείας, της υγιεινής και της κοινωνικής περίθαλψης του πληθυσμού.

Διέφυγε από τα απλά πλαίσια ενός οικονομικού αναπτυξιακού έργου και αναβαθμίστηκε σε ένα πολύ-επίπεδο κοινωνικό- οικονομικό πρόγραμμα, σύμφωνα με την επίσημη Τουρκική άποψη. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που οι στόχοι του Τουρκικού κράτους είναι μόνο οι προβλεπόμενοι στο διακηρυσσόμενο πλαίσιο δράσης, το μέγεθος και η σημασία του είναι τέτοια που του προσδίδουν γεωπολιτική διάσταση.

Η γεωπολιτική παράμετρος του GAP μεγεθύνεται ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι οι επιπτώσεις του, λόγω του μεγάλου μεγέθους του και των πολλών επιπέδων στα οποία εκτείνεται είναι τέτοιες, που αναπόφευκτα επηρεάζουν και τις γειτονικές χώρες που συνορεύουν με το τμήμα των συνόρων της Τουρκίας στο οποίο βρίσκονται οι επαρχίες που εκτελούνται τα έργα του GAP. Η υλοποίηση του και η στήριξη όλων των δράσεων του, έχει βασικό κινητήριο άξονα την αξιοποίηση του νερού. Η αποδοτική οικονομική εκμετάλλευση του νερού, είναι το γεγονός που διέπει την κεντρική ιδέα της σύλληψης του έργου του GAP. Από την επιτυχή αξιοποίηση του νερού, εξαρτώνται όλες οι υπόλοιπες πτυχές του προγράμματος. Το νερό είναι ο κινητήριο μοχλός του GAP και η επιτυχής χρήση του είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη των υπόλοιπων δράσεων που περιλαμβάνει το πρόγραμμα αυτό.

Η στόχευση όμως στο νερό ενέχει τον κίνδυνο της υπέρ-χρησιμοποίησης του και της εκμετάλλευσης του σε τέτοιο βαθμό που θα απομειώνει την αντίστοιχη δυνατότητα των γειτονικών αραβικών κρατών της Συρίας και του Ιράκ να πράξουν ανάλογα. Η πολιτική διάσταση επεισέρχεται στο πρόγραμμα του GAP όχι μόνο λόγω των επιδιώξεων, επίσημων ή ανεπίσημων, που διατείνεται το Τουρκικό κράτος, αλλά και διαμέσου της επίδρασης που προκαλεί στους υδάτινους πόρους της Νότιο- Ανατολικής Τουρκίας καθώς και σε αυτούς της Συρίας και του Ιράκ.

Η δυνατότητα που προσφέρει το GAP στην Τουρκία, εκτός των άλλων δράσεων και πλεονεκτημάτων που αναμένει από αυτό, είναι ότι θα δύναται να χρησιμοποιεί το νερό ως όπλο επί των δύο νοτίων γειτόνων της. Το νερό υπήρξε πάντοτε ζητούμενο στη Μέση Ανατολή και στην περίπτωση των νερών της Μεσοποταμίας, το GAP αναδεικνύει τη σημασία της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή και τη δυνατότητα της χρήσης του νερού σαν εργαλείο υψηλής πολιτικής.

Η Τουρκία με τις χιονοσκεπείς οροσειρές της και κλιματολογικά χαρακτηριστικά συμβατά με σημαντικού επιπέδου δείκτες βροχοπτώσεων και με αρκετά τρεχούμενα νερά, δίνει την εντύπωση σε πρώτη εκτίμηση, ότι είναι η χώρα που κρατάει το «κλειδί» για την επίλυση των υδάτινων προβλημάτων της Μέσης Ανατολής. Ορισμένοι διεθνείς παρατηρητές του προβλήματος ενίοτε εκτιμούν ότι ιδιαίτερα ο Ευφράτης, η ποσότητα των υδάτων του, το μήκος της διαδρομής του και τα γεωγραφικά σημεία από τα οποία διέρχεται, ότι είναι μια περιφερειακή πηγή νερού, επαρκής ώστε να συμβάλει στην ικανοποιητική επίλυση του ζητήματος του νερού και της λειψυδρίας, ευρύτερα σε όλη την περιοχή της Μέσης Ανατολής. Η αίσθηση αυτή όμως είναι λανθασμένη και δεν είναι συμβατή με την πραγματικότητα της διεθνούς πολιτικής στην περιοχή.

Η Τουρκία είναι ανεξάρτητο κράτος και η ίδια θεωρεί ότι ως κυρίαρχη χώρα έχει το δικαίωμα να ασκεί μία εθνική πολιτική στους φυσικούς της πόρους. Έτσι η Τουρκία έχει μία προσδιορισμένη και σαφή εθνική πολιτική χρήση στο νερό της, στην οποία περιλαμβάνεται και η αξιοποίηση των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη και η χρήση τους κατά το δοκούν από την Τουρκία στα πλαίσια της δικής της εθνικής πολιτικής.

Σκέψεις που προβάλλονται για διεθνοποίηση της χρήσης των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη δεν είναι συμβατές με την πραγματικότητα, καθώς προσκρούουν στην εθνική κυριαρχία κάθε ανεξάρτητης χώρας. Μία ρεαλιστική εθνική πολιτική για τη χρήση του νερού, θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της, τις πηγές από τις οποίες προέρχονται τα νερά που η χώρα διαθέτει. Γενικότερα σημασία έχει, η προέλευση του υδάτινου δυναμικού που διαθέτει μία χώρα, δηλαδή εάν είναι νερό που πηγάζει από φυσικούς πόρους εντός της χώρας, όπως είναι το νερό που περικλείει σε λίμνες και ποτάμια που υπάρχουν στο εσωτερικό της ή υπόγειες υδατοδεξαμενές και τα οποία τροφοδοτούνται με νερά που ανακυκλώνονται αποκλειστικά εντός της εθνικής της επικράτειας ή αποτελεί νερό που εισέρχεται στην χώρα από πηγές που βρίσκονται εκτός της επικράτειας.

Το πρόβλημα της κατανομής των υδάτινων πόρων του Τίγρη και του Ευφράτη, όσο περνάει ο χρόνος και προχωρούν προς την τελική ολοκλήρωση τους τα τουρκικά έργα του προγράμματος του GAP, αναμένεται ότι θα γίνεται όλο και πιο σύνθετο και όλο και πιο δύσκολο στην επίλυση του. Ανάλογα εκτιμάται ότι θα μειώνονται και οι πιθανότητες για την επίτευξη μιας ικανοποιητικής λύσης για όλα τα ενδιαφερόμενα κράτη, καθώς θα μειώνεται προοδευτικά το κίνητρο για την Τουρκία, για να έρθει σε κάποια μορφή συμβιβασμού με τα γειτονικά της κράτη. Πιθανότερο είναι ότι στο μέλλον θα μειωθεί ακόμα περισσότερο το κίνητρο της Τουρκίας για συμβιβασμό στο θέμα του Τίγρη και του Ευφράτη.

Οι λόγοι για την πιθανολογούμενη μελλοντική τουρκική αδιαλλαξία, θα εντοπίζονται στην αναμενόμενη τουρκική επιθυμία για διατήρηση των κεκτημένων αποτελεσμάτων από την υλοποίηση των επίσημων διακηρυγμένων στόχων του προγράμματος, αλλά και όσων πολιτικών στόχων υποκρύπτονται από την προσπάθεια υλοποίησης του GAP. Στο βαθμό που ολοκληρώνεται το όλο πρόγραμμα, αναλογικά η Τουρκία θα αναμένει ότι θα μπορεί ευχερέστερα να υλοποιήσει αυτούς τους στόχους, εφόσον θα έχει δημιουργήσει και τα μέσα για να τους πράττει.

Επίσης όταν ολοκληρωθεί το πρόγραμμα του GAP, η Τουρκία θα θέσει όλα τα άλλα κράτη της περιοχής ενώπιον τετελεσμένων γεγονότων, τα οποία από την ίδια τους την φύση (τεχνητές λίμνες, υδατοφράγματα, αρδευτικά κανάλια, υδροηλεκτρικά εργοστάσια) θα είναι πολύ δύσκολο να ανατραπούν. Γεωπολιτικά, η Τουρκία με την ολοκλήρωση του GAP το 2013, θα διαθέτει επίσημα την δυνατότητα για άσκηση πλήρους και σχεδόν απόλυτου ελέγχου στην ροή των νερών του Τίγρη και του Ευφράτη, οποτεδήποτε το επιθυμεί. Με τα έργα του GAP θα κατοχυρώσει ένα πολύ σημαντικό γεωπολιτικό στοιχείο υπεροχής.

Το στοιχείο αυτό θα δίνει στην Τουρκία ένα πολύτιμο πλεονέκτημα, που θα την βοηθήσει καθοριστικά στην επιδίωξη του τουρκικού στόχου, για άσκηση ιδιαίτερης ηγεμονικής περιφερειακής πολιτικής, στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Ταυτόχρονα εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι η Τουρκία, θα μπορεί ευκολότερα να ασκήσει εξαναγκαστική διπλωματία.

Ειδικότερα όσον αφορά την Συρία, η Τουρκία θα μπορεί ευκολότερα να συνδέσει οποιαδήποτε μελλοντική τυχόν παραχώρηση κάνει προς την Συρία για το ζήτημα των νερών του Ευφράτη, με την επίσημη επαναβεβαίωση και την οριστική αποδοχή όρων από την Συρία, που θα εξυπηρετούν τα τουρκικά εθνικά συμφέροντα και που πιθανώς υπό άλλες συνθήκες η Συρία να μην συναινούσε. Οι κυριότεροι παράμετροι συνδέονται με την αποδοχή της προσάρτησης της επαρχίας του Hatay από την Τουρκία και με την εξασφάλιση της μελλοντικής πιστής τήρησης από την Συρία, της συμφωνίας του Οκτωβρίου του 1998, για παύση της έμπρακτης συριακής υποστήριξης προς το αυτονομιστικό κίνημα των κούρδων της Τουρκίας. Ενδεικτικό των τουρκικών προθέσεων, είναι η δήλωση που είχε κάνει ο πρώην Πρόεδρος της Τουρκίας Suleiman Demirel με την ιδιότητα του Πρωθυπουργού της Τουρκίας, όταν είχε δηλώσει ότι «Το νερό αποτελεί μια φυσική πηγή των ευρισκόμενων στο Άνω τμήμα των ποταμών και οι ευρισκόμενοι στο κάτω τμήμα της ροής των ποταμών, δεν μπορούν να μας πουν πως θα το χρησιμοποιούμε. Κατά την ίδια λογική, το πετρέλαιο αποτελεί μια πηγή που βρίσκεται στο Άνω τμήμα των αραβικών κρατών, αλλά εμείς δεν τους λέμε πως θα πρέπει να το αξιοποιήσουν» (833).

Το νερό θα αποτελεί εφεξής πάντοτε ένα εργαλείο υψηλής πολιτικής της Τουρκίας. Ακόμα και αν υποθετικά η Συρία σταματήσει πλήρως την εμπλοκή της στο Κουρδικό ζήτημα, ή η Κουρδική αντίσταση ηττηθεί και πάψει να υφίσταται το Κουρδικό θέμα ως πολιτικό ζήτημα για την Τουρκία, τα υδραυλικά έργα όμως θα συνεχίσουν να παραμένουν εκεί που βρίσκονται και να επιτρέπουν στην Τουρκία να ελέγχει την ροή του νερού των ποταμών, καθορίζοντας την ποσότητα του νερού που θα παραχωρεί και εν μέρει και την ποιότητα τους. Η περίπτωση του ποταμού Ορόντη, ο οποίος εισέρχεται στο τουρκικό έδαφος προερχόμενος από τη συριακή επικράτεια, ακολουθεί δηλαδή αντίστροφη πορεία από αυτήν του Ευφράτη, δεν δύναται να λειτουργήσει ανασταλτικά, γιατί η ποσότητα του νερού που περιέχει ο Ορόντης δεν είναι συγκρίσιμη με την ποσότητα νερού που περιέχει ο Ευφράτης. Κατά συνέπεια οι δύο αυτοί ποταμοί δεν αντισταθμίζουν ο ένας τον άλλον και για το λόγο αυτό στις διακρατικές σχέσεις Συρίας- Τουρκίας δεν μπορεί να λειτουργήσουν συμψηφιστικά.

Όσον αφορά το Ιράκ, μια διαφαινόμενη τάση στις προθέσεις της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, είναι η διασύνδεση της παροχής νερού με την παροχή πετρελαίου. Η ανταλλαγή τουρκικού νερού με ιρακινό πετρέλαιο, είναι μια «εν αναμονή» επιδίωξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, όσον αφορά τις σχέσεις της Τουρκίας με το Ιράκ. Ο εφοδιασμός της Τουρκίας με πετρέλαιο από το Ιράκ, έναντι της παραχής νερού από τον Τίγρη και από τον Ευφράτη προς το Ιράκ και ο οικονομικός συμψηφισμός τους, είναι μια πιθανότητα που δεν έχει αποκλείσει η τουρκική διπλωματία. Επίσης η συνεχής και απρόσκοπτη διέλευση του ιρακινού πετρελαίου και διοχέτευση του προς τις διεθνείς αγορές, διαμέσου αγωγών που θα διέρχονται από το τουρκικό έδαφος και θα καταλήγουν σε τουρκικά λιμάνια, αποτελεί προτεραιότητα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Πιο άμεση επιδίωξη και ήδη προβαλλόμενος στόχος τουρκικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με το Ιράκ, είναι η εξαγωγή τουρκικών αγροτικών προϊόντων από την περιοχή του GAP, προς το Ιράκ. Το Ιράκ λόγω της γειννίας του με την Νότιο-Ανατολική Τουρκία και των εσόδων που διαθέτει από τις εξαγωγές πετρελαίου στην διεθνή αγορά, σε συνδυασμό με την αγοραστική δύναμη του πληθυσμού του, που θεωρείται ικανοποιητική για τα δεδομένα της Μέσης Ανατολής και την περιορισμένη αγροτική του παραγωγή, εκτιμάται από την Τουρκία ως ένας σημαντικός καταναλωτής των αγροτικών προϊόντων που παράγονται σε αυτήν και δυνητικός σοβαρός καταναλωτής, τμήματος του πλεονάσματος της αγροτικής παραγωγής της Νότιο-Ανατολικής Τουρκίας, όταν ολοκληρωθεί πλήρως το έργο του GAP.

Εξίσου σημαντική επιδίωξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με το Ιράκ, είναι η βούληση της Τουρκίας να αποτραπεί μία δυσμενής για τα τουρκικά συμφέροντα εξέλιξη της κατάστασης αυτονομίας που απολαμβάνουν οι κούρδοι του βόρειου Ιράκ, ύστερα από την κατάρρευση του καθεστώτος του Σαντάμ Χουσεΐν και στην αποτροπή της ίδρυσης ανεξάρτητου κουρδικού κράτους στο βόρειο Ιράκ. Επιπρόσθετα σε περίπτωση που το επιτρέψουν οι συνθήκες, επιδίωξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι η αντιστροφή των δεδομένων και η δημιουργία προϋποθέσεων που ενδεχομένως να επιτρέψουν την δημιουργία τουρκικής ζώνης κατοχής στο βόρειο Ιράκ και στην μελλοντική διεκδίκηση της επαρχίας της Μοσούλης από την Τουρκία, σε περίπτωση τριχοτόμησης ή διχοτόμησης του Ιράκ.

Μελλοντικά τόσο η Συρία όσο και το Ιράκ, δεν θα μπορούν να έχουν ποτέ τη βεβαιότητα για τις ποσότητες νερού που θα λαμβάνουν. Στη σημερινή συγκυρία το μόνο δεδομένο που ισχύει, είναι η μονομερής Τουρκική δέσμευση για παροχή 500 κυβικών μέτρων νερού ανά δευτερόλεπτο και η βούληση της Τουρκίας να τηρεί τη δέσμευση της αυτή. Η Συρία και το Ιράκ αναμένεται ότι θα συνεχίσουν να ζητούν περισσότερη παροχή νερού από την Τουρκία και θα συνεχίσουν να παραπονούνται και για την ποιότητα του νερού που λαμβάνουν. Στην πράξη όμως εφόσον δεν ελέγχουν τις πηγές του νερού, δεν μπορούν να επιβάλουν τους όρους τους στην Τουρκία και θα παραμένουν ευάλωτοι στις Τουρκικές προθέσεις και πρωτοβουλίες.

Η Συρία και το Ιράκ στην πραγματικότητα δύνανται να υπόκεινται στην απειλή του φάσματος της εξαναγκαστικής διπλωματίας εκ μέρους της Τουρκίας. Οι δύο αυτές χώρες ιδιαίτερα στην περίπτωση συνδυασμού και άλλων αρνητικών παραγόντων, όπως επικράτηση συνθηκών παρατεταμένης ξηρασίας ή ανομβρίας, ίσως να υποχρεωθούν να ασκήσουν πολιτική κατευνασμού έναντι της Τουρκίας, λόγω της μεγάλης ανάγκης που θα έχουν από τα νερά των ποταμών που πηγάζουν από το Τουρκικό έδαφος. Κινδυνεύουν δηλαδή να αναγκαστούν να προσαρμόσουν το επίπεδο της οικονομίας και τις μορφές των αγροτικών τους δραστηριοτήτων, στα όρια που προσδιορίζονται από την ποσότητα νερού που θα τους παρέχει η Τουρκία.

Έτσι ενώ η δική τους αγροτική παραγωγή θα τίθεται υπό τον φυσικό περιορισμό ενός συγκεκριμένου ορίου ως προς την παροχή νερού, η αντίστοιχη Τουρκική γεωργική παραγωγή θα αυξάνεται κατά το δοκούν, κάνοντας χρήση των διαθέσιμων υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη. Ενδεχομένως σε έκφραση κατευνασμού της Τουρκίας, να υποχρεωθούν να αγοράζουν τα αγροτικά προϊόντα της περιοχής της Νότιο-Ανατολικής Τουρκίας, τα οποία θα πλεονάζουν και θα προορίζονται προς εξαγωγή. Στην περίπτωση αυτή, θα συμβάλουν αναγκαστικά και ίσως παρά τη θέληση τους, στην ευόδωση ενός κύριου στόχου του προγράμματος του GAP, που είναι η μετατροπή των επαρχιών του GAP σε ένα μεγάλο αγροτικό κέντρο εξαγωγής τροφίμων.

Σε κάθε περίπτωση δηλαδή το νερό αποτελεί ένα βασικό εργαλείο της Τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και επιτρέπει στην Τουρκία, είτε να ασκεί εξαναγκαστική διπλωματία, είτε να αντλεί πολιτικά οφέλη και να απαιτεί ανταλλάγματα. Παρά τις αναμφίβολα οικονομικές πτυχές του προγράμματος του GAP, το πρόγραμμα αυτό έχει ισχυρή γεωπολιτική διάσταση. Η μειωμένη παροχή νερού στη Συρία και το Ιράκ σε συνδυασμό με τις Τουρκικές πολιτικές προθέσεις στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και την πρόθεση της Τουρκίας να χρησιμοποιεί το νερό ως όπλο για παροχή πολιτικών ανταλλαγμάτων, ενέχει το στοιχείο της πρόκλησης στρατηγικής αστάθειας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Όμως σε περίπτωση που η Συρία εναρμονιστεί πλήρως με τις επιδιώξεις της Τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, προκειμένου να διασφαλίσει την παροχή του νερού που η Τουρκία δηλώνει ότι προτίθεται να της παρέχει και αποδεχθεί ως οριστικές τις τουρκικές προτάσεις για παροχή 500 κυβικών μέτρων νερού ανά δευτερόλεπτο από το νερό του Ευφράτη, πάλι η Συρία θα είναι υποχρεωμένη ενδεχομένως στο μέλλον να προβεί σε νέες παραχωρήσεις προς την Τουρκία με υψηλό πολιτικό κόστος, όπως την πλήρη και ανεπιφύλακτη αναγνώριση της Τουρκικής κυριαρχίας επί της επαρχίας του Hatay και της αναγνώρισης της προσάρτησης της επαρχίας αυτής από την Τουρκία ως οριστικής, προκειμένου να διασφαλίσει την συνέχιση της αδιάκοπης παροχής νερού προς αυτήν. Η Τουρκία ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έχει δείξει δείγματα που καταδεικνύουν την χρήση νερού ως όπλου και την αξιοποίηση του για άσκηση εξαναγκαστικής διπλωματίας.

Παρά τις Τουρκικές δηλώσεις ότι το GAP αποβλέπει σε στόχους σχετιζόμενους με το εσωτερικό της χώρας και όχι με γεωπολιτικές προτεραιότητες εκτός των συνόρων της Τουρκίας, στις αρχές και τα μέσα της δεκαετίας του 1990 όταν η Κουρδική αυτονομιστική δράση ήταν σε έξαρση και το Τουρκικό κράτος δυσκολεύονταν να τη θέσει υπό έλεγχο με στρατιωτικά μέσα και θεωρούσε την Συρία υπεύθυνη ως ένα βαθμό γι' αυτό, λόγω της υποστήριξης του παρείχε στο PKK, η τότε πρωθυπουργός της Τουρκίας Tansu Ciller, που διετέλεσε πρωθυπουργός από τον Ιούνιο του 1993 έως το Μάρτιο του 1996, δεν δίστασε όταν έκρινε ότι αυτό επιτάσσει το εθνικό τουρκικό συμφέρον, να χρησιμοποιήσει ευθέως τα νερά του Ευφράτη ως διπλωματικό όπλο εναντίον της Συρίας.

Το Δεκέμβριο του 1993 με επίσημες δηλώσεις της, η Tansu Ciller απείλησε ότι θα διακρατήσει η Τουρκία νερό από τον Ευφράτη που προορίζονταν για την Συρία, ως αντίποινα εκ μέρους της Τουρκίας για την συνεχιζόμενη κατά την Τουρκική άποψη Συριακή υποστήριξη προς το αυτονομιστικό κίνημα των Κούρδων της Τουρκίας και κυρίως προς το PKK, οι ένοπλες δραστηριότητες του οποίου προκαλούσαν χάος στην Νότιο- Ανατολική Τουρκία εκείνη τη χρονική περίοδο (834).

Ουσιαστικά η Τουρκική πρόθεση να χρησιμοποιηθεί το GAP ως διπλωματικό όπλο και ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής είχε διαφανεί νωρίτερα χρονικά, από τις Τουρκικές πράξεις την περίοδο 1989-1990 που συνόδευσαν την πλήρωση με νερό του φράγματος Ατατούρκ και την επί ένα μήνα παροχή μειωμένης ποσότητας νερού από την Τουρκία προς την Συρία και το Ιράκ (835). Η Τουρκική πράξη υπήρξε απόλυτα μονομερής και εδραιώθηκε στη λογική της υποστήριξης του εθνικού συμφέροντος.

Η εμμονή της Τουρκίας με σταθερότητα στην ενέργεια αυτή τον χειμώνα του 1990 και η μη υπόκυψη της, σε επαναλαμβανόμενες Συριακές και Ιρακινές εκκλήσεις για μείωση της περιόδου διακοπής του νερού του ρου του Ευφράτη στο μισό χρονικό διάστημα, έδειξε την άρνηση της Τουρκίας να προβεί σε πολιτικές παραχωρήσεις και τη διάθεση της να τηρήσει σθεναρή στάση στο ζήτημα του χειρισμού των υδάτινων πόρων (836). Δηλώνοντας η Τουρκία ότι το ζήτημα της μείωσης της παροχής νερού για ένα μήνα ήταν τεχνικό ζήτημα και όχι πολιτικό ζήτημα, έδειξε την Τουρκική αποφασιστικότητα στην αξιοποίηση όλων των πλεονεκτημάτων που αποφέρει στην Τουρκία ο έλεγχος επί σημαντικών ποσοτήτων υδάτινων πόρων, όπως αυτός του Τίγρη και του Ευφράτη (837).

Αν η Συρία και το Ιράκ μελλοντικά, κατορθώσουν να παραμερίσουν τις υφιστάμενες σημαντικές μεταξύ τους διαφορές και συνεργαστούν στην διαμόρφωση αποτελεσματικής από κοινού αντιμετώπισης των τουρκικών ενεργειών, πιθανώς η Τουρκία να αναγκαστεί να αναθεωρήσει την ακολουθούμενη πολιτική της, για μονομερή κατά προτεραιότητα εκμετάλλευση των νερών του Τίγρη και του Ευφράτη και να δεχτεί να προχωρήσει προς ένα σχέδιο αξιοποίησης των υδάτινων πόρων των ποταμών, που θα εμπεριέχει κάποιο σχέδιο συνεκμετάλλευσης με αυτές τις δύο χώρες.

Στο σημείο αυτό όμως θα πρέπει να διευκρινιστεί πως στην περίπτωση της κατανομής και της εκμετάλλευσης των υδάτινων πόρων της Μέσης Ανατολής, η Τουρκία κατέχει και δείχνει πως θα συνεχίσει να διατηρεί και στο ορατό μέλλον, το γεωπολιτικό πλεονέκτημα. Διαθέτει συγκριτικά με τις υπόλοιπες αραβικές χώρες της περιοχής και το Ισραήλ, τους περισσότερους υδάτινους πόρους και επιπρόσθετα είναι η μοναδική χώρα στην περιοχή η οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι διαθέτει επάρκεια υδάτινων πόρων. Δεν έχει ανάγκη εισαγωγής υδάτινων πόρων, ούτε εξαρτάται σε καθοριστικό βαθμό από τους υδάτινους πόρους άλλων κρατών. Όπου τοπικά δεν διαθέτει το τακτικό πλεονέκτημα, δύναται να το αναπληρώνει με την εξισορρόπηση του σε άλλο γεωγραφικό της σημείο. Ενδεχομένως είναι η μόνη χώρα της Μέσης Ανατολής, η οποία μπορεί να κάνει εξαγωγή νερού στα υπόλοιπα κράτη της περιοχής, αν το επιθυμεί.

Ο έλεγχος των πηγών του Τίγρη και του Ευφράτη, παρέχει στην τουρκική διπλωματία μια εξαιρετική δυνατότητα άσκησης ελιγμών και πιέσεων και ένα μεγάλο εύρος διαπραγματευτικών δυνατοτήτων. Της παρέχει την ευκαιρία να χρησιμοποιεί τα νερά αυτών των ποταμών, τα οποία αποτελούν πολύτιμους υδάτινους πόρους για τους δύο νότιους γείτονες της αλλά και επίζηλους υδάτινους πόρους για όλες τις χώρες της περιοχής και οι οποίοι δύσκολα με το σημερινό επίπεδο της τεχνολογίας δύνανται αξιόπιστα να αναπληρωθούν, σαν ένα εργαλείο υψηλής πολιτικής, για την επίτευξη πολιτικών στόχων στην τουρκική εξωτερική πολιτική, στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Μια προσεκτική θεώρηση των μέχρι τώρα πεπραγμένων του GAP, δημιουργεί αμφιβολίες, εάν τόσο οι επίσημα διακηρυγόμενοι τεθέντες κοινωνικοί και οικονομικοί στόχοι του GAP, όσο και οι παράπλευροι ή οι μη αναγνωριζόμενοι ανεπίσημοι πολιτικοί στόχοι, έχουν επιτευχθεί από την τουρκική πολιτική στο έργο αυτό. Μέχρι στιγμής η έμφαση έχει δοθεί στα φράγματα και στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, διαμέσου αυτών. Τα έργα αυτά βρίσκονται σε προχωρημένο στάδιο ολοκλήρωσης και ορισμένα από αυτά έχουν ολοκληρωθεί. Τα υδραυλικά έργα που σχετίζονται με την άρδευση και την επέκταση της αγροτικής παραγωγής, βρίσκονται σε πολύ μικρότερο στάδιο ολοκλήρωσης (838).

Είναι πολύ αμφίβολο εάν τα αρδευτικά έργα θα ολοκληρωθούν εντός του σχεδιαγράμματος, με βάση τον υφιστάμενο ρυθμό κατασκευής τους. Επίσης λόγοι σχετιζόμενοι με την υφαλμύρωση και την ποιότητα των εδαφών των τεχνικά αρδευόμενων εκτάσεων, δημιουργούν προβληματισμούς για τη μελλοντική απόδοση αυτών. Η παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος έχει ξεχωρίσει σαν η βασική προτεραιότητα του GAP και η αύξηση της ηλεκτροπαραγωγής στην Τουρκία, είναι το πιο χειροπιαστό αποτέλεσμα του όλου προγράμματος (839). Η δυσαναλογία μεταξύ των δύο βασικών παραμέτρων του GAP και η προτεραιότητα στην πράξη της ηλεκτροπαραγωγής ενέχει τον κίνδυνο, να εκτρέψει επί της ουσίας το βασικό πολιτικό στόχο του προγράμματος του GAP που ήταν η ολόπλευρη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της νότιο- ανατολικής Τουρκίας.

Η έμφαση στην ηλεκτροπαραγωγή δημιουργεί τοπικά πλεόνασμα ηλεκτρικού ρεύματος, το οποίο διανέμεται στις υπόλοιπες περιοχές της Τουρκίας. Τα έργα του GAP στην πράξη έτσι όπως υλοποιούνται έως τώρα και στις προτεραιότητες που έχουν δοθεί στην κατασκευή τους δείχνουν σε τελική ανάλυση, πως ευνοούν περισσότερο την ανάπτυξη των δυτικών περιοχών της Τουρκίας και λιγότερο στην ανάπτυξη των ανατολικών περιοχών της (840). Εάν η τάση αυτή συνεχιστεί και τα επόμενα χρόνια, η εξέλιξη αυτή ενέχει τον κίνδυνο, να διευρυνθεί αντί να αμβλυνθεί, το χάσμα μεταξύ της δυτικής Τουρκίας και των νότιο- ανατολικών περιοχών της. Συνεπώς ο κυριότερος στόχος του προγράμματος του GAP, που είναι η σύμμετρη ανάπτυξη όλων των επαρχιών της Τουρκίας, τίθεται σε αμφισβήτηση από τις προτεραιότητες που θέτει με την πρακτική του, το ίδιο το τουρκικό κράτος. Όσον αφορά την κουρδική διάσταση των έργων του GAP, παρόλο που αυτή δεν αναγνωρίζεται, ούτε καταγράφεται στους επίσημους στόχους του GAP, η αυτονομιστική δράση των Κούρδων από το 1984 που ξεκίνησε ο ένοπλος αγώνας ορισμένων κουρδικών οργανώσεων, παρά τις διακυμάνσεις που σημειώθηκαν στη δράση αυτή διαχρονικά, παραμένει ενεργή.

Οι συγκρούσεις μεταξύ των Κούρδων αυτονομιστών και του τουρκικού στρατού, οι εκκαθαρίσεις των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων σε κουρδικές περιοχές που θεωρούν ότι οι πληθυσμοί τους συνεργάζονται με αντάρτικες ομάδες και κυρίως με το PKK, γεγονός που συνέβαινε σε ευρεία έκταση ιδίως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 και δεν σταμάτησε ποτέ ως τώρα και οι υποχρεωτικές απαλλοτριώσεις γης για την κατασκευή των έργων του GAP, όπως και οι αναγκαστικές μετεγκαταστάσεις κουρδικών χωριών και οικισμών, αύξησαν την κουρδική δυσαρέσκεια αντί να την κάμψουν (841). Επιπλέον υπολογίζεται ότι πάνω από 500 χιλιάδες Κούρδοι, υποχρεωνόμενοι από τις συνθήκες αυτές να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες, συγκεντρώθηκαν σε πόλεις όπως το Diyarbakir και η Άγκυρα ή μετανάστευσαν στη Δυτική Ευρώπη και κυρίως στη Γερμανία.

Όμως η προσδοκία του τουρκικού κράτους είναι ότι ανεβάζοντας το βιοτικό επίπεδο του κουρδικού πληθυσμού, θα ανεβάσει ταυτόχρονα και τη δυνατότητα του τουρκικού κράτους να ελέγχει τον πληθυσμό αυτό, προσφέροντας του οικονομική διέξοδο και ελπίδες για αξιοπρεπή διαβίωση. Στόχος είναι η αποδοχή της τουρκικής κυριαρχίας και η αποδοχή της συνύπαρξης των κούρδων εντός του τουρκικού κράτους, να δείχνει ελκυστικότερη προοπτική στην κουρδική κοινή γνώμη, από ότι η αυτονομιστική δράση. Επιπρόσθετα υπάρχει προσδοκία ότι η οικονομική ανάπτυξη θα προσελκύσει τούρκους από άλλες περιοχές να κατοικήσουν στην νότιο- ανατολική Τουρκία, ελκυόμενοι και αυτοί από τις υψηλές οικονομικές προσδοκίες και από τη ζήτηση για εργατικό δυναμικό. Η εγκατάσταση τούρκων στις κουρδικές περιοχές εκτιμάται με τη σειρά της ότι και αυτή θα συμβάλει στην εθνική ενσωμάτωση των Κούρδων στην τουρκική κοινωνία (842).

Συνεπώς το έργο του GAP έχει σημαντική διάσταση στον τομέα της εθνικής ασφάλειας της Τουρκίας. Το τουρκικό κράτος θεωρεί πως διαμέσου του GAP αποκτά ένα σημαντικό παράγοντα ισχύος και ένα πολλαπλασιαστή δυνάμεως (843). Παράλληλα με την οικονομική ανάπτυξη και την ενσωμάτωση του κουρδικού πληθυσμού, που αποτελούν από μόνοι τους σημαντικούς εθνικούς στόχους για την Τουρκία, το GAP ενσωματώνει σημαντικές διεθνείς προεκτάσεις. Προσδίδει ισχύ στο τουρκικό κράτος και του αυξάνει τη δυνατότητα να ασκήσει ηγεμονική πολιτική στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Ο έλεγχος των νερών αυξάνει την στρατηγική βαρύτητα της Τουρκίας, της προσδίδει εθνική ισχύ και αρνούμενη να δεχθεί τον χαρακτηρισμό ως διεθνών υδάτων, των νερών των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη, η Τουρκία επιδιώκει την αποσύνδεση του προγράμματος του GAP από την σύνδεση του με το διεθνές δίκαιο ή προς άλλες διεθνείς υποχρεώσεις (844).

Στην πράξη όμως η Τουρκία αντλεί αυτά τα πλεονεκτήματα καταβάλλοντας το ανάλογο τίμημα. Στο εσωτερικό της μέχρι στιγμής δεν κατάφερε να μειώσει στο επιθυμητό επίπεδο την κουρδική δυσαρέσκεια. Αντιθέτως πτυχές των δράσεων της Τουρκίας, έχουν αυξήσει την κουρδική δυσαρέσκεια, ιδιαίτερα όσον αφορά τις κουρδικές ανησυχίες για την καταστροφή της πολιτισμικής τους κληρονομιάς και την εξαφάνιση της εθνικής τους ταυτότητας (845). Έτσι η διάσταση της εθνικής ασφάλειας της Τουρκίας ως προς την εσωτερική της συνιστώσα, δεν δείχνει να αυξάνεται στον επιθυμητό βαθμό. Ενδεχομένως και στον βαθμό που δεν επιτυγχάνει επαρκώς την κουρδική ενσωμάτωση, συγκριτικά μπορεί και να μην επιφέρει αξιοσημείωτα αποτελέσματα, αναλόγως και των δαπανών που έχει πραγματοποιήσει η Τουρκία. Στην εξωτερική του διάσταση, το GAP έφερε τριβή με τη Συρία και το Ιράκ, όξυνε τις διπλωματικές της σχέσεις με αυτά τα δύο κράτη και εισάγοντας τον παράγοντα του νερού με καθοριστικό τρόπο στις μεταξύ τους σχέσεις, αύξησε την στρατηγική αστάθεια στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Επομένως και στην εξωτερική του διάσταση, το GAP δεν λειτούργησε ως μοχλός που θα αναδείξει την Τουρκία σε υπερδύναμη της περιοχής. Γιατί οι άλλες ενδιαφερόμενες χώρες, παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζουν ότι η Τουρκία είναι ο κύριος κάτοχος εκ της γεωγραφικής της θέσης των νερών την Μεσοποταμίας, δεν αποδέχονται προκαταβολικά ηγεμονικό τουρκικό ρόλο στην περιοχή και δεν δέχονται να της αναγνωρίσουν αυτό το δικαίωμα. Μέχρι στιγμής έχουν αντισταθεί αποτελεσματικά, σε κάθε τουρκική απόπειρα να αξιοποιηθεί το νερό σαν παράγοντας που θα δημιουργήσει συνθήκες εξάρτησης των δύο αυτών κρατών, από την Τουρκία. Παρά το γεγονός ότι το νερό αποτελεί φυσικό ζωτικό πόρο, ούτε η Συρία, ούτε το Ιράκ, αναγνώρισαν προβάδισμα στην Τουρκία στο χώρο της εξωτερικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή. Αντιθέτως, διεκδίκησαν την παροχή υδάτινων πόρων από την Τουρκία και η περιρρέουσα ατμόσφαιρα στη διεθνή πολιτική της Μέσης Ανατολής για πρόκληση πολέμου εξαιτίας του νερού, είναι περισσότερο ενισχυμένη από ότι πριν τα έργα του GAP.

Η δυνατότητα του ελέγχου των σημαντικών αποθεμάτων νερού των ποταμών της Μεσοποταμίας δεν αύξησε σε τελική ανάλυση την εξωτερική διάσταση της εθνικής ασφάλειας της Τουρκίας στην περιοχή αυτή, γιατί διατάραξε περαιτέρω τις σχέσεις της Τουρκίας με τη Συρία και το Ιράκ και η στρατηγική σταθερότητα ευρύτερα, μπορεί να εκτιμηθεί ότι μειώθηκε αντί να αυξηθεί. Οι τουρκικοί ισχυρισμοί ότι από τα εκτελούμενα έργα του GAP, ωφελείται και η Συρία και το Ιράκ, διαμέσου του ελέγχου του νερού από την Τουρκία και συνακόλουθα της προστασίας τους από πλημμύρες που ήταν τακτικές στο παρελθόν από τα νερά των ποταμών της Μεσοποταμίας, καθώς και η τουρκική πρόταση του 1987 που παραμένει έκτοτε σε ισχύ και μονομερώς προσπαθεί η Τουρκία να τηρεί, για παροχή 500 κυβικών μέτρων νερού ανά δευτερόλεπτο από τον Ευφράτη προς τη Συρία και το Ιράκ, δεν έπαισαν ώστε να μειώσουν τις αντίστοιχες ανησυχίες για την εθνική τους ασφάλεια, την Συρία και το Ιράκ (846). Επομένως στον τομέα της εθνικής ασφάλειας της Τουρκίας, τα έργα του GAP δεν είχαν αποκλειστικά καθαρή θετική συνεισφορά. Συνοδεύτηκαν από αμφιβολίες για τη σκοπιμότητα τους από τις άλλες δύο χώρες και από δυσπιστία ως προς τις προθέσεις της. Ενέτειναν τις αμφιβολίες των νότιων γειτόνων της και ενίσχυσαν την πεποίθησή τους, ότι η Τουρκία προβαίνει σε πράξεις που θα της εξασφαλίσουν της υπεροχή της έναντι αυτών. Συνεπώς οι τουρκικές πρωτοβουλίες, διατάραξαν περαιτέρω τις σχέσεις της Τουρκίας με το Ιράκ και τη Συρία και όξυναν το αίσθημα αντιπαλότητας των κρατών αυτών προς την Τουρκία. Ο όλος προβληματισμός για τους υδάτινους πόρους, λειτούργησε αυξητικά στην άνοδο της στρατηγικής αστάθειας στη Μέση Ανατολή, στοιχείο που σε τελική ανάλυση δεν είναι επωφελές ούτε και για την τουρκική εθνική ασφάλεια (847).

Εξάλλου δεν θα πρέπει να διαφύγει της προσοχής, ότι το ζήτημα των νερών της Μεσοποταμίας εξεταζόμενο σε ρεαλιστική βάση, απαιτεί για την αναζήτηση λύσης την πρόθεση πραγματοποίησης και του ανάλογου πολιτικού συμβιβασμού. Σε διαφορετική περίπτωση η εξεύρεση λύσης αμοιβαία αποδεκτής και από τις τρεις χώρες είναι ανέφικτη. Οι απαιτήσεις σε νερό των τριών εμπλεκόμενων κρατών αθροιζόμενες, αριθμητικά υπερβαίνουν το σύνολο των διαθέσιμων υδάτων των ποταμών της Μεσοποταμίας. Επομένως δεν δύνανται να ικανοποιηθούν όλοι σύμφωνα με τις απαιτήσεις τους. Ειδικότερα σύμφωνα με εκτιμήσεις ενός εκ των τριών ενδιαφερομένων κρατών και συγκεκριμένα της Τουρκίας, το Τούρκικο Υπουργείο Εξωτερικών εκτιμά, πως η Συρία απαιτεί το 32% των υδάτων του Ευφράτη και το 5,4% των υδάτων του Τίγρη. Αναλόγως το Ιράκ απαιτεί τη χρήση έως και το 65% των υδάτων του Ευφράτη και το 92,5% των υδάτων του Τίγρη. Η Τουρκία δηλώνει πως απαιτεί για τον εαυτό της το 52% των υδάτων του Ευφράτη και το 14,1% των υδάτων του Τίγρη. Αθροιζόμενα τα ποσοστά που αιτείται κάθε χώρα δείχνουν συνολική απαίτηση 149% επί των υδάτων του Ευφράτη και 112% επί των υδάτων του Τίγρη. Δηλαδή συμπεραίνεται και μόνο από την αριθμητική απεικόνιση των αιτημάτων κάθε χώρας, ότι δεν υπάρχει δυνατότητα πλήρους ικανοποίησης των αναγκών κάθε κράτους. Μόνη ειρηνική λύση είναι η επιλογή του πολιτικού συμβιβασμού και της εξεύρεσης αμοιβαίας αποδεκτής λύσης στη βάση της σύμμετρης ικανοποίησης των αναγκών κάθε χώρας. Επισημαίνεται ότι η Τουρκία συνεισφέρει στο 89% των υδάτων του Ευφράτη και στο 52% των υδάτων του Τίγρη. Η Συρία συνεισφέρει στο 11% των υδάτων του Ευφράτη, ενώ το Ιράκ έχει μηδενική συμμετοχή στα ύδατα του Ευφράτη. Όσον αφορά το Ιράκ αυτό συνεισφέρει μόνο στα ύδατα του Τίγρη με ποσοστό 48%. Η Συρία δεν έχει καμία συμμετοχή, ως ποσοστό συνεισφοράς επί των υδάτων του Τίγρη.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι σ' ένα ενδεχόμενο υπογραφής κάποιας σχετικής συμφωνίας για τους υδάτινους πόρους της Μεσοποταμίας, αναμένεται έμμεσα ή άμεσα να παίξουν καταλυτικό ρόλο, εκτός από τις ενδιαφερόμενες χώρες, επιπλέον οι ΗΠΑ καθώς και το Ισραήλ. Οι δύο αυτές χώρες, διαθέτουν μεγάλα γεωπολιτικά συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Το Ισραήλ αποτελεί το ισχυρότερο στρατιωτικά και πιο αναπτυγμένο τεχνολογικά κράτος της περιοχής και έχει και το ίδιο πρόβλημα επάρκειας υδάτινων πόρων. Οι ΗΠΑ αποτελούν κράτος με πρωτεύουσα θέση στην διεθνή πολιτική και ηγεμονική θέση στο διεθνές σύστημα και αποτελούν χώρα με συμφέροντα σε κάθε περιοχή της υδρογείου και δυνατότητα προβολής ισχύος σε κάθε σημείο της γης. Οι ΗΠΑ με την επιρροή που έχουν και την μεγάλη δυνατότητα παγκόσμιας προβολής ισχύος που διαθέτουν, σε περίπτωση ύπαρξης κάποιας πολιτικής συμφωνίας στη Μέση Ανατολή για ένα τόσο σημαντικό θέμα, όπως είναι η ρύθμιση της κατανομής του νερού, ίσως να επιχειρήσουν να συμβάλουν με κάποιο τρόπο στην διαμόρφωση της οποιας συμφωνίας επιτευχθεί, για να δύνανται να την προσαρμόσουν σε αντιστοιχία με τα παγκόσμιας εμβέλειας εθνικά συμφέροντα που έχουν οι ΗΠΑ σε κάθε γωνιά του πλανήτη.

Για τις ΗΠΑ ιδιαίτερα μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, η περιοχή της Μέσης Ανατολής, έχει ενταχθεί στις προτεραιότητες της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Ενδεχομένως οι ΗΠΑ, στα πλαίσια του πολέμου που έχουν εξαγγείλει ότι διεξάγουν εναντίον της διεθνούς τρομοκρατίας μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και με δεδομένη την επιδειχθείσα Αμερικανική αποφασιστικότητα για αντιμετώπιση πράξεων βίας του Ισλαμικού φονταμενταλισμού και εξουδετέρωσης του ριζοσπαστικού Ισλάμ στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, να θελήσουν να συμβάλουν με κάποιο τρόπο, σε οριστικότερες διευθετήσεις των εκκρεμών σημαντικών διεθνών ζητημάτων στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Σε μία τέτοια περίπτωση, εκτιμάται ότι είναι πιθανό να θελήσουν οι ΗΠΑ σε δεδομένη χρονική στιγμή στο μέλλον, να εκδηλώσουν άμεσα ή έμμεσα πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της Συρίας, που θα έχουν ως στόχο την ένταξη της χώρας αυτής, σε μια πορεία συνεννόησης με την Δύση και κυρίως με τις ΗΠΑ και με το Ισραήλ. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, είναι πιθανό οι ΗΠΑ, να εντείνουν τις προειδοποιήσεις τους προς την Συρία, σχετικά με τη θέση και το ρόλο της χώρας αυτής, στην ανοχή ή στην ενίσχυση της Ισλαμικής δράσης και τρομοκρατίας. Η Συρία μπορεί να αποτελέσει το αντικείμενο εντεινόμενων Αμερικανικών προσπαθειών, ώστε να πειστεί να μεταβάλλει εκ βάθρων την εξωτερική της πολιτική και ιδιαίτερα την προσέγγιση της στην υποστήριξη των Παν-Αραβικών θεμάτων, της τρομοκρατίας και της δράσης Ισλαμιστικών οργανώσεων (848). Το πιθανότερο αντάλλαγμα προς αυτήν την κατεύθυνση, θα είναι η επιστροφή από το Ισραήλ στην Συρία των κατεχόμενων από αυτό Υψωμάτων του Γκολάν. Μια τέτοια εξέλιξη είναι σημαντική για τη Συρία και έχει πολλές θετικές παραμέτρους γι αυτήν.

Η επιστροφή των Υψωμάτων του Γκολάν στη Συρία είναι σημαντικός παράγων για τη Συρία στο πεδίο της εθνικής δικαίωσης και της εθνικής της υπερηφάνειας (849). Ακόμα πιο σημαντικό για τη Συρία είναι το γεγονός ότι θα επαναφέρει την Συριακή κυριαρχία επί των πηγών του Ιορδάνη ποταμού, οι οποίες ευρίσκονται στα Υψώματα του Γκολάν. Με δεδομένη τη σχέση Κούρδων του Βορείου Ιράκ- ΗΠΑ- Ισραήλ, σε περίπτωση επιστροφής των Συριακών Υψωμάτων του Γκολάν από το Ισραήλ στη Συρία, το στοιχείο αυτό θα δημιουργήσει νέες βάσεις για την εξωτερική πολιτική της Συρίας στην περιοχή και ένα νέο πλέγμα σχέσεων τόσο με τις ΗΠΑ, όσο και με το Ισραήλ (850).

Σε περίπτωση που η Συρία μεταβάλλει την εξωτερική της πολιτική και αλλάξει νοοτροπία έναντι των ΗΠΑ και του Ισραήλ, είτε από μόνη της, είτε ως αποτέλεσμα αμερικανικών διπλωματικών πιέσεων ή πρωτοβουλιών, αναμένεται ότι θα έχει κέρδη σημαντικά που θα επεκτείνονται σε πολλούς τομείς.

Τα εθνικά κέρδη της Συρίας θα εντοπίζονται τόσο σε ζητήματα εδαφικά και υδάτινων πόρων, όπως σε περίπτωση επιστροφής των Υψωμάτων του Γκολάν, όσο και σε ζητήματα εθνικού γοήτρου, αλλά και σε ζητήματα βελτίωσης της διπλωματικής της θέσης, καθώς θα έχει την δυνατότητα καλύτερης αντιμετώπισης της Τουρκίας, με την συγκριτική βελτίωση της διαπραγματευτικής της θέσης, όσον αφορά το ζήτημα της κατανομής των νερών του Ευφράτη και το Συριακό αίτημα για αύξηση της παροχής νερού από τα 500 κυβικά μέτρα το δευτερόλεπτο στα 700 ή 750 κυβικά μέτρα ανά δευτερόλεπτο (851). Παραμένει όμως πάντοτε ως ζητούμενο, το αντάλλαγμα που θα λάβει το Ισραήλ για την αποχώρηση του από τα Υψώματα του Γκολάν, καθώς και οι εγγυήσεις που θα του δοθούν επί της διατήρησης του σημερινού επιπέδου των υδάτινων πόρων του και της διατήρησης της πρόσβασης του στα νερά των Υψωμάτων του Γκολάν.

Εάν στην Μέση Ανατολή επικρατούσε διαφορετικό γεωπολιτικό περιβάλλον, υπό διαφορετικές πολιτικές συνθήκες, το ζήτημα του νερού λόγω της ζωτικότητας του, θα μπορούσε να αποτελεί παράγοντα συνεργασίας για τις εμπλεκόμενες χώρες. Τα δεδομένα του προβλήματος της κατανομής και της διαχείρισης των υδάτινων πόρων, θα μπορούσαν ενδεχομένως να αποτελέσουν κίνητρο για ανάπτυξη διεθνούς πολυμερούς συνεργασίας μεταξύ των ενδιαφερόμενων κρατών.

Στους στόχους της συνεργασίας θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν:

1. Η ισόρροπη κάλυψη των υδάτινων αναγκών όλων των ενδιαφερόμενων κρατών.
2. Η λειτουργία κοινών τεχνικών επιτροπών για την πρόληψη της μόλυνσης των υδάτων των ποταμών και την αποτροπή της υποβάθμισης της ποιότητας των νερών τους.
3. Η προστασία του περιβάλλοντος και της οικολογίας της περιοχής.
4. Η ανάπτυξη και διαχείριση μεθόδων ανάκτησης του χρησιμοποιούμενου νερού για άλλες χρήσεις.
5. Η συνεργασία μεταξύ των κρατών, με στόχο την συντονισμένη οικονομική ανάπτυξη ολόκληρης της γεωγραφικής περιοχής, παρέχοντας συμμετρικά ικανοποιητικές ποσότητες νερού στην κάθε χώρα.

Πιθανώς για την επίτευξη ενός τέτοιου στόχου, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σαν βάση προς εφαρμογή και ορισμένες από τις αρχές που προτείνονται από τα “Helsinki Rules”, ή ορισμένες από τις αρχές που προτείνει το κείμενο της Διεθνούς Σύμβασης για την χρήση των υδάτινων πόρων που υιοθέτησε στις 23 Ιουλίου 1997 η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.

Οι χώρες της Μέσης Ανατολής αναφορικά με το ζήτημα της κατανομής και εκμετάλλευσης των υδάτινων πόρων τους, βρίσκονται αντιμέτωπες με την πρόκληση της επίτευξης των ανάλογων συνθηκών, που θα δημιουργήσουν τους κατάλληλους όρους για την θέσπιση μιας δίκαιης και ειρηνικής μακροχρόνιας συνεργασίας μεταξύ τους. Παρά την αμοιβαία δυσπιστία που χαρακτηρίζει το σημερινό επίπεδο των σχέσεων τους, η θέσπιση ενός πλαισίου συνεργασίας, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, για την δημιουργία ενός ειρηνικού μέλλοντος, συνολικά στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Σε διαφορετική περίπτωση αν δεν βρεθεί μια ικανοποιητική λύση για όλα τα ενδιαφερόμενα κράτη, η συνέχιση της απουσίας κάθε σχετικής ρύθμισης αναφορικά με την κατανομή του νερού των ποταμών ανάμεσα στις χώρες της περιοχής, έχει τον κίνδυνο της δημιουργίας ανεξέλεγκτων κρίσεων και κλιμάκωσης της κατάστασης στα επόμενα χρόνια.

Συγκεκριμένα η οξύτητα του προβλήματος, αν δεν αντιμετωπιστεί από κάποια τεχνολογική εξέλιξη όπως π.χ μια σημαντική πρόοδο στην τεχνολογία της αφαλάτωσης θαλασσινού νερού, που θα κάνει την διαθέσιμη τεχνολογία αφαλάτωσης λιγότερο δαπανηρή και λιγότερο ενεργοβόρα, ή άλλη πολιτική λύση, αναμένεται να λάβει τέτοια μορφή τα επόμενα χρόνια, που αναμένεται να αναγκάσει τα κράτη αυτά πιεζόμενα από την απόλυτη ανάγκη της εξασφάλισης επάρκειας σε νερό, να μην αποκλείουν ως μέσο πίεσης ή απειλή και την στρατιωτική επιλογή μέσα στους σχεδιασμούς τους, με στόχο την επίλυση από το κάθε κράτος ξεχωριστά, κατά το δοκούν του σχετικού προβλήματος. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο προδιαγράφει αμφίβολο μέλλον και αμφισβητούμενες προοπτικές οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης για όλες τις εμπλεκόμενες χώρες και λειτουργεί αποσταθεροποιητικά. Μια τέτοια εξέλιξη των πραγμάτων, θα αποτελέσει ένα γεγονός, που πιθανώς να δημιουργήσει για αρκετό χρονικό διάστημα, στρατιωτικούς ανταγωνισμούς και ένοπλες αντιπαραθέσεις μικρής ή μεγαλύτερης έντασης, οι οποίες θα εμπεριέχουν πάντοτε τον κίνδυνο κλιμάκωσης σε ευρύτερη πολεμική σύγκρουση. Τέτοιες προοπτικές μακροχρόνια δεν θα ωφελήσουν τελικά κανένα από τα ενδιαφερόμενα κράτη. Σε περίπτωση στρατιωτικής σύγκρουσης, ακόμα και στην περίπτωση που αναδειχθεί ένας αδιαμφισβήτητος νικητής, το πιθανότερο είναι ότι οι ηττημένοι δεν θα αναγνωρίζουν ως οριστική την ήττα τους και δεν θα αποδέχονται την οριστική αποξένωση τους από πόρους νερού. Πιθανότερο είναι ότι θα δημιουργηθεί μια σειρά από «ρεβανσιστικούς πολέμους» όπου κανένας δεν θα αποδέχεται την ήττα του. Έτσι όμως θα δημιουργούνται συνθήκες για την συνεχή διαιώνιση της σύγκρουσης στην Μέση Ανατολή και θα προκληθεί η δημιουργία ενός φαύλου κύκλου που θα είναι αυτοτροφοδοτούμενος και θα είναι δύσκολη η διακοπή του.

15. Συμπέρασμα

Το θέμα των υδάτινων πόρων, ανέρχεται συνεχώς στη διεθνή επικαιρότητα και τείνει να εξελιχθεί σε ζήτημα ύψιστης προτεραιότητας. Η επάρκεια νερού για την κάλυψη των αναγκών των ανθρώπινων κοινωνιών, λόγω της ζωτικής σημασίας που έχει και που θα έχει ακόμα περισσότερο στο μέλλον, αναμένεται να αποτελεί ένα θέμα «πόλεμου ή ειρήνης», ένα θέμα που συμβάλει στην ύπαρξη διεθνών συνθηκών συνεργασίας ή ανταγωνισμού. Ταυτόχρονα ο έλεγχος υδάτινων πόρων και η κατοχή αποθεμάτων πόσιμου νερού, θα αποτελεί στις ερχόμενες δεκαετίες, ένα σημαντικό στοιχείο εθνικής ισχύος και ένα μεγάλο διαπραγματευτικό όπλο. Τον 21^ο αιώνα, η κατοχή αποθεμάτων νερού, προσδίδει έναν καθοριστικό παράγοντα εθνικής ισχύος και ένα σημαντικό πλεονέκτημα, ισοδύναμο με την αξία που είχε στον 20^ο αιώνα, η κατοχή αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου. Ειδικότερα για την Μέση Ανατολή, τα υδάτινα αποθέματα αναμένεται να παίξουν σημαντικό πολιτικό ρόλο στις ερχόμενες δεκαετίες, εξαιτίας του γεγονότος ότι η Μέση Ανατολή χαρακτηρίζεται από περιορισμένα υδάτινα αποθέματα, από ραγδαία αύξηση πληθυσμού και από χαμηλή παραγωγή τροφίμων και αγροτικών προϊόντων γενικότερα.

Η Μέση Ανατολή συνολικά ως περιοχή, από τη δεκαετία του 1970 βρίσκεται αντιμέτωπη με το φάσμα της λειψυδρίας και της πτώσης της στάθμης των διαθέσιμων υδάτινων πόρων (852). Η αύξηση του πληθυσμού και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, επιτείνει το αίσθημα της ανεπάρκειας νερού στην περιοχή (853). Οι κυβερνήσεις στη Μέση Ανατολή δίνουν έμφαση στον παράγοντα του νερού στην πολιτική τους. Το νερό έχει μια μεταφορική διάσταση, μεταφυσικής ισχύος στα πολιτικά δρώμενα της περιοχής. Η προσέγγιση στο ζήτημα του νερού εμπεριέχει ένα παραδοσιακό κώδικα αντιλήψεων και πεποιθήσεων, αξιών και ηθικών αρχών σχετικά με τη χρήση του νερού και την αντιμετώπιση του. Στις παραδοσιακές κοινωνίες της Μέσης Ανατολής και στον αγροτικό τρόπο ζωής που κυριαρχούσε ως τώρα, το νερό ανέκαθεν κατείχε πρωτεύουσα θέση στη διαμόρφωση των όρων ζωής των κοινωνιών αυτών και η διαθεσιμότητα του καθόριζε τον τρόπο και την ποσότητα της αγροτικής παραγωγής και τον τρόπο ζωής των τοπικών κοινωνιών.

Η επίδραση του νερού στη διπλωματία της Μέσης Ανατολής, σε τμήμα της διεθνούς βιβλιογραφίας θεωρείται τόσο σημαντική, ώστε να αποδίδεται με ξεχωριστή ορολογία με τον όρο water diplomacy – διπλωματία του νερού ή hydropolitics – υδροπολιτική. Όπως προέκυψε από την εξέταση των ζητημάτων που άπτονται της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή, γίνεται σαφές ότι ζητήματα που περιστρέφονται γύρω από τη «διπλωματία του νερού» επηρεάζουν τις διακρατικές σχέσεις. Η έλλειψη νερού έχει διαμορφώσει σε κρίσιμο σημείο τη γεωπολιτική της Μέσης Ανατολής, την εξωτερική πολιτική των χωρών και τις αμοιβαίες μεταξύ τους σχέσεις.

Η πολιτική αστάθεια στη Μέση Ανατολή φαίνεται πως έχει ένα μεγάλο κατάλογο αιτιών και αφορμών που την προκαλούν. Ορισμένες φορές εμφανίζεται πως είναι ουσιαστικά αδύνατο να χαραχθεί η γραμμή που ξεχωρίζει μεταξύ τους τα κοινωνικά, πολιτικά, θρησκευτικά, οικονομικά ή περιβαλλοντικά ζητήματα. Οι γεωπολιτικές συνθήκες στη Μέση Ανατολή είναι τέτοιες, που τα ζητήματα αυτά συμπλέκονται μεταξύ τους, είναι δύσκολο να διαχωριστούν και μεταβολές στο ένα από αυτά, επηρεάζουν αλυσιδωτά και τα υπόλοιπα ζητήματα. Οι παράγοντες που προωθούν τη στρατηγική αστάθεια στη Μέση Ανατολή είναι περιπλεγμένοι μεταξύ τους και το νερό αποτελεί έναν άξονα που διατρέχει όλους αυτούς τους παράγοντες. Το νερό επηρεάζει την εξέλιξη κάθε ενός από αυτούς τους παράγοντες και συμβάλει στη διαμόρφωση των περαιτέρω προοπτικών τους.

Ταυτόχρονα όμως η ζωτικότητα του νερού ως στοιχείο της ανθρώπινης επιβίωσης, εισάγει και την προσωπική διάσταση σε κάθε έναν άνθρωπο ατομικά στη Μέση Ανατολή και αποκτά ιδιαίτερη αξία. Η ανάγκη για νερό διαπερνά την προσωπικότητα κάθε ανθρώπου και η ανεπάρκεια του υπενθυμίζει συνεχώς τη σημασία του. Έτσι το νερό στη Μέση Ανατολή διαθέτει ειδικό πολιτικό βάρος που ξεπερνά τα όρια της χρήσης του νερού για κοινωνικές και οικονομικές δραστηριότητες και την αναγκαιότητα του στην ανθρώπινη επιβίωση.

Το νερό ανάγεται σε ιδιαίτερο γεωπολιτικό στοιχείο, που γίνεται σύμβολο ισχύος, υπεροχής και ευημερίας στη Μέση Ανατολή. Παρατηρείται ότι κάθε κράτος στη Μέση Ανατολή έχει την φιλοδοξία να ενισχύσει το εθνικό του γόητρο και το αίσθημα ισχύος και υπεροχής του. Κατά συνέπεια η αναζήτηση νερού και η αξιοποίηση στο έπακρο των όσων διαθέσιμων αποθεμάτων προκύπτουν, αποτελεί βασική προτεραιότητα της πολιτικής των κρατών στη Μέση Ανατολή. Επιπλέον όμως σε αυτό το γεωπολιτικό περιβάλλον που διαμορφώνεται, ο πειρασμός να χρησιμοποιηθεί το νερό για πολιτικούς ή στρατιωτικούς σκοπούς ή σαν όπλο, γίνεται πολύ ελκυστικός.

Τα πλεονεκτήματα της χρήσης του νερού στη διεθνή πολιτική και της αξιοποίησης τους υπό αυτό το πρίσμα, στο γεωπολιτικό περιβάλλον της Μέσης Ανατολής, φαίνεται όπως εξετάστηκε στην παρούσα εργασία, πως υπερισχύουν επί της επιλογής για την υιοθέτηση μιας άλλης πολιτικής, η οποία θα αντιμετωπίζει το νερό ως πηγή συνεργασίας, ειρηνικής συμβίωσης και αμοιβαία επωφελούς χρήσης. Στις γεωπολιτικές συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί, η παραχώρηση νερού από ένα κράτος σε ένα άλλο ή η παραχώρηση αποθεμάτων νερού προκειμένου αυτά να αξιοποιηθούν από ένα άλλο κράτος, ως πολιτικές πράξεις δεν αντιμετωπίζονται ως συμβιβασμός και υπό το πρίσμα της ανάπτυξης μιας αμοιβαίας επωφελούς συνεργασίας. Αντιθέτως θεωρούνται ως πράξεις που προκαλούν απώλεια εθνικής ισχύος, απώλεια πόρων του κράτους και μείωση του εθνικού γόητρου.

Το γεωπολιτικό περιβάλλον της Μέσης Ανατολής και όσον αφορά την υδροπολιτική, προκύπτει ότι είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστικό. Δεν είναι ώριμο για να δεχτεί ένα αμοιβαία αποδεκτό ρυθμιστικό πλαίσιο κανόνων ή να λειτουργήσει με όρους αλληλοκατανόησης. Από την ανάλυση της παρούσας εργασίας φαίνεται πως τα κράτη που εξετάστηκαν, λειτουργούν σε αυτό το πλαίσιο και το ζήτημα του νερού καθίσταται θέμα που καμία χώρα δεν είναι διατεθειμένη να διαπραγματευτεί ή εάν διαπραγματευτεί δεν είναι διατεθειμένη να κάνει σημαντικές υποχωρήσεις στο ζήτημα αυτό, χωρίς να εξασφαλίσει σημαντικά ανταλλάγματα. Το νερό που αποτελεί ζωτικό πόρο για την επιβίωση και την ανάπτυξη των ανθρώπων στη Μέση Ανατολή, αντιμετωπίζεται ως ζήτημα «μηδενικού αθροίσματος». Καμία χώρα από τις εξεταζόμενες χώρες, δεν διαφαίνεται ότι παραχωρεί νερό ή απειμπολεί τα δικαιώματα της επί αυτού, χωρίς να λάβει το μέγιστο δυνατό αντάλλαγμα ή να διαπραγματευτεί επί αυτού, προσπαθώντας να βρεθεί όσο το δυνατόν σε περισσότερο πλεονεκτική θέση έναντι των υπολοίπων κρατών. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιεί κάθε δυνατό τρόπο και κάθε διαθέσιμο μέσο. Προσπαθεί να εκμεταλλευτεί προς όφελος της, ότι στοιχείο εθνικής ισχύος μπορεί να αποκτήσει αλλά και ότι στοιχείο υπέρ αυτής μπορεί από το εσωτερικό του αντιπάλου της. Η κοινή ισλαμική πίστη που είναι συνδεδετικό ιδεολόγημα της περιοχής, με εξαίρεση το Ισραήλ, δεν εμφανίζεται να διαφοροποιεί τα δεδομένα. Έτσι όμως προκύπτουν αδιάλλακτες θέσεις και το νερό υπό το πρίσμα αυτό, προκύπτει σαφώς ότι αντιμετωπίζεται ως ένα πολιτικό ζήτημα μηδενικού αθροίσματος. Αναπόφευκτα στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, μετατρέπεται σε πηγή έντασης και σε πεδίο διαμάχης και όχι σε πεδίο συνεργασίας.

Επιπλέον, τα πολιτικά προβλήματα που ανακύπτουν γίνονται πιο περίπλοκα και πιο σύνθετα γιατί συμπλέκονται με την γεωγραφία της περιοχής. Το γεγονός ότι τα κύρια μεγάλα ποτάμια και λίμνες της Μέσης Ανατολής, είτε βρίσκονται στα σύνορα μεταξύ των χωρών, είτε διατρέχουν δύο ή περισσότερες χώρες, περιπλέκει περισσότερο τα ζητήματα της υδροπολιτικής και καθιστά δυσκολότερη την αντιμετώπιση τους. Το νερό επομένως δεν είναι επιθυμητό στη Μέση Ανατολή μόνο για λόγους ανθρώπινης επιβίωσης, αλλά και για λόγους ισχύος. Οι κλιματολογικές συνθήκες και ο δείκτης βροχοπτώσεων της περιοχής, που αναμένεται ότι θα επιδεινωθούν στην διάρκεια του 21^{ου} αιώνα, σαν αποτέλεσμα της μεταβολής ορισμένων περιβαλλοντολογικών και γεωλογικών παραμέτρων τόσο στην Μέση Ανατολή όσο και σε όλη την υδρόγειο και ιδίως η επίδραση των συνεπειών της παρατηρούμενης κλιματικής αλλαγής, θα μειώσουν ακόμα περισσότερο την επάρκεια του νερού.

Κατά συνέπεια αναμένεται να αυξηθεί πάρα πολύ, η σχετική σημασία του νερού, το οποίο θα αποτελεί έναν απαραίτητο φυσικό πόρο, που θα βρίσκεται σε αυξανόμενη ανεπάρκεια. Το γεγονός αυτό εκτιμάται ότι θα έχει σαν αποτέλεσμα την ένταξη του θέματος του «νερού», στην πρώτη σειρά προτεραιότητας, από πλευράς γεωπολιτικής στην Μέση Ανατολή.

Έτσι στο βαθμό που θα οξύνεται η ανάγκη για επαρκείς υδάτινους πόρους, τόσο όλο και περισσότερο το νερό θα αναδεικνύεται σε ζήτημα «υψηλής πολιτικής» και θα αυξάνονται οι περιπτώσεις που θα διαπιστώνεται ότι αποτελεί ένα εργαλείο της εξωτερικής πολιτικής των κρατών στην Μέση Ανατολή. Παράλληλα, όσο αυξάνεται η ένταση του προβλήματος, τόσο περισσότερο θα αυξάνεται και η σύνδεση της κατανομής, διαχείρισης και ελέγχου των υδάτινων πόρων, με ζητήματα σταθερότητας και ασφάλειας. Κατά συνέπεια, θα ενισχύεται όλο και περισσότερο η σχέση που δημιουργείται από την σύνδεση των υδάτινων πόρων με την ειρήνη ή τον πόλεμο. Η Μέση Ανατολή προκύπτει ότι αποτελεί χαρακτηριστικό πεδίο εφαρμογής της υδροπολιτικής και οι πράξεις της εξωτερικής πολιτικής των χωρών της περιοχής στο πεδίο της υδροπολιτικής, καταδεικνύουν την υπεροχή του εθνικού συμφέροντος επί κάθε άλλης αρχής, ιδεολογήματος, ρυθμιστικού πλαισίου ή πολιτικής προσέγγισης.

Το νερό χρησιμοποιείται σαν εργαλείο της εξωτερικής πολιτικής από κάθε κράτος που έχει τη δυνατότητα να το πράξει, ανεξαρτήτως εάν αυτό αφορά τις σχέσεις του με ομόθρησκα κράτη, ή αφορά τις σχέσεις του με κράτη ίδιας εθνικής καταγωγής ή όχι. Η εξωτερική πολιτική των κρατών της Μέσης Ανατολής, στον τομέα της υδροπολιτικής προκύπτει ότι διαμορφώνεται από την σχέση του εθνικού τους συμφέροντος σε σχέση με το νερό και όχι από την πίστη τους σε κοινές αξίες και πολιτισμικές παραδόσεις, ή από την αφοσίωση τους στην επιθυμία για αλληλοκατανόηση και θέσπιση κοινά αποδεκτών ρυθμιστικών κανόνων.

Το νερό φαίνεται από όσα εξετάστηκαν ότι έχει ενταχθεί στην πολιτική φαρέτρα των πολιτικών της Μέσης Ανατολής ως εργαλείο υψηλής πολιτικής, ως στοιχείο που προσδίδει εθνική ισχύ και ως μέσον απόκτησης εθνικού πλούτου και ευημερίας. Τόσο στο σύστημα του Τίγρη και του Ευφράτη, όσο και στο σύστημα του Ιορδάνη και του παραποτάμου του Γιαρμούκ, η βασική προσέγγιση όλων των εμπλεκόμενων κρατών, τεκμηριώνεται ότι είναι αυτή της ισχύος και της μεγιστοποίησης του εθνικού συμφέροντος. Με άλλα λόγια, αυτό που διαπιστώνεται από την εξέταση της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή, είναι η επικράτηση του πολιτικού ρεαλισμού έναντι κάθε άλλης εναλλακτικής θεωρητικής προσέγγισης της επιστήμης των διεθνών σχέσεων.

Η προσέγγιση της εξωτερικής πολιτικής των κρατών της Μέσης Ανατολής στις δύο βασικές περιπτώσεις που εξετάστηκαν— του Τίγρη/ Ευφράτη και Ιορδάνη/ Γιαρμούκ— δείχνει ότι το νερό χρησιμοποιείται ως εργαλείο υψηλής πολιτικής από κάθε χώρα στη βάση της εξυπηρέτησης του εθνικού συμφέροντος και ανεξαρτήτως της πολιτισμικής ομάδας στην οποία ανήκει. Στην περίπτωση του Τίγρη και του Ευφράτη και οι τρεις χώρες που εμπλέκονται είναι και οι τρεις ισλαμικές. Στην περίπτωση του Ιορδάνη και του Γιαρμούκ όλες οι χώρες που εμπλέκονται είναι ισλαμικές εκτός από το Ισραήλ.

Όμως τόσο στην πρώτη περίπτωση, όσο και στη δεύτερη περίπτωση, η αντιμετώπιση του ζητήματος αποδεικνύεται ότι γίνεται ακριβώς με του ίδιους όρους, είτε αφορά ομόδοξα κράτη, είτε όχι. Κοινό χαρακτηριστικό και των δύο περιπτώσεων, είναι η εφαρμογή της πολιτικής της ισχύος από όποιο κράτος δύναται να το πράξει και έχει σε κάθε περίπτωση το ανάλογο γεωπολιτικό πλεονέκτημα. Η πολιτική της ισχύος υπερτερεί έναντι κάθε άλλης πρακτικής στην εξωτερική πολιτική και το εθνικό συμφέρον, έτσι όπως υπαγορεύεται από τους υδάτινους πόρους κάθε χώρας, συμβάλλει στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής κάθε κράτους. Στην εξεταζόμενη περίπτωση καταδεικνύεται ότι η ανεξάρτητη μεταβλητή στην περιοχή της Μέσης Ανατολής είναι το νερό και η εξαρτημένη μεταβλητή είναι η εξωτερική πολιτική των κρατών.

Η υπεροχή του εθνικού συμφέροντος όπως εξετάστηκε στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, τεκμηριώνεται πως δεν διαφοροποιείται, αν πρόκειται για κράτη μεταξύ ίδιας ή άλλης πολιτισμικής ομάδας. Επίσης από την μελέτη των δύο γεωπολιτικών συστημάτων, φάνηκε πως η διαμάχη ή η αντιπαράθεση των χωρών της Μέσης Ανατολής για τους υδάτινους πόρους, δεν είχε μικρότερη ένταση ή διεκδικητικότητα στην περίπτωση που αφορούσε χώρες που ανήκαν στην ίδια πολιτισμική ομάδα, από ότι όταν αφορούσε χώρες που ανήκαν σε διαφορετική πολιτισμική ομάδα. Σύμφωνα με τη θεωρία της σύγκρουσης των πολιτισμών του Samuel Huntington, η αντιπαλότητα σχετικά με τους υδάτινους πόρους ή θα έπρεπε να είναι χαμηλών τόνων ή θα έπρεπε συγκριτικά εύκολα να επιλυθεί μέσα σε ένα πλαίσιο αμοιβαίας κατανόησης και εκτίμησης όταν συμβαίνει μεταξύ κρατών που ανήκουν στην ίδια πολιτισμική ομάδα.

Επιπλέον σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο του Samuel Huntington, θα έπρεπε χώρες που έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν ηγετικό ρόλο εντός της ίδιας πολιτισμικής ομάδας, να μπορούν να δρουν συναινετικά και με πνεύμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης, να δύνανται να παρεμβαίνουν προς όλα τα υπόλοιπα μέλη της ίδια πολιτισμικής ομάδας κρατών, ώστε να μετριάζεται η ένταση της διαφοράς τους και να διευκολύνεται η επίλυση της. Αντιθέτως, η αντιπαράθεση για το νερό και οι όποιες διαμάχες προκύπτουν, θα έπρεπε να είχαν πολύ μεγαλύτερη ένταση και οξύτητα σύμφωνα με την θεωρία της αναδυόμενης σύγκρουσης των πολιτισμών του Samuel Huntington, όταν θα αφορούσαν τη σύγκρουση μεταξύ κρατών που ανήκουν σε διαφορετική πολιτισμική ομάδα, δεδομένου ότι θα τους διαχώριζαν επιπρόσθετα σημαντικές πολιτιστικές διαφορές και διαφορετικοί κώδικες αξιών και ηθικής που θα καθιστούσαν δυσκολότερη την επικοινωνία μεταξύ τους. Στη Μέση Ανατολή όλα τα κράτη, με εξαίρεση το Ισραήλ, εμπίπτουν στο μοντέλο του Samuel Huntington για την υπαγωγή τους στον Ισλαμικό Πολιτισμό. Αντίστοιχα, το Ισραήλ σύμφωνα με το ίδιο μοντέλο ανήκει στον Ιουδαϊκό Πολιτισμό. Δηλαδή στη συγκεκριμένη περίπτωση όταν εμπλέκεται το Ισραήλ, η σύγκρουση μεταξύ του Ισραήλ και των υπόλοιπων κρατών στο ζήτημα της υδροπολιτικής, θα έπρεπε να διακρίνεται από συγκριτικά ιδιαίτερα μεγαλύτερη οξύτητα.

Στην περίπτωση αυτή, το Ισραήλ θα πρέπει να αντιμετωπίζει εκτός από το κράτος με το οποίο έχει τη διαφορά και τη συμπαράσταση προς αυτό, όλων των υπόλοιπων Ισλαμικών κρατών της Μέσης Ανατολής. Αντιθέτως, όταν πρόκειται για διένεξη αποκλειστικά μεταξύ Ισλαμικών κρατών, όπως είναι στην περίπτωση των ποταμών της Μεσοποταμίας, το επίπεδο της έντασης θα πρέπει να είναι συγκριτικά χαμηλότερο, σε σχέση με το αντίστοιχο επίπεδο της έντασης με το Ισραήλ. Η ένταση της αντιπαράθεσης θα πρέπει βαθμιαία να αποκλιμακώνεται και με πνεύμα συνεργασίας τελικώς να επιλύεται. Όμως τίποτα από αυτά δεν τεκμηριώνεται να συμβαίνει.

Τόσο η περίπτωση των ποταμών της Μεσοποταμίας όπου το διακύβευμα των υδάτων τους αφορά μόνο Ισλαμικές χώρες, όσο και στην περίπτωση του ποτάμιου συστήματος Ιορδάνη-Γιαρμούκ, που αφορά διαμάχη και μεταξύ Ισλαμικών χωρών, αλλά και μεταξύ του Ισραήλ και Ισλαμικών χωρών, με κάθε μία ξεχωριστά, η σχετική αντιπαράθεση γίνεται με τους ίδιους όρους και με μόνο κριτήριο την υπεράσπιση του εθνικού συμφέροντος της κάθε χώρας.

Η εξωτερική πολιτική της κάθε χώρας, είτε απευθύνεται προς ομόθρησκη της χώρα, είτε όχι, όποια και αν είναι αυτή, φάνηκε ότι βασίζεται στην ισχύ και καθορίζεται από την επιθυμία για διασφάλιση κατά το δυνατόν περισσότερων πόρων νερού για την κάθε χώρα χωριστά. Το νερό όπως προκύπτει από την εξέταση των σχετικών ζητημάτων, επηρεάζει καθοριστικά την εξωτερική πολιτική της κάθε χώρας. Το νερό προέκυψε πως διαμορφώνει την δική του παράμετρο στην έκφραση της εξωτερικής πολιτικής κάθε κράτους στη Μέση Ανατολή, ανάλογα με τα συμφέροντα κάθε χώρας, την γεωγραφική της θέση, την δυνατότητα πρόσβασης σε υδάτινους πόρους και τον βαθμό εθνικού ελέγχου που έχει επί αυτών. Το θρήσκευμα ή κάποια άλλη συνεκτική ιδεολογία ή οι κοινές πολιτισμικές παραδόσεις, ήθη και έθιμα, δείχνουν να επηρεάζουν συγκριτικά λιγότερο την διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής.

Για παράδειγμα, όπως έχει αναλυθεί στα σχετικά κεφάλαια που έχουν προηγηθεί, η εξωτερική πολιτική της Συρίας, διαμορφώνεται ανάλογα την γεωγραφική της θέση και τα συμφέροντα της και οι απόψεις της στο θέμα του νερού, καθορίζονται κατά περίπτωση και ανάλογα την δυνατότητα προσέγγισης και ελέγχου των συγκεκριμένων υδάτινων πόρων που διακυβεύονται κάθε φορά. Στην περίπτωση του Ευφράτη, η Συρία ως προς την Τουρκία βρίσκεται σε μειονεκτική θέση και ως προς το Ιράκ βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση. Στην περίπτωση του Ορόντη, η Συρία ως προς τον Λίβανο βρίσκεται σε σχετικά μειονεκτική θέση, ενώ ως προς την Τουρκία βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση. Στην περίπτωση του Ιορδάνη και του παραποτάμου του Γιαρμούκ, ως προς το Ισραήλ, λόγω της απώλειας της κυριαρχίας των Ύψωμάτων του Γκολάν, βρίσκεται σε μειονεκτική θέση, ενώ ως προς την Ιορδανία βρίσκεται σε σχετικά πλεονεκτική θέση. Έτσι, ανάλογα με τα εθνικά της συμφέροντα και τη γεωγραφική της θέση σε σχέση με τους διακυβευόμενους υδάτινους πόρους, συμπεριφέρθηκε κατά το δοκούν σε αρκετές περιπτώσεις της εξωτερικής της πολιτικής.

Το 1975 η Συρία βρέθηκε στα πρόθυρα του πολέμου με το Ιράκ, όταν εγκαινίασε μεγάλα έργα που ενείχαν τον κίνδυνο να κατακρατούν νερό του Ευφράτη. Στην περίπτωση αυτή, ούτε η Συρία έδειξε να μετριάξει την πολιτική της από το γεγονός ότι θυγόμενο ήταν το Ιράκ, μία επίσης Αραβική και Ισλαμική χώρα, αλλά ούτε και το Ιράκ δίστασε να χρησιμοποιήσει την απειλή του πολέμου εναντίον της Συρίας, όταν αισθάνθηκε ότι βλάπτονται τα εθνικά του συμφέροντα. Η Συρία επίσης στα γεγονότα του 1970-1971, δεν δίστασε να εισβάλει εντός του Ιορδανικού εδάφους, όταν αυτό νόμιζε ότι εξυπηρετεί τα συμφέροντα της, προκειμένου να υποστηρίξει τις οργανώσεις των Παλαιστίνιων μαχητών που αντιμάχονταν με τον κυβερνητικό στρατό της Ιορδανίας που ήταν πιστός στον Βασιλιά Χουσεΐν.

Αλλά η Συρία δεν δίστασε, όταν το διεθνές περιβάλλον ήταν διαφορετικό, να έρθει σε διαπραγματεύσεις με την Ιορδανία, από τα μέσα της δεκαετία του 1980 και έκτοτε, για ζητήματα διαχείρισης νερού, κυρίως όσον αφορά τον ποταμό Γιαρμούκ, όταν αυτό επέβαλαν τα συμφέροντα της. Επιπλέον, η Συρία διατηρούσε για πάνω από τρεις δεκαετίες, στρατό στο έδαφος του επίσης Αραβικού Λιβάνου. Ο στρατός της αποχώρησε από τον Λίβανο, μόνο κατόπιν διεθνών πιέσεων και όταν το διεθνές περιβάλλον μεταστράφηκε σε αυτήν την υπόθεση εναντίον της. Επιπρόσθετα έχει συνάψει συμφωνία με το Λίβανο για την κατανομή των νερών του Ορόντη, αλλά συμπεριφέρεται διστακτικά στο ζήτημα της οριοθέτησης με σαφή και διακριτό τρόπο των συνόρων της με το Λίβανο. Επίσης η Συρία αποφεύγει τη ρύθμιση του θέματος της αμφισβητούμενης περιοχής του Shebba Farms με το Λίβανο, λόγω της εγγύτητας αυτής της περιοχής με τις πηγές του Ιορδάνη ποταμού, καθώς η διαφιλονικούμενη με το Λίβανο περιοχή, κατέχεται σήμερα από το Ισραήλ και αποτελεί τμήμα των Ψωμάτων του Γκολάν.

Το 1990 η Συρία κατά τη διαδικασία της πλήρωσης με νερό του φράγματος Ατατούρκ αντιλήφθηκε σε σημαντικό βαθμό, την δυναμική του GAP και την εξάρτηση της από την βούληση της Τουρκικής πολιτικής στο θέμα των υδάτων του Ευφράτη. Υποχρεώθηκε να κατανοήσει την τρωτότητα της έναντι της Τουρκίας στο ζήτημα του νερού του Ευφράτη και ανέπτυξε μια επιχειρηματολογία διεκδίκησης περισσότερου νερού από την επίσης ισλαμική Τουρκία, που ανταποκρίνονταν στα συμφέροντα της και στη γεωγραφική της θέση.

Όταν απαιτήθηκε μετέστρεψε την εξωτερική της πολιτική έναντι της Τουρκίας, εισάγοντας τον παράγοντα του κατευνασμού. Όταν είδε ότι η ισορροπία δυνάμεων ήταν εις βάρος της και δεν είχε τη δυνατότητα από μόνη της να εξισορροπήσει την Τουρκική ισχύ, από το 1998 και έκτοτε, σταμάτησε την Συριακή υποστήριξη προς το αυτονομιστικό κίνημα των Κούρδων της Τουρκίας. Συνεπώς, ήρθε έμμεσα σε συμβιβασμό με την Τουρκία και αποδέχτηκε τις Τουρκικές απαιτήσεις που αξίωναν μεταστροφή της Συριακής πολιτικής στο Κουρδικό ζήτημα, προκειμένου να μην διακινδυνεύσει μία ευρύτερη σύγκρουση με την Τουρκία, όπου η ισορροπία δυνάμεων στην συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν την ευνοούσε.

Επιπλέον ενδεχομένως μια κλιμάκωση της σύγκρουσης, να παρείχε το άλλοθι για περαιτέρω περικοπές της παροχής νερού από τα ύδατα του Ευφράτη, από την Τουρκία προς την Συρία και ευρύτερα και προς το Ιράκ.

Όσον αφορά το Ισραήλ, η Συρία δεν έχει προβεί στην σύναψη ειρηνευτικής συμφωνίας, ακριβώς λόγω της ισραηλινής πρόθεσης, να διασφαλιστεί στα πλαίσια κάθε μελλοντικής διευθέτησης των εκκρεμών ζητημάτων μεταξύ των δύο χωρών, ο ισραηλινός έλεγχος στο σύνολο ή στην μεγάλη πλειοψηφία των υδάτινων πόρων των υψωμάτων του Γκολάν, ανεξαρτήτως του οποιουδήποτε μελλοντικού κυριαρχικού καθεστώτος θεσπιστεί για αυτά.

Έτσι όπως προκύπτει και από την αναφορά στο συγκεκριμένο παράδειγμα της Συρίας, όπου η χώρα αυτή επιλέχθηκε να αναφερθεί ως παράδειγμα, λόγω της μοναδικής της ιδιότητας να συμμετέχει και στα δύο μείζονα υδροπολιτικά ζητήματα της Μέσης Ανατολής, η εξωτερική πολιτική της, αποδεικνύεται ότι δεν επηρεάζεται από ποιο είναι το γειτονικό της κράτος, αλλά από ποιες είναι οι δικές της εθνικές ανάγκες στον τομέα της υδροπολιτικής.

Κατά συνέπεια προκύπτει, ότι η θέση του Samuel Huntington για την επερχόμενη επικράτηση στο διεθνές σύστημα ενός πολέμου των πολιτισμών, δεν φαίνεται πως στην περίπτωση της Μέσης Ανατολής και όσον αφορά την υδροπολιτική να έχει ισχύ.

Σύμφωνα με την ανάλυση του Samuel Huntington για την ανάδυση της σύγκρουσης των πολιτισμών ως κυρίαρχου στοιχείου του διεθνούς συστήματος στο ορατό μέλλον και για τον ανασχηματισμό της παγκόσμιας τάξης σύμφωνα με αυτήν την πρόβλεψη, στο διεθνές σύστημα που ανατέλλει και στις διεθνείς σχέσεις που θα διαμορφωθούν, οι συγκρούσεις των πολιτισμών είναι η μεγαλύτερη απειλή για την παγκόσμια ειρήνη και μια διεθνής τάξη βασισμένη στους πολιτισμούς, είναι η πιο σίγουρη εξασφάλιση απέναντι σε ένα νέο παγκόσμιο πόλεμο (854).

Μπορεί να θεωρηθεί πως στο παράδειγμα του Samuel Huntington για την επερχόμενη «σύγκρουση των πολιτισμών», στον κόσμο υπάρχουν πραγματικές δυνάμεις ολοκλήρωσης, οι οποίες είναι κατά βάση πολιτισμικής φύσης και οι οποίες παράγουν αντίρροπες δυνάμεις πολιτισμικής διεκδίκησης και συνείδησης (855). Είναι γεγονός ότι στην υδρόγειο σήμερα, η ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών προσφέρει σε αρκετούς ανθρώπους της γης, ένα σημείο αναφοράς προσωπικού προσδιορισμού, που τους ομαδοποιεί με όσους άλλους πράττουν το ίδιο και παράλληλα τους διαφοροποιεί έναντι των υπολοίπων.

Παρόλα αυτά όμως, ακόμα και εντός του ίδιου πολιτισμού, οι σχέσεις μπορεί να είναι συνεργατικές όσο και συγκρουσιακές, λόγω των επιμέρους εσωτερικών, θρησκευτικών ή πολιτισμικών διαφορών (856).

Για παράδειγμα εντός της πολιτισμικής ομάδας του Ισλάμ, οι σχέσεις μεταξύ Σιιτών και Σουνιτών, που αποτελούν τις δύο μεγαλύτερες εκφράσεις της ισλαμικής θρησκείας, δεν διακρίνονται για την ομαλότητά τους. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και μέχρι το 2001 όταν το Ιράν και το Αφγανιστάν κυβερνούνταν από Ισλαμικά θεοκρατικά καθεστώτα, η σχέση μεταξύ των δύο αυτών θεοκρατικών κρατών, κυριαρχούνταν από την αντιπαράθεση μεταξύ τους (857).

Ο Π. Κονδύλης, σχολιάζοντας τις απόψεις του Samuel Huntingdon, σχετικά με την επερχόμενη «σύγκρουση των πολιτισμών» αναφέρει ότι «Ο Huntingdon έθεσε στο επίκεντρο την έννοια του πολιτισμού, για να υπογραμμίσει το γεγονός, ότι τα όρια του εθνικού κράτους έχουν πλέον διαρραγεί. Όμως η ταύτιση της πλανητικής – υπερεθνικής διάστασης με την πολιτισμική, διόλου δεν συνιστά λογική αναγκαιότητα. Ο «πολιτισμός» δεν αποτελεί λογικά ή ιστορικά την αμέσως υπερκείμενη έννοια του <έθνους>, για αυτό, και μετά την (υποθετική) υπέρβαση του <έθνους>, ο <πολιτισμός> δεν είναι οπωσδήποτε το επόμενο κριτήριο πολιτικής συνομάδωσης. Αλλά η θεωρία της σύγκρουσης των πολιτισμών, δεν σφάλλει μόνον επειδή υποτιμά τον εθνικό παράγοντα. Ακόμα περισσότερο σφάλλει επειδή υπερτιμά τον πολιτισμικό παράγοντα στην πολιτική – και αυτό σε μίαν ιστορική στιγμή, όπου οι τρόποι ζωής σε παγκόσμια κλίμακα, έχουν τόσο συμπλησιάσει και οι πολιτισμικές διαφορές τόσο μικρύνει όσο ποτέ άλλοτε, έστω και αν παραμένουν σημαντικές» (858).

Η ιδέα του κοινού πολιτισμού είναι περισσότερο αόριστη από όσο δείχνει και δεν μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς με κοινά ομογενοποιητικά στοιχεία προς τα οποία να ταυτίζονται απόλυτα όλοι οι συμμετέχοντες σε αυτόν κράτη και κοινωνίες. Το κράτος όπως δείχνει η εμπειρία της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή, όταν έχει να επιλέξει μεταξύ της εξυπηρέτησης των συμφερόντων του και της εξυπηρέτησης ευρύτερων στόχων της κοινής πολιτισμικής ομάδας στην οποία ανήκει, επιλέγει πάντοτε την εξυπηρέτηση του εθνικού του συμφέροντος. Δεν ταυτίζεται με τα συμφέροντα της κοινής πολιτισμικής ομάδας, παρά μόνο στην περίπτωση που αυτό εξυπηρετεί τα εθνικά του συμφέροντα ή τουλάχιστον δεν τα βλάπτει ή ταυτίζεται μόνο στην περίπτωση που αυτά τυχάνει να συμπίπτουν.

Η ιδέα της πολιτισμικής ομάδας δείχνει να αποκτά στη θεωρία του Samuel Huntington στοιχεία κοινά με την ιδέα της ίδιας φυλής ή της ίδιας εθνότητας και εμπεριέχει τα στοιχεία της κοινής κουλτούρας και της κοινής θρησκείας. Όμως ιστορικά είναι γνωστό ότι έχουν υπάρξει μεγάλες συγκρούσεις ανάμεσα σε κράτη που πρεσβεύουν κουλτούρες, αξίες ή θρησκείες που θεωρητικά συγγενεύουν. Γειτονικοί λαοί ή λαοί που βρίσκονται σε εγγύτητα που οφείλεται στη γεωγραφία και στην ιστορία διακατέχονται από εντάσεις στις σχέσεις τους, όπως έχει αποδειχτεί ιστορικά και έχουν μεταξύ τους μεγαλύτερες διαφωνίες, από ότι έχουν με κράτη και λαούς που δεν ζουν κοντά τους, ακόμα και στην περίπτωση που μοιράζονται σε σημαντικό βαθμό κοινή κουλτούρα, αξίες ή θρησκεία (859).

Η αίσθηση της αντιπαράθεσης των πολιτισμών ή των θρησκευτικών πολέμων δεν είναι μόνο σύγχρονο στοιχείο της διεθνούς πολιτικής. Διαμάχες αναγόμενες σε ευρύτερα πολιτιστικά ή θρησκευτικά αίτια έχουν καταγραφεί πολλές φορές στην ιστορία, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την εποχή των Σταυροφοριών στο Μεσαίωνα. Στη σημερινή εποχή υπάρχουν ζητήματα κουλτούρας, πολιτισμού, μετανάστευσης και διακίνησης πληθυσμών και γλωσσικές ή άλλες υπερεθνικές διαφορές που προκαλούν συγκρούσεις και εντάσεις. Όμως ο πολιτισμός στην έως τώρα διαδρομή της ανθρωπότητας, δεν έδειξε να είναι ο κυρίαρχος παράγοντας που να διαμορφώνει την ροή των διεθνών σχέσεων, ούτε ότι είναι ο καθοριστικός παράγοντας στη διεθνή πολιτική. Ακόμα και στη σύγχρονη εποχή, στην περιοχή της Μέσης Ανατολής όπου μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, παρατηρήθηκαν αρκετές συγκρούσεις μεγάλης κλίμακας που επηρέασαν τη διεθνή πολιτική και που η περιοχή από διάφορες αιτίες βρίσκεται σε διαρκή ένταση και έχουν διεξαχθεί τέσσερις Αραβό- Ισραηλινοί πόλεμοι και δύο διεθνείς πόλεμοι από συνασπισμούς κρατών εναντίον του Ιράκ και αρκετές άλλες συγκρούσεις μεγάλης κλίμακας, ο καταστροφικότερος πόλεμος με όρους της σύγκρουσης των πολιτισμών, ήταν ένας «εμφύλιος πόλεμος» εντός των πλαισίων του ισλαμικού πολιτισμού. Αναμφισβήτητα ο αιματηρότερος πόλεμος στη σύγχρονη ιστορία της Μέσης Ανατολής, ο οποίος είναι μακράν υπεράνω σε αριθμό νεκρών και απωλειών από κάθε άλλη σύγχρονη σύγκρουση στην περιοχή, είναι ο πόλεμος μεταξύ Ιράν και Ιράκ, δύο Ισλαμικών δηλαδή κρατών, που διέτρεξε σχεδόν όλη τη δεκαετία του 1980 και στη διάρκεια του οποίου εκτιμάται ότι έχασαν τη ζωής τους και από τις δύο πλευρές συνολικά ένα εκατομμύριο περίπου άτομα.

Οι χώρες της Μέσης Ανατολής σε κάθε περίπτωση συμπεριλαμβανομένου και του ζητήματος του νερού, συμπεριφέρονται με κριτήριο το εθνικό τους συμφέρον και με γνώμονα την ισχύ. Το ζήτημα του νερού δεν θα μπορούσε να τύχει διαφορετικής αντιμετώπισης δεδομένου και της ζωτικής σημασίας του. Στη σύγχρονη ιστορία της Μέσης Ανατολής και στο σύνθετο πλέγμα που έχει διαμορφωθεί στην περιοχή, υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι τα κράτη δεν ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους επί της ουσίας παρά μόνο φραστικά, ανάλογα με την πολιτισμική ομάδα στην οποία ανήκει το άλλο κράτος. Το στοιχείο αυτό ισχύει και στην περίπτωση του νερού. Εάν το εθνικό συμφέρον υπαγορεύει σύγκλιση της εξωτερικής πολιτικής με αυτήν ενός άλλου κράτους, τότε δημιουργούνται ευνοϊκές συνθήκες για την ευκολότερη ανάδειξη ενός πεδίου διεθνούς συνεργασίας. Εάν όμως το εθνικό συμφέρον διαφοροποιείται αισθητά από αυτό μίας γειτονικής χώρας, τότε δεν αναδεικνύεται πεδίο συνεργασίας, αλλά αναδεικνύεται πεδίο σύγκρουσης και αντιπαράθεσης, αδιακρίτως της πολιτισμικής ομάδας στην οποία ανήκει η χώρα αυτή.

Συμπερασματικά μπορεί να θεωρηθεί πως η θέση του Samuel Huntington για ένα γενικευμένο πόλεμο των πολιτισμών, τουλάχιστον όσον αφορά την υδροπολιτική στη Μέση Ανατολή, δεν δείχνει να είναι πειστική. Η πρόβλεψη του Samuel Huntington για την κυριαρχία στο διεθνές σύστημα των συγκρούσεων μεταξύ αντιτιθέμενων πολιτισμικών ομάδων, οι οποίες θα ξεπερνούν το επίπεδο του κράτους σαν βαθμίδα σύγκρουσης, στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν επαληθεύεται. Σε επίπεδο γεωπολιτικής στη Μέση Ανατολή, το γεωπολιτικό περιβάλλον είναι πιο σύνθετο και υπάρχει ένα ευρύ πλέγμα σχέσεων και συμφερόντων, όπου τα διεθνή ζητήματα στη Μέση Ανατολή δεν μπορούν να ερμηνευτούν επαρκώς στα πλαίσια του μοντέλου της «Σύγκρουσης των Πολιτισμών». Το κράτος δείχνει να παραμένει ο κυρίαρχος δρών στη Μέση Ανατολή και η εξουσία του δεν περιορίζεται, ούτε έχει εκχωρηθεί σε καμία ευρύτερη πολιτισμική ή θρησκευτική ενότητα. Στην περίπτωση της υδροπολιτικής, διαπιστώνεται ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων, στο οποίο πρωταγωνιστής είναι το κράτος και καθοριστικός παράγων η ισχύς και το γεωπολιτικό πλεονέκτημα. Δηλαδή το επιχείρημα του Samuel Huntington για την επερχόμενη προτεραιότητα για τη σύγκρουση των πολιτισμών στη διεθνή πολιτική, στην περίπτωση της Μέσης Ανατολής και όσον αφορά το ζήτημα των υδάτινων πόρων, αποδεικνύεται ότι δεν έχει εφαρμογή. Επομένως, όσον αφορά την υδροπολιτική της Μέσης Ανατολής διαπιστώνεται ότι η συμπεριφορά των κρατών, δεν διαμορφώνεται σύμφωνα με το μοντέλο της σύγκρουσης των πολιτισμών και η εξωτερική τους πολιτική, δεν αντανακλά τις αρχές της σύγκρουσης των πολιτισμών του Samuel Huntington.

Όσον αφορά την τυχόν εφαρμογή της θεωρίας των Διεθνών Καθεστώτων, στο ζήτημα της υδροπολιτικής στην Μέση Ανατολή, αυτή εξετάστηκε υπό το πρίσμα ότι ένα Διεθνές Καθεστώς είναι ένα πλαίσιο κανόνων, αναμενόμενων τρόπων συμπεριφοράς και προδιαγεγραμμένων αντιδράσεων, αναφορικά με ένα συγκεκριμένο ζήτημα, μεταξύ δρώντων των διεθνών σχέσεων. Το πλαίσιο αυτό βασίζεται στην αναγνώριση μιας κοινής αντιληπτής ανάγκης για την εγκαθίδρυση σχέσεων συνεργασίας, βασισμένων επί της αρχής της αμοιβαιότητας και της αμοιβαίας ανταπόδοσης. Ένα Διεθνές Καθεστώς λειτουργεί εντός μιας πλήρους καθορισμένης περιοχής αρμοδιότητας του. Οι τρόποι συμπεριφοράς των μελών ενός Διεθνούς Καθεστώτος, προσδιορίζονται από τους κανόνες που έχουν θεσπιστεί για τη ρύθμιση του συγκεκριμένου θέματος. Αρχές διαχείρισης του Διεθνούς Καθεστώτος αποτελούν τα θεσπισμένα όργανα, στα οποία δύναται να συμμετέχουν όλοι οι ενδιαφερόμενοι δρώντες σε αυτό. Οι συμμετέχοντες σε ένα Διεθνές Καθεστώς δυνητικά μπορούν να είναι όλοι όσοι έχουν ενδιαφέρον από το πεδίο ρυθμίσεων του και μπορεί να είναι κράτη, αλλά και άλλοι διεθνή δρώντες. Τα κράτη είναι οι βασικοί δρώντες στο διεθνές σύστημα και στα περισσότερα παραδείγματα της θεωρίας των Διεθνών Καθεστώτων καταλαμβάνουν κυρίαρχη θέση, όμως ταυτόχρονα υπάρχει πεδίο συμμετοχής και για άλλους διεθνείς δρώντες. Οι έννοιες της αλληλεξάρτησης και της αμοιβαίας ανταποδοτικότητας, είναι σημαντικές στην ανάλυση της έννοιας του Διεθνούς Καθεστώτος.

Αλληλοεξαρτώμενοι δρώντες αναζητούν την συνεργασία και τον συντονισμό και έχουν ανάγκη της αμοιβαίας διαβούλευσης, προκειμένου να μπορούν να παράγουν ένα θετικό αποτέλεσμα, αμοιβαία αποδεκτό και επωφέλές για όλους. Όταν ένα Διεθνές Καθεστώς έχει εγκατασταθεί ως αποτέλεσμα της ρυθμιστικής του δράσης και της λειτουργίας του, δέχεται ένα σύνθετο πλέγμα από υλικό και ενέργειες που το ανατροφοδοτούν και επεκτείνουν τις δραστηριότητες του και το πλέγμα των αρμοδιοτήτων του.

Η διατήρηση του Διεθνούς Καθεστώτος, δύναται να εμπλέκεται με περαιτέρω πολιτικές αποφάσεις των δρώντων που συμμετέχουν σε αυτό, που σχετίζονται με τη ρύθμιση θεμάτων λειτουργίας του Καθεστώτος και σε σημαντικό βαθμό έχουν ως αποτέλεσμα την περαιτέρω αύξηση του επιπέδου της αλληλεξάρτησης μεταξύ των συμμετεχόντων σε αυτό. Σε τελική ανάλυση η δημιουργία ενός Διεθνούς Καθεστώτος, δύναται να έχει το έμμεσο αποτέλεσμα της δημιουργίας στιγμών λειτουργικής ολοκλήρωσης και ενσωμάτωσης μεταξύ των δρώντων. Όσο σημαντικότερος είναι ο σκοπός ενός Διεθνούς Καθεστώτος, τόσο πιθανότερο είναι να συμβεί αυτό.

Η θεωρία των Διεθνών Καθεστώτων προβάλλει την άποψη ότι το διεθνές σύστημα από άναρχο, είναι δυνατόν να θεσπιστεί. Η επιμέρους ρύθμιση θεμάτων και ο ορισμός κανόνων σε επιμέρους ζητήματα, συμβάλλουν στην δημιουργία ενός πλέγματος προβλέψεων και ρυθμίσεων που μετριάζουν το στοιχείο της διεθνούς αναρχίας και θεσπίζουν κανόνες συμπεριφοράς. Οι κανόνες αυτοί είναι προϊόν αμοιβαίας αποδοχής από όλους, προκειμένου να συμβάλλουν στην αμοιβαία συνύπαρξη όλων των μελών του διεθνούς συστήματος και στην ρύθμιση των μεταξύ τους συμπεριφορών, στοιχείο από όπου επωφελούνται όλοι. Η θεωρία των Διεθνών Καθεστώτων αναμένει την περαιτέρω επέκταση του διεθνούς πλέγματος των κανονιστικών ρυθμίσεων, διαμέσου της αύξησης των πεδίων των διεθνών σχέσεων στα οποία θεσπίζονται κανόνες. Ως κινητήριο μοχλός της διαδικασίας αυτής αξιολογείται πως είναι η χαρακτηριστική αύξηση της αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών. Η αλληλεξάρτηση επηρεάζει τις πολιτικές των κρατών και τις συμπεριφορές τους στη διεθνή πολιτική και διαμορφώνει νέες ή διαφορετικές εκφράσεις της εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Η αλληλεξάρτηση ωθεί στην διαχείριση και τον έλεγχο των διακρατικών σχέσεων και στη σύναψη συμφωνιών συνεργασίας για τη ρύθμιση θεμάτων που ανακύπτουν.

Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, σημαντικός παράγων προκύπτει ότι είναι το ζήτημα των υδάτινων πόρων. Το θέμα του νερού προκαλεί μια ζωτικής μορφής υδρολογική αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών. Η υδρολογική αλληλεξάρτηση των κρατών, ενισχύεται από τη διασυνοριακή φύση των μεγάλων ποταμών και των διεθνών λεκανών απορροής τους και δημιουργεί συνθήκες που ευνοούν υπό ορθολογικούς όρους την ανάπτυξη συνθηκών συνεργασίας. Το νερό μπορεί υπό το πρίσμα αυτό, να λειτουργεί με την ίδια ευκολία και με την ίδια λογική, είτε ως καταλύτης για πόλεμο, είτε ως καταλύτης για ειρήνη.

Μπορεί να λειτουργήσει ανταγωνιστικά ως έπαθλο για διεκδίκηση, μπορεί όμως και να λειτουργήσει ως στόχος διεθνούς συνεργασίας. Η αντιμετώπιση του νερού με όρους συνεργασίας και κατανόησης των δεσμών αλληλεξάρτησης που δημιουργεί, ωθεί τα κράτη να αντιμετωπίζουν με πνεύμα κατανόησης τις ανακύπτουσες διαφορές μεταξύ τους στο θέμα του νερού και δύναται αντί να τα οδηγήσει στη σύγκρουση, να τα οδηγεί στην κατανόηση της ανάγκης συνεργασίας και της ανάγκης θέσπισης κανόνων για τη ρύθμιση αυτών των ζητημάτων. Παρέχει τις προϋποθέσεις για το πέρασμα από την αντιμετώπιση του όλου θέματος με βάση την προσέγγιση «να μοιραστούν οι υδάτινοι πόροι» (sharing water) που εμπεριέχει μία συγκρουσιακή έννοια, σε μια πιο λειτουργική και συνεργασιακή προσέγγιση που να βασίζεται περισσότερο στην αρχή «να μοιραστούν τα οφέλη από την χρήση του νερού» (sharing benefits of water).

Διεθνή Καθεστώτα ήδη υπάρχουν σε τομείς των διεθνών σχέσεων, όπως στο διεθνές εμπόριο, στη νομισματική πολιτική, στον έλεγχο του εμπορίου όπλων, στον έλεγχο της διακίνησης ναρκωτικών και τοξικών ουσιών, στις διεθνείς μεταφορές, στην πολιτική αεροπορία και στην προστασία του διεθνούς περιβάλλοντος. Ο τομέας του νερού θα μπορούσε να υπαχθεί και αυτός στο πεδίο των Διεθνών Καθεστώτων. Η υδρολογική αλληλεξάρτηση δύναται να παρέχει το πλαίσιο για τη δημιουργία ενός Διεθνούς Καθεστώτος που να αφορά την θέσπιση κανονιστικών ρυθμίσεων σε ένα ζωτικό θέμα των διεθνών σχέσεων, όπως είναι το νερό. Η θέσπιση ενός Διεθνούς Καθεστώτος στον τομέα του νερού θα μπορούσε να συμβάλει στη δημιουργία θετικά υποσχόμενων λύσεων στα υδρολογικά προβλήματα των διεθνών σχέσεων, βασισμένες στην αποδοχή της αρχής της υδρολογικής αλληλεξάρτησης και την αντιμετώπιση της διαμέσου της συνεργασίας.

Ένα πεδίο Διεθνών Καθεστώτων για το νερό, θα μπορούσε να θεσπιστεί τόσο σε γενική μορφή με παγκόσμιο πλαίσιο εφαρμογής, όσο και σε επιμέρους μορφή με τοπική εφαρμογή. Σε γενική μορφή θα αποτελεί ένα γενικό πλαίσιο εφαρμογής και ρύθμισης του όλου θέματος. Σε επιμέρους μορφή θα μπορεί επιπλέον να εκφράζεται ταυτόχρονα διαμέσου επιπρόσθετων επιμέρους ρυθμίσεων, σε συγκεκριμένα θέματα διεθνών υδάτινων πόρων και να ρυθμίζει συγκεκριμένα θέματα ή ειδικά ζητήματα, ή τοπικά θέματα. Η Σύμβαση του ΟΗΕ του 1997 αποτελεί μια προσπάθεια θέσπισης ενός Διεθνούς Καθεστώτος στον τομέα του νερού, διαμέσου του ορισμού γενικών αρχών στην χρήση των διασυνοριακών υδάτινων πόρων.

Οι διακρατικές συμφωνίες μεταξύ των κρατών που ρέει ο ποταμός Ρήνος στην Ευρώπη, οι οποίες ξεκίνησαν από απλές συμφωνίες για τη ρύθμιση θεμάτων διασφάλισης της ποιότητας των νερών του Ρήνου, όπως οι συμφωνίες για τα χημικά και τα χλωρίδια που μπορεί να περιέχει το νερό του Ρήνου, θέσπισαν στον συγκεκριμένο τομέα ένα Διεθνές Καθεστώς ως προς τα νερά του Ρήνου. Αυτό συνέβαλε στη διαχείριση προβληματικών ζητημάτων και διακρατικών διαφωνιών και διευκόλυνε στην επίλυση των αντιθέσεων που προέκυπταν.

Ο αντίλογος στη θεωρία των Διεθνών Καθεστώτων προέρχεται κυρίως από την πλευρά της ρεαλιστικής σχολής των διεθνών σχέσεων. Ο Πολιτικός Ρεαλισμός δεν αμφισβητεί την σκοπιμότητα της ύπαρξης των Διεθνών Καθεστώτων ή το γεγονός ότι υφίστανται, αμφισβητεί όμως τις προθέσεις των Διεθνών Καθεστώτων και το πραγματικό εύρος της ισχύος τους και της δυνατότητας επιβολής τους. Για την πλειοψηφία των ρεαλιστών, η προσέγγιση στη θεωρία των διεθνών καθεστώτων γίνεται διαμέσου της εστίασης στα συμφέροντα των ηγεμονικών κρατών του διεθνούς συστήματος. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, τα διεθνή καθεστώτα δημιουργούνται από τα ισχυρά ηγεμονικά κράτη του διεθνούς συστήματος, γιατί αυτά θεσπιζόμενα εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους. Κατά συνέπεια όταν η ισχύς ενός ηγεμονικού κράτους παρακμάζει, το Καθεστώς το οποίο έχει δημιουργήσει ανάλογα αποδυναμώνεται.

Θα πρέπει να σημειωθεί όμως ότι στη διεθνή πολιτική υπάρχουν πολλές περιπτώσεις στις οποίες παρατηρείται ότι οι κοινά αποδεκτοί θεσπισμένοι κανόνες παραβιάζονται. Αυτοί παραβιάζονται και από τις μεγάλες δυνάμεις, όποτε αυτό εξυπηρετεί τα συμφέροντα τους, αλλά παραβιάζονται και από τα αδύναμα κράτη, με λιγότερη όμως συχνότητα και ευχέρεια, καθώς είναι πιο εύκολη η επιβολή σε αυτά διεθνών κυρώσεων για την παραβίαση των κοινών κανόνων. Παρά όμως τις παρατηρούμενες δυσκολίες, η διεθνής συνεργασία έχει αναπτυχθεί σημαντικά και αποτελεί καθιερωμένη παράμετρο των διεθνών σχέσεων. Οι ευκολότερες πτυχές της διεθνούς συνεργασίας αφορούν τομείς που ωφελούν όλες τις χώρες, χωρίς σημαντικές αναδιανεμητικές συνέπειες μεταξύ τους (860). Αντιθέτως, οι δυσκολότερες πτυχές της διεθνούς συνεργασίας αφορούν τους τομείς που άπτονται της ασφάλειας των κρατών και ζητήματα που σχετίζονται με την εθνική ασφάλεια κάθε χώρας (861).

Όσον αφορά την νεοφιλελεύθερη σχολή των διεθνών σχέσεων, αυτή εστιάζει στην ανάγκη και στη ζήτηση της δημιουργίας Διεθνών Καθεστώτων. Η θέσπιση κανόνων για την νεοφιλελεύθερη σχολή των διεθνών σχέσεων, δεν αποτελεί απλή αντανάκλαση της ισχύος στο διεθνές σύστημα. Η θέσπιση ρυθμίσεων είναι δυνατόν να αναζητείται ανεξαρτήτως της ύπαρξης ενός ηγεμονικού κράτους στο διεθνές σύστημα, καθώς η ύπαρξη καθορισμένων μορφών συμπεριφοράς, βοηθά τα κράτη να εκτιμούν καλύτερα τα κόστη και τα οφέλη των πράξεων τους. Επίσης η δημιουργία των Διεθνών Καθεστώτων, μπορεί να αποδοθεί και στο γεγονός ότι μία διεθνής κρίση ή καταστροφή, μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία ενός Διεθνούς Καθεστώτος προκειμένου στο μέλλον να αποτραπεί δια της αλληλεξάρτησης και της συνεργασίας η επανάληψη μιας ανάλογης κρίσης ή καταστροφής.

Στη Μέση Ανατολή, όπως προκύπτει από την παρούσα εργασία, η διεθνής συνεργασία αντιμετωπίζει δύο σημαντικά εμπόδια τα οποία καλείται να ξεπεράσει. Το πρώτο εμπόδιο είναι τα διλήμματα ασφάλειας που αντιμετωπίζουν τα κράτη. Το δεύτερο εμπόδιο είναι η απουσία ισχυρών ρυθμιστικών αρχών, οι οποίες να βρίσκονται πάνω από τα κράτη και να δύνανται να επιβάλουν σε αυτά, τους όρους της διεθνούς συνεργασίας. Αντιμετωπιζόμενη με τυπικούς όρους, η διεθνής συνεργασία έχει τη μορφή της εθελοντικής δέσμευσης των κρατών σε κοινές ρυθμίσεις. Ουσιαστικά όμως έχει τη μορφή της προώθησης ή και της επιβολής κοινών ρυθμίσεων από τις συγκριτικά ισχυρότερες χώρες της εξεταζόμενης περιοχής. Οι χώρες αυτές διαθέτουν την απαραίτητη ισχύ, ώστε να μπορούν να επιβάλουν ή να εφαρμόσουν εάν επιθυμούν και κρίνουν ότι αυτό εξυπηρετεί τα εθνικά τους συμφέροντα, διαδικασίες οι οποίες θα δώσουν ώθηση ώστε να συναινέσουν και οι υπόλοιποι δρώντες σε ρυθμίσεις που να προάγουν τοπικά τη διεθνή συνεργασία.

Ενδεχομένως, οι σχετικές ρυθμίσεις για το νερό που περιλαμβάνονται στη συνθήκη ειρήνης του 1994 μεταξύ Ισραήλ και Ιορδανίας, μπορεί να θεωρηθεί ότι συγκροτούν ένα τοπικό Διεθνές Καθεστώς. Αυτό θεσπίζει τοπικά και όσον αφορά το τμήμα της κοιλάδας του Ιορδάνη και όλης της λεκάνης απορροής αυτού του ποταμού και των παραποτάμων του, σε όσο ποσοστό αυτής βρίσκεται στην εδαφική επικράτεια των δύο χωρών, ένα Διεθνές Καθεστώς, που ρυθμίζει τη χρήση των νερών. Η συνθήκη καθορίζει δικαιώματα και υποχρεώσεις των δύο πλευρών επί των κοινών μεταξύ τους υδάτινων πόρων και θεσπίζει τρόπους κατανομής τους. Συνεπώς, ενέχει τα στοιχεία για τη δημιουργία ενός Διεθνούς Καθεστώτος για την ρύθμιση των υδάτων της λεκάνης απορροής του Ιορδάνη ποταμού. Δεν πρέπει όμως να υποτιμηθεί στην συγκεκριμένη περίπτωση και η προϋπάρχουσα πολιτική βούληση των δύο αυτών κρατών για την σύναψη συνθήκης ειρήνης και την διευθέτηση των ανακύπτοντων μεταξύ τους ζητημάτων, όπου πρωταρχικό ρόλο διαδραμάτιζε και το ζήτημα του νερού. Η συγκεκριμένη πολιτική βούληση όμως για να εκφραστεί με τον συγκεκριμένο τρόπο, υποδηλώνει την δημιουργία αμοιβαίας αντίληψης και στις δύο χώρες, ότι το εθνικό τους συμφέρον εξυπηρετείται καλύτερα διαμέσου της θέσπισης ενός πεδίου συνεργασίας και αλληλοκατανόησης μεταξύ τους. Ειδικότερα τα Διεθνή Καθεστώτα για το νερό μπορούν να ειδωθούν σαν ένας παράγοντας που εκτονώνει τη σύγκρουση, καθώς προωθούν τη διασυνοριακή συνεργασία μεταξύ των κρατών που μοιράζονται κοινούς υδάτινους πόρους. Επομένως, υπό το πρίσμα αυτό αυξάνουν το αίσθημα εθνικής ασφάλειας σχετικά με το νερό και μειώνουν κατά συνέπεια τα διλήμματα ασφάλειας των κρατών σε ένα σημαντικό τομέα της εξωτερικής τους πολιτικής.

Πάντως με εξαίρεση την περίπτωση των σχέσεων Ισραήλ – Ιορδανίας και Λιβάνου- Συρίας, που δεν αφορούν όμως το βασικό όγκο των υδάτινων πόρων της περιοχής, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι στην περίπτωση της γεωπολιτικής των υδάτων στη Μέση Ανατολή, ουσιαστικά καμία χώρα δεν θεωρεί πως είναι εφικτό η αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού να ενταχθεί μέσα σ' ένα πλαίσιο ενιαίων και ομοιόμορφων κανονιστικών ρυθμίσεων. Αυτό που παρατηρείται, είναι η σύναψη συμφωνιών σε τοπικό επίπεδο και διμερή βάση, όπου το ζήτημα του νερού αντιμετωπίζεται μεμονωμένα και ξεχωριστά κάθε φορά. Οι όποιες ρυθμίσεις θεσπίζονται γύρω από το νερό, δεν διακατέχονται από την λογική της περαιτέρω επέκτασης τους ώστε να αποτελέσουν ευρύτερους ρυθμιστικούς κανόνες, οι οποίοι θα έχουν εφαρμογή σε όλη την περιοχή της Μέσης Ανατολής. Ρυθμίζουν τοπικά ένα ζήτημα, δεν έχουν προοπτική να συμβάλουν στην γενικότερη επίλυση του υδατικού προβλήματος της Μέσης Ανατολής και πρακτικά έχουν διάρκεια για όσο χρονικό διάστημα εξυπηρετούν τα εθνικά συμφέροντα των συμβαλλόμενων μερών. Δεν χαρακτηρίζονται από δυναμική ανάλογη, που να συμβάλει στην διαμόρφωση ενός διεθνούς περιβάλλοντος που να μπορεί να εντάσσεται στη θεωρία των Διεθνών Καθεστώτων και το οποίο να θεσπίζει ομοιόμορφους τρόπους συμπεριφοράς και κοινά αποδεκτούς κανόνες στο διεθνές περιβάλλον σε αυτό το ζήτημα από όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη.

Επιπρόσθετα παρατηρείται ότι οι όποιες προβλέψεις του διεθνούς δικαίου και οι όποιες διεθνείς ρυθμίσεις, όπως αναλύθηκε στα κεφάλαια που έχουν προηγηθεί, δεν έχουν εφαρμογή στο ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον της Μέσης Ανατολής. Καμία χώρα της εξεταζόμενης περιοχής, όταν βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση ή οι συσχετισμοί την ευνοούν, δεν δείχνει την πρόθεση να λειτουργήσει προς την κατεύθυνση θέσπισης κανονιστικών ρυθμίσεων στο ζήτημα του νερού και διαπραγμάτευσης επί ίσοις όροις με το άλλο κράτος. Κάθε χώρα και στο βαθμό που έχει το γεωπολιτικό πλεονέκτημα, δρα μονομερώς στηριζόμενη στην ισχύ της και στα γεωπολιτικά στοιχεία υπεροχής που διαθέτει και αναλαμβάνει πρωτοβουλίες προς ρύθμιση του ζητήματος κατά το δοκούν και κατά το εθνικό της συμφέρον. Η βούληση για σύναψη μίας σχετικής κανονιστικής ρύθμισης ενός κράτους με ένα γειτονικό του, στην οποία να συμπεριλαμβάνονται και ζητήματα του νερού, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας διαπιστώθηκε να υπάρχει μόνον όταν αυτή εξυπηρετεί το εθνικό συμφέρον και διασφαλίζει τους εθνικούς του στόχους. Οι όποιες ρυθμίσεις έχουν γίνει δεν φάνηκε πως προέκυψαν από την επιθυμία για ειρηνική συμβίωση και καλή γειτονία με την γειτονική χώρα, ούτε από κάποια πολιτική πρόθεση προσαρμογής της κρατικής συμπεριφοράς αυτοβούλως σε ρυθμιστικούς κανόνες.

Η εξέλιξη της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή, δείχνει ότι όποια χώρα έχει την απαραίτητη ισχύ και δυνατότητα, την κατάλληλη χρονική στιγμή γι' αυτήν, προβαίνει σε μονομερείς ρυθμίσεις και ενέργειες επί του θέματος. Η Τουρκία είναι η χώρα που έχει το ισχυρότερο γεωπολιτικό πλεονέκτημα στην περίπτωση του ποτάμιου συστήματος της Μεσοποταμίας και το Ισραήλ είναι η ισχυρότερη χώρα στο ποτάμιο σύστημα του Ιορδάνη ποταμού και του παραποτάμου του Γιαρμούκ. Και οι δύο αυτές χώρες έχουν κοινό χαρακτηριστικό, ότι ανεξαρτήτως του όποιου αισθήματος δικαίου διακατέχει τις περιπτώσεις αυτές και ανεξαρτήτως των αναγκών τόσο των υφιστάμενων, όσο και των μελλοντικών των γειτόνων τους, τα κράτη αυτά εκμεταλλευόμενα την σχετική ισχύ τους σε σχέση με τα γειτονικά τους κράτη, έχουν τη δυνατότητα να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες με γνώμονα το εθνικό τους συμφέρον και να αποσπούν το μεγαλύτερο μερίδιο από τα νερά των ποταμών που ενδιαφέρονται.

Η Τουρκία στην περίπτωση του Τίγρη και του Ευφράτη, έχει αναγορεύσει τον εαυτό της σε χρήστη των νερών που συγκεντρώνεται στη λεκάνη που πηγάζουν οι ποταμοί αυτοί και θεωρεί τα νερά αυτά ως εθνικά της ύδατα, δεδομένου ότι πηγάζουν στο τουρκικό έδαφος. Ως αποτέλεσμα της πλεονεκτικής γεωπολιτικής της θέσης και του συσχετισμού ισχύος που την ευνοεί, έχει τη δυνατότητα ουσιαστικά μονομερώς να ορίσει η ίδια και σύμφωνα με τα δικά της εθνικά συμφέροντα την ποσότητα του νερού που δεσμεύεται να παραχωρεί στα γειτονικά της κράτη, Συρία και Ιράκ. Για παράδειγμα από τα νερά του Ευφράτη, η ποσότητα των υδάτων που η Τουρκία δέχεται να παραχωρεί έχει ορίσει ότι αυτή θα ανέρχεται στα 500 κυβικά μέτρα ανά δευτερόλεπτο. Η Τουρκία δεσμεύεται για την παροχή μιας ελάχιστης εγγυημένης ποσότητας και ουσιαστικά προορίζει για τον εαυτό της τη χρήση όλου του υπόλοιπου νερού. Για να παραχωρήσει μεγαλύτερη ποσότητα νερού στη Συρία και στο Ιράκ από τα νερά του Ευφράτη, θα πρέπει το νερό αυτό να πλεονάζει στην Τουρκία, ή στην συγκεκριμένη χρονική συγκυρία, να μην της χρειάζεται ή να μην την εξυπηρετεί σε κάποια ιδιαίτερη άλλη χρήση. Πάντως σε καμία περίπτωση η Τουρκία δεν διαφαίνεται ότι διατίθεται να συναινέσει στο αίτημα τόσο της Συρίας όσο και του Ιράκ για αύξηση της παρεχόμενης ποσότητας νερού στα 700-750 κυβικά μέτρα ανά δευτερόλεπτο, από τα νερά του Ευφράτη.

Αυτό που διαπιστώνεται από την Τουρκική πολιτική στο ζήτημα των υδάτινων πόρων είναι ότι η Τουρκία, η οποία γεωγραφικά ανήκει στον άνω ρου των ποταμών του Τίγρη και του Ευφράτη, στηρίζει την πολιτικής της για την κατανομή των υδάτινων πόρων, σαφώς επί του δόγματος της απόλυτης εθνικής κυριαρχίας. Η Τουρκία θεωρεί ότι αντλεί το δικαίωμα να εκμεταλλεύεται κατά το δοκούν και κατά τον βέλτιστο γι' αυτήν τρόπο, τα νερά που βρίσκονται εντός της επικράτειας της, από την εφαρμογή του δόγματος της εθνικής κυριαρχίας.

Το δόγμα αυτό εκτιμά ότι της επιτρέπει να απορρίπτει κάθε πρόταση των χωρών που βρίσκονται στον κάτω ρου του Τίγρη και του Ευφράτη και που τυχόν εκλαμβάνει ότι υποδεικνύει τον τρόπο αξιοποίησης των υδάτων που βρίσκονται εντός της επικράτειας της, καθώς εκτιμά ότι ως κυρίαρχο κράτος, κανένας δεν μπορεί να περιορίζει τα δικαιώματα της να εκμεταλλεύεται τα ύδατα της, όπως η ίδια κρίνει.

Η Τουρκία εκτιμά ότι εξαντλεί τις διεθνείς της υποχρεώσεις, λαμβάνοντας μέτρα ελέγχου ώστε να μην μολύνονται τα νερά που διοχετεύονται προς τις γειτονικές της νότιες χώρες, από χρησιμοποιημένα ή μολυσμένα απόβλητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Επίσης, θεωρεί ότι η σταθερή ποσότητα νερού που απελευθερώνεται από τα φράγματα του GAP προς τη Συρία και το Ιράκ, συμβάλει στην αποτροπή λειψυδρίας και κινδύνων ξηρασίας για τις χώρες αυτές (862). Κατά την Τουρκική άποψη η Τουρκία δια των έργων που κατασκευάζει, δημιουργεί πλεονεκτήματα που είναι αμοιβαία και για τις τρεις χώρες. Αφενός, τις προστατεύει από τον κίνδυνο πλημμύρων από τα νερά των ποταμών και αφετέρου, τις προφυλάσσει από ξηρασίες, καθώς τα Τουρκικά φράγματα διαφυλάττουν ικανά αποθέματα ασφαλείας για τη Συρία και το Ιράκ, δεδομένου ότι στις χώρες αυτές δεν αποθηκεύονταν ποτέ ως τότε, νερά που να ξεπερνούν την ετήσια ροή του Ευφράτη (863).

Επιπλέον, η Τουρκία εκτιμά ότι τα Τουρκικά φράγματα προφυλάσσουν από φθορές τα αντίστοιχα φράγματα της Συρίας και του Ιράκ και συνεπώς, συμβάλλουν στη συντήρηση των υδραυλικών έργων των δύο αυτών χωρών, γιατί τα έργα του GAP συγκρατούν εντός της Τουρκικής επικράτειας και εντός των Τουρκικών φραγμάτων, τις φερτές μάζες που παρασύρουν οι ποταμοί στη διαδρομή τους και έτσι μειώνουν στο ελάχιστο τις αντίστοιχες προσχώσεις στα φράγματα της Συρίας και του Ιράκ (864). Συνεπώς, η Τουρκία που συγκαταλέγεται στις χώρες της Μέσης Ανατολής που ελέγχει το στρατηγικό αυτό στοιχείο που είναι το νερό, διαθέτει ένα μεγάλο διπλωματικό όπλο. Η ύπαρξη ή η έλλειψη νερού είναι θέμα ζωής ή θανάτου. Ο έλεγχος των υδάτινων πόρων αναδεικνύεται σε ζήτημα εθνικής ασφάλειας για τα κράτη της περιοχής της Μέσης Ανατολής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η Τουρκία είναι αυτή που δείχνει πως μπορεί να ωφεληθεί περισσότερο από την διπλωματία των υδάτινων πόρων και ήδη έδειχνε να χρησιμοποιεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, τους υδάτινους πόρους ως ένα νέο Τουρκικό διπλωματικό όπλο, ενταγμένο στη φαρέτρα της Τουρκικής εξωτερικής πολιτικής (865).

Το Ισραήλ αντίστοιχα είναι ο κύριος χρήστης του Ιορδάνη ποταμού, των νερών της λίμνης Τιβεριάδας και των υδατοδεξαμενών της Δυτικής Όχθης, καθώς και των νερών των Ύψωμάτων του Γκολάν. Από τα νερά των Ύψωμάτων του Γκολάν, του άνω ρου του Ιορδάνη και της λίμνης Τιβεριάδας, σχεδόν δεν παραχωρεί τίποτα στα γειτονικά κράτη. Στην Ιορδανία παραχωρεί 50 εκατομμύρια κυβικά μέτρα νερού από τα νερά του Ιορδάνη, καθώς και τη χρήση των τριών τετάρτων από τα νερά του ποταμού Γιαρμούκ, στα πλαίσια της συμφωνίας ειρήνης μαζί της.

Δηλαδή η δυνατότητα πρόσβασης στα νερά της λεκάνης απορροής του Ιορδάνη, χρησιμοποιήθηκε εν μέρει από το Ισραήλ, ως δέλεαρ προς την Ιορδανία για την προσέλκυση της στην υπογραφή ειρηνευτικής συμφωνίας μαζί του και ως επιβράβευση της για την υπογραφή της.

Δεν είναι όμως σίγουρο εάν στο μέλλον το Ισραήλ έχει την δυνατότητα να πράξει ανάλογα όπως με την Ιορδανία, για την επίτευξη ειρηνευτικής συμφωνίας με τους Παλαιστίνιους και με τη Συρία. Το Ισραήλ αντιμετωπίζει πιεστικές δικές του υδάτινες ανάγκες και αν κάνει ανάλογες με την Ιορδανία παραχωρήσεις νερού προς τη Συρία ή τους Παλαιστίνιους, ενδεχομένως μπορεί να κερδίσει την ειρήνη και με τους δύο αυτούς αντιπάλους, αλλά μπορεί να υποσκάψει τη δική του οικονομική ανάπτυξη και ευημερία και την βιωσιμότητα σε βάθος χρόνου της κοινωνίας του.

Το νερό αποτελεί θέμα ύψιστης εθνικής ασφάλειας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και το γεγονός αυτό αποτελεί μια πραγματικότητα για πάνω από μισό αιώνα στην περιοχή αυτή. Το γεγονός αυτό αναγνωρίστηκε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, όταν στο στρατηγικό δόγμα του Ισραήλ, ενσωματώθηκε η διακήρυξη ότι κάθε παρενόχληση της ροής του Ιορδάνη ποταμού, θα αποτελούσε για το Ισραήλ αιτία πολέμου (866). Το Ισραήλ με την πρακτική και την πολιτική που ακολούθησε, έδειξε πως πράγματι εννοούσε όσα διακήρυττε σχετικά με την απαίτηση του για σεβασμό εκ μέρους των γειτόνων του, της απρόσκοπτης φυσικής ροής νερού εντός της Ισραηλινής επικράτειας. Για παράδειγμα, τόσο με τη Συρία για τα Υψώματα του Γκολάν επί σειρά ετών ήρθε σε συγκρούσεις για τη διασφάλιση της ροής του Ιορδάνη ποταμού στο Ισραηλινό έδαφος, αλλά και με το Λίβανο ο Ισραηλινός Πρωθυπουργός Ariel Sharon το 2002 δεν δίστασε δημόσια να χαρακτηρίσει ως αιτία πολέμου τα υδραυλικά έργα που κατασκεύασε ο Λίβανος στη μεθόριο του με το Ισραήλ, έστω και εάν αυτά ήταν μικρής δυναμικότητας.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η Τουρκία στο ζήτημα του Τίγρη και του Ευφράτη, αποτελεί χώρα που βρίσκεται στον άνω ρου των ποταμών και εκεί που βρίσκονται οι πηγές τους. Ενώ το Ισραήλ είναι χώρα που βρίσκεται στον μέσο ρου του Ιορδάνη και στον κάτω ρου του Ιορδάνη. Όμως παρόλα αυτά, τα κράτη αυτά λόγω της ισχύος τους, είναι αυτά που σε τελικό βαθμό καθορίζουν τη χρήση των υδάτων και το ρυθμό αξιοποίησής τους και η γεωγραφική τους θέση σε σχέση με τους ποταμούς δεν επηρεάζει την δυνατότητα τους να εκμεταλλεύονται κατά το δοκούν τα νερά των ποταμών που επιθυμούν (867).

Δηλαδή, διαπιστώνεται ότι είτε είναι στον άνω ρου των ποταμών, είτε είναι στον μέσο και στον κάτω ρου των ποταμών, λόγω της ισχύος τους και ασχέτως των συγκριτικών γεωπολιτικών τους πλεονεκτημάτων στην κάθε περίπτωση ξεχωριστά, οι δύο αυτές χώρες έχουν την δυνατότητα να ερμηνεύουν κατά το δοκούν την έννοια της εθνικής κυριαρχίας, με στόχο την βέλτιστη εξυπηρέτηση του εθνικού τους συμφέροντος και να αποσπών η κάθε μία για δική της χρήση, το μερίδιο που επιθυμούν από τα ύδατα που διαθέτουν οι λεκάνες απορροής στις οποίες συμμετέχουν.

Όπου οι δύο αυτές χώρες οι οποίες διατηρούν το πλεονέκτημα της ισχύος, έχουν συνάψει συνθήκες στις οποίες εμπεριέχεται και το θέμα του νερού, το έχουν πράξει μόνο στις περιπτώσεις κατά τις οποίες έχουν λάβει απτά γεωπολιτικά ανταλλάγματα και έχει εξυπηρετηθεί απόλυτα το εθνικό τους συμφέρον. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση είναι αυτή του Ισραήλ, όπου το 1994 δέχτηκε να υπογράψει συνθήκη ειρήνης με την Ιορδανία, στην οποία συμπεριλαμβάνονταν και το θέμα του νερού, όταν το θέμα αυτό εξυπηρετούσε και διασφάλιζε τα εθνικά συμφέροντα του Ισραήλ. Αντιθέτως δεν δέχεται μέχρι στιγμής το Ισραήλ, να προβεί σε σύναψη συνθήκης ειρήνης με τη Συρία.

Ο λόγος για την άρνηση του Ισραήλ είναι πως εκτιμά ότι το εθνικό του συμφέρον στο θέμα του νερού, δεν επιτρέπει ανάλογη προσέγγιση όπως συνέβη με τον συμβιβασμό του με την Ιορδανία, να πράξει ανάλογα και με τη Συρία. Επομένως, από το παράδειγμα αυτό προκύπτει σαφώς, ότι όπου έχουν θεσπιστεί ρυθμίσεις για το νερό και όπου αυτό το σημαντικό ζήτημα έχει τεθεί στο πλαίσιο ρυθμιστικών κανόνων και έχει δημιουργηθεί ένα σχετικό Διεθνές Καθεστώς, αυτό προέκυψε ως αντανάκλαση της ταύτισης του εθνικού συμφέροντος του κράτους που έχει την ισχύ και στη συγκεκριμένη περίπτωση του Ισραήλ, που έχει τη δυνατότητα για τη δημιουργία ενός ανάλογου Διεθνούς Καθεστώτος. Το ίδιο παράδειγμα καταδεικνύει ότι η δημιουργία ενός Διεθνούς Καθεστώτος, δεν υπήρξε μόνο αποτέλεσμα της επιθυμίας για αλληλοκατανόηση και υπαγωγή της δράσης του κράτους στον τομέα του νερού σε ένα ρυθμιστικό πεδίο, αλλά βασικό κίνητρο στην δημιουργία του συγκεκριμένου Διεθνούς Καθεστώτος αποτέλεσε η εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος.

Ασχέτως την γεωγραφική θέση στην οποία βρίσκονται οι χώρες, αν βρίσκονται δηλαδή στον άνω ρου των ποταμών και εκεί που βρίσκονται οι πηγές τους, αν βρίσκονται στον μέσο ρου, ή αν βρίσκονται στον κάτω ρου και είναι απλά χρήστες των νερών τους, αυτό που παρατηρείται είναι ότι αυτός που επικρατεί και δύναται να επιβάλει τους όρους του στη χρήση των νερών των ποταμών, είναι ο ισχυρότερος (868). Το πιο ισχυρό κράτος τοπικά, ασχέτως τη γεωγραφική θέση που έχει στη διαδρομή της ροής των ποταμών, είναι αυτό που μπορεί να εκμεταλλεύεται περισσότερο τα νερά των ποταμών και να τα αξιοποιεί αποδοτικότερα προς ίδιον όφελος (869).

Δηλαδή όπως προκύπτει από όσα αναλύθηκαν, η πολιτική των κρατών ως προς το νερό και η δυνατότητα πρόσβασης τους σε αυτό δεν καθορίζεται, ούτε από ρυθμίσεις του διεθνούς δικαίου, ούτε από ρυθμίσεις που συνάπτονται στα πλαίσια διακρατικών συμφωνιών, καθώς αυτές στην πράξη φαίνεται να τηρούνται κατά το δοκούν, αλλά ούτε και από τα πλαίσια κάποιας αμοιβαίας κατανόησης ή αλληλεγγύης μεταξύ ομόθρησκων κρατών ή κρατών που ανήκουν στην ίδια πολιτισμική ομάδα.

Ενδεικτικό στοιχείο της προσέγγισης της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή, είναι και το γεγονός ότι καμία από τις δύο ισχυρές χώρες της περιοχής, δηλαδή η Τουρκία και το Ισραήλ, δεν έχουν μέχρι στιγμής υπογράψει ή επικυρώσει, ούτε δείχνουν να έχουν στο άμεσο μέλλον τέτοια πρόθεση, την Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών του 1997 για τις εκτός ναυσιπλοΐας χρήσεις των διεθνών ποταμών (870).

Επομένως, το ζήτημα της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εντάσσεται στο θεωρητικό μοντέλο των Διεθνών Καθεστώτων. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας και όσον αφορά το νερό, δεν προέκυψαν στοιχεία που να τεκμηριώνουν ότι λειτουργεί ή ότι βρίσκεται στη διαδικασία της δημιουργίας του ένα Διεθνές Καθεστώς στη Μέση Ανατολή. Η υδροπολιτική της Μέσης Ανατολής δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της θεωρίας των Διεθνών Καθεστώτων, γιατί όπως διαπιστώθηκε, ούτε ενιαίοι ρυθμιστικοί κανόνες που να ρυθμίζουν τη χρήση και την αξιοποίηση των υδάτων των διεθνών ποταμών και των διακρατικών λιμνών υφίστανται, ούτε πολιτική βούληση για τη δημιουργία τους υφίσταται. Δηλαδή, δεν μπορεί να εξεταστεί υπό το πρίσμα της θεωρίας των Διεθνών Καθεστώτων, διότι οι ισχυροί κρατικοί δρώντες της περιοχής, δεν δέχονται να συμβάλλουν στη δημιουργία ενιαίων κανονιστικών ρυθμίσεων που θα τυχαίνουν γενικής και ομοιόμορφης εφαρμογής και στη δημιουργία συνθηκών επικράτησης Διεθνών Καθεστώτων στο θέμα του νερού στη Μέση Ανατολή, γιατί αυτό δεν εξυπηρετεί αποτελεσματικά τα εθνικά τους συμφέροντα.

Η Μέση Ανατολή στη διάρκεια του 21^{ου} αιώνα, μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε μια περίοδο μετάβασης και μετασχηματισμού. Μετάβασης από παραδοσιακές κοινωνικές μορφές και τρόπους παραγωγής σε σύγχρονες οικονομικές δράσεις και δημιουργία προηγμένων υποδομών. Η γεωπολιτική στη Μέση Ανατολή επηρεάζεται από παράγοντες, όπως η προτεραιότητα που αποδίδεται στην ανάπτυξη, η κατάταξη σε στόχο πρώτης επιλογής της ανόδου του βιοτικού επιπέδου, η επιθυμία για την απόκτηση σύγχρονων υποδομών και η ανάδειξη της αυτόνομης δράσης κάθε κράτους συμπεριλαμβανομένων και των Αραβικών κρατών, παρά το γεγονός της ένταξης τους όλων εντός των πλαισίων του Αραβικού έθνους. Το Παλαιστινιακό πρόβλημα και η διένεξη Αράβων- Ισραήλ δεν είναι πλέον το απόλυτα κυρίαρχο πολιτικό ζήτημα στη Μέση Ανατολή. Βαθμηδόν η Αραβό- Ισραηλινή διένεξη έχει απολέσει τμήμα της προτεραιότητας της και παρά τους λεκτικούς χαρακτηρισμούς, η πράξη δείχνει ότι το Παλαιστινιακό ζήτημα δεν είναι πρώτη προτεραιότητα των Αραβικών κρατών της Μέσης Ανατολής, στις περιπτώσεις που αυτό δεν ταυτίζεται με το ιδιαίτερο εθνικό συμφέρον. Ως πρώτιστη προτεραιότητα τα κράτη της περιοχής θέτουν την εξυπηρέτηση του εθνικού δικού τους συμφέροντος.

Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα και στις δεκαετίες του 1950 και 1960 το Παλαιστινιακό θεωρείτο εθνική υπόθεση όλων των Αράβων, συγκινούσε την Αραβική κοινή γνώμη και κυριαρχούσε στην εξωτερική πολιτική όλων των Αραβικών κρατών της Μέσης Ανατολής. Είναι χαρακτηριστικό ότι στον πόλεμο εναντίον του Ισραήλ το 1948, μετείχαν όλα τα Αραβικά κράτη τα οποία συνορεύουν μαζί του, δηλαδή ο Λίβανος, η Συρία, η Ιορδανία και η Αίγυπτος. Ακόμα και το Ιράκ, το οποίο βρίσκεται σε μεγάλη γεωγραφική απόσταση από το Ισραήλ και δεν έχει κοινά σύνορα μαζί του, έστειλε στρατιωτικές μονάδες να πολεμήσουν εναντίον του Ισραήλ.

Τις τελευταίες δεκαετίες όμως, συνεχείς διαμάχες και συγκρούσεις αδυνάτισαν την ισχύ των αραβικών κρατών και προκάλεσαν βαθιά διάσταση μεταξύ τους. Στη Μέση Ανατολή η Υεμένη και ο Λίβανος ταλαιπωρήθηκαν από εμφύλιους πολέμους και το Ιράκ γνώρισε επίσης εσωτερική αναταραχή, καθώς ο κουρδικός πληθυσμός του δεν δέχεται να κυβερνιέται από το αραβικό στοιχείο.

Η γεωπολιτική της Μέσης Ανατολής μετασχηματίζεται, καθώς η διεθνής πολιτική στη Μέση Ανατολή υπόκειται σε σημαντικές μεταβολές. Καθοδηγούμενα από την εξυπηρέτηση του δικού τους εθνικού συμφέροντος, Αραβικά κράτη όπως η Αίγυπτος και η Ιορδανία διατηρούν πλέον πλήρεις διπλωματικές σχέσεις με το Ισραήλ, έχουν ρυθμίσει τις εδαφικές διαφορές μαζί του και έχουν αναγνωρίσει το δικαίωμα ύπαρξης του και σεβασμού των συνόρων του. Η Παλαιστινιακή Αρχή, βρίσκεται και η ίδια σε διαπραγμάτευση με το Ισραήλ και έχει επίσημα αποκηρύξει παλαιότερες θέσεις της, που καλούσαν τους Άραβες σε καταστροφή του κράτους του Ισραήλ. Αυτές οι κινήσεις δείχνουν ότι τα Αραβικά κράτη δεν διστάζουν να απομακρυνθούν από το κοινό πλαίσιο δράσης και τη γενική Αραβική διπλωματική κατεύθυνση και να εγκαταλείψουν την διπλωματική ομπρέλα του Παν- Αραβισμού ή του Ισλάμ, όταν αυτό επιτάσσει το ιδιαίτερο εθνικό τους συμφέρον.

Στον Περσικό Κόλπο τα Αραβικά κράτη της περιοχής αυτής, παρά τη λεκτική αφοσίωση τους στην Αραβική υπόθεση και την προσήλωση τους στην Ισλαμική πίστη, δεν διστάζουν να έχουν ευρύ πλέγμα οικονομικών σχέσεων με τη Δύση και να αναπτύσσουν σημαντικές μορφές στρατιωτικής συνεργασίας και αμοιβαίων επενδύσεων στο τομέα της ενέργειας, του πετρελαίου και των υποδομών και ιδιαίτερα με τις ΗΠΑ. Για τα κράτη του Περσικού Κόλπου και τη Σαουδική Αραβία, η Ιρακινή εισβολή και κατάληψη του Κουβέιτ το 1990, δεν αντιμετωπίστηκε ποτέ με όρους νίκης του Παν- Αραβισμού και προόδου της διαδικασίας ολοκλήρωσης των Αράβων και δημιουργίας ενός ενιαίου Παν- Αραβικού κράτους, όπως θέλησε να το εμφανίσει η υπό τον Σαντάμ Χουσεΐν, Ιρακινή ηγεσία της περιόδου εκείνης.

Στην ενέργεια αυτή του Ιράκ, αναγνώρισαν κίνητρα συνδεδεμένα αποκλειστικά με την εξυπηρέτηση του Ιρακινού εθνικού συμφέροντος και τίποτα άλλο. Για τον λόγο αυτό, τόσο τα Αραβικά κράτη του Περσικού Κόλπου, όσο και άλλα Αραβικά κράτη όπως η Συρία, η Αίγυπτος και το Μαρόκο, δεν δίστασαν να συνεργαστούν με τις ΗΠΑ για την ανατροπή των ιρακινών τετελεσμένων γεγονότων, στην περίπτωση που αυτά απειλούσαν τα δικά τους εθνικά συμφέροντα. Την ίδια στιγμή που κατήγγειλαν τις ΗΠΑ ως στενό υποστηρικτή του Ισραήλ, συνεργάζονταν μαζί τους, προκειμένου να επιτεθούν εναντίον ενός άλλου Αραβικού κράτους, που στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν το Ιράκ, καθώς αυτό έκριναν οι χώρες αυτές ότι επιτάσσει το εθνικό τους συμφέρον να πράξουν.

Από τη δεκαετία του 1960 είχε ήδη αρχίσει να διαφαίνεται ότι κάθε Αραβική χώρα ακολουθούσε μια διακριτή δική της πολιτική, βασιζόμενη στην εξυπηρέτηση του δικού της εθνικού συμφέροντος και ότι απλά προσπαθούσε η πολιτική αυτή, να εμφανίζεται στην εξωτερική έκφραση της ότι εμπίπτει εντός του πλαισίου της γενικότερης κοινής Αραβικής πολιτικής έναντι του Ισραήλ και του Παν- Αραβισμού. Οι τελευταίες δεκαετίες είχαν περισσότερες συγκρούσεις μεταξύ Αραβικών κρατών ή μεταξύ κρατών που ήταν Ισλαμικά, παρά συγκρούσεις μεταξύ Αράβων και Ισραήλ.

Οι συνοριακές διαφορές και η απροσδιόριστη ως τώρα διασαφήνιση των συνόρων μεταξύ Λιβάνου και Συρίας και η διαμάχη για τα Shebaa Farms, ο πόλεμος Ιράν- Ιράκ, η Ιρακινή εισβολή στο Κουβέιτ, οι δύο πόλεμοι του Περσικού Κόλπου και κυρίως ο πρώτος της περιόδου 1990-1991, οι συγκρούσεις Ιορδανίας και Παλαιστινίων το 1970-1971, η Συριακή εισβολή στην Ιορδανία την ίδια χρονική περίοδο και οι εμφύλιες διαμάχες στο Λίβανο που είναι μεταξύ διαφορετικών θρησκευτικών ομάδων αλλά της ίδιας εθνικής καταγωγής, είναι ενδεικτικά παραδείγματα της επικράτησης στη Μέση Ανατολή της πολιτικής της ισχύος και του εθνικού συμφέροντος και όχι της συνεργασίας στα πλαίσια μιας ευρύτερης κοινής ομάδας ή κοινότητας αξιών. Επίσης, κράτη που ανήκουν στην ίδια θρησκευτική και εθνική ομάδα, όπως η Συρία και το Ιράκ, έφτασαν στα πρόθυρα της μεταξύ τους σύγκρουσης το 1975 και ομόθρησκα κράτη όπως η Τουρκία, η Συρία και το Ιράκ προτάσσοντας το εθνικό τους συμφέρον, δεν μπορούν να ρυθμίσουν ικανοποιητικά για όλους τους ενδιαφερόμενους, τις μεταξύ τους διαφορές στο θέμα των νερών της Μεσοποταμίας.

Η προσήλωση της εξωτερική πολιτικής των Αραβικών κρατών στην Παλαιστινιακή υπόθεση και των Αραβικών δικαίων που έχουν παραβιαστεί από το Ισραήλ, δείχνει να είναι μερικές φορές, περισσότερο ζήτημα ρητορικής και πολιτικής εσωτερικής και εξωτερικής εκμετάλλευσης. Κάθε Αραβικό καθεστώς φαίνεται να χειρίζεται το θέμα της σύγκρουσης Αράβων – Ισραήλ και την Παλαιστινιακή υπόθεση, σύμφωνα με τα δικά του συμφέροντα. Ταυτόχρονα κατηγορεί τις κυβερνήσεις των άλλων Αραβικών κρατών, ότι δεν πράττουν τα δέοντα στο ζήτημα αυτό, όπως πράττουν οι ίδιοι, ή ότι αντιμετωπίζουν πολύ διαλλακτικά το Ισραήλ.

Όμως τα Αραβικά κράτη και τα Αραβικά καθεστώτα τα οποία τα διοικούν, πολλά από τα οποία είναι απολυταρχικά και ανελεύθερα πολιτικά καθεστώτα, δεν έχουν διστάσει είτε να καταπατήσουν Παλαιστινιακά δικαιώματα, είτε να εκμεταλλευτούν την Παλαιστινιακή υπόθεση προς όφελος τους, είτε να συμμαχήσουν τυπικά ή άτυπα με το Ισραήλ, όταν αυτό υπαγορεύουν τα συμφέροντά τους.

Η ύπαρξη του κράτους του Ισραήλ και η ανάγκη ανάληψης δράσης εναντίον του, χρησιμοποιήθηκε αρκετές φορές από τις Αραβικές κυβερνήσεις, ως άλλοθι είτε για την αιτιολόγηση λαθών και παραλήψεων τους, είτε για την αιτιολόγηση δύσκολων εσωτερικών τους προβλημάτων. Η πρακτική όμως δείχνει ότι ουσιαστικά κανένα Αραβικό κράτος, πολιτικά δεν ήταν αφοσιωμένο στις αρχές του Παν- Αραβισμού ή αυτές της Παλαιστινιακής υπόθεσης, αν δεν είχε ιδιαίτερο ξεχωριστό εθνικό συμφέρον. Η Ιορδανία την περίοδο 1948-1967, δεν δίστασε να προσαρτήσει την κατοικούμενη από τους Παλαιστινίους Δυτική Όχθη του Ιορδάνη. Αργότερα όταν τα συμφέροντά της διαφοροποιήθηκαν, δεν δίστασε να αποκηρύξει την κυριαρχία της στη Δυτική Όχθη και μεταγενέστερα να συνάψει συνθήκη ειρήνης με το Ισραήλ, στους όρους της οποίας περιλαμβάνονταν ο ανταγωνιστικός προς τους Παλαιστινίους όρος, της αναγνώρισης εκ μέρους του Ισραήλ, της Ιορδανικής προτεραιότητας στη διασφάλιση και φύλαξη των Ιερών Ισλαμικών Τοποθεσιών στην Ιερουσαλήμ.

Οι Χριστιανοί Λιβανέζοι παρά το γεγονός ότι είναι Άραβες εθνικά και Χριστιανοί το θρήσκευμα, δεν δίστασαν κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου 1975-1990, να συνεργαστούν με το Ισραήλ και να επιδιώξουν να κερδίσουν τον εμφύλιο πόλεμο στον Λίβανο με Ισραηλινή βοήθεια. Όταν απαιτήθηκε με την συνδρομή Ισραηλινών, δεν δίστασαν να εισβάλουν σε Παλαιστινιακά στρατόπεδα προσφύγων στο Λίβανο και να διεξάγουν αιματηρές εθνικές εκκαθαρίσεις, ακόμα και επί αμάχων και επί γυναικόπαιδων σε βάρος των Παλαιστινίων. Το γεγονός ότι και οι ίδιοι οι χριστιανοί Λιβανέζοι είναι εθνικά Άραβες και συμμαχώντας με το Ισραήλ, συμμαχούσαν με μία ξένη Δύναμη μη εθνικά αραβική, προκειμένου να στραφούν εναντίον εθνικά αράβων αντιπάλων τους, δεν φάνηκε να λειτούργησε ανασταλτικά στην πολιτική τους δράση.

Όπως διαφαίνεται από την εξέταση των δεδομένων, η στάση των Αράβων ηγετών, παρά της περί του αντιθέτου λεκτικές διακηρύξεις τους διακατέχεται από ένα καλώς υπολογισμένο εθνικό συμφέρον, το οποίο και καθορίζει την στάση των Αράβων ηγετών απέναντι στους Παλαιστινίους. Ορισμένα Αραβικά καθεστώτα κάνοντας υπολογισμούς κόστους- οφέλους και εθνικού συμφέροντος, προσπάθησαν να ελέγξουν και το ίδιο το Παλαιστινιακό κίνημα και να χειραγωγήσουν την Παλαιστινιακή υπόθεση προς το εθνικό συμφέρον της δικής τους χώρας, συνεργαζόμενοι επιλεκτικά με ορισμένες Παλαιστινιακές ομάδες ή τμήματα τους.

Ενώ τα Αραβικά καθεστώτα ισχυρίζονται ότι είναι απολύτως αφοσιωμένα στην Παλαιστινιακή υπόθεση, όπου αυτή δεν συνέπιπτε με τα δικά τους συμφέροντα ή έθετε σε κίνδυνο την εθνική ασφάλεια της δικής τους χώρας, στράφηκαν άμεσα και κατευθείαν εναντίον των Παλαιστίνιων.

Η Ιορδανία, πρώτη το 1970- 1971 έδωσε δια της βίας και κατόπιν αιματηρών συγκρούσεων την οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης από το έδαφος της, όταν έκρινε ότι δράση των Παλαιστίνιων μαχητών θέτει σε κίνδυνο τη σταθερότητα του Ιορδανικού κράτους. Όταν το 1994 η Ιορδανία κατέληξε σε αμοιβαία αποδεκτή συμφωνία με το Ισραήλ για την κατανομή μεταξύ τους της δυνατότητας πρόσβασης στο νερό του Ιορδάνη και ιδιαίτερα όταν το Ισραήλ δέχτηκε να δεσμευτεί επίσημα να παραχωρεί 50 εκατομμύρια κυβικά μέτρα νερού το χρόνο από τα νερά του Ιορδάνη ποταμού στην Ιορδανία, η χώρα αυτή όταν ένωσε ότι ικανοποιείται το εθνικό της συμφέρον, δεν δίστασε να συνάψει επίσημη ειρηνευτική διαδικασία με το Ισραήλ. Η Ιορδανία δεν δίστασε στην υπογραφή της, ούτε ενόψει του γεγονότος ότι το Παλαιστινιακό παρέμενε σε εκκρεμότητα και η τύχη της Ανατολικής Ιερουσαλήμ παρέμενε αβέβαιη, ούτε ότι το Ισραήλ συνέχισε να κατέχει Αραβικά εδάφη κατοικούμενα από Παλαιστίνιους, όπως η Δυτική Όχθη και η Λωρίδα της Γάζας, ούτε δίστασε να συνάψει συνθήκη ειρήνης με το Ισραήλ από το γεγονός ότι η επίσης Αραβική, αλλά και ομόθρησκη της στην ισλαμική πίστη Συρία, δεν είχε ανακτήσει τον έλεγχο από τα κατεχόμενα από το 1967 Συριακά εδάφη των υψωμάτων του Γκολάν.

Το Ιράκ το 1971 ενίσχυσε με στρατιωτικές του μονάδες τον Ιορδανικό στρατός προκειμένου να μπορέσει να επικρατήσει των Παλαιστίνιων στις μάχες που διεξήχθησαν. Η Αίγυπτος πρώτη μεταξύ των Αραβικών κρατών, αποστασιοποιήθηκε της Παλαιστινιακής υπόθεσης, όταν είδε ότι ως συνέπεια της εμπλοκής της στο Παλαιστινιακό ζήτημα εμπλέκεται σε πολέμους από τους οποίους χάνει εθνικά δικά της εδάφη και υφίσταται πολύπλευρες ζημιές και απώλεια σημαντικών γεωπολιτικών της σημείων, όπως είναι το κλείσιμο της διώρυγας του Σουέζ στη διεθνή ναυσιπλοΐα και η κατοχή της χερσονήσου του Σινά από τον Ισραηλινό στρατό. Έτσι το 1979 προκειμένου να μπορέσει να επανακτήσει η Αίγυπτος τη χερσόνησο του Σινά, καθώς και να ανοίξει ξανά τη διώρυγα του Σουέζ, προτάσσοντας το δικό της εθνικό συμφέρον έναντι των Παλαιστίνιων, έκανε χωριστή συνθήκη ειρήνης με το Ισραήλ.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 η Συρία ήρθε σε σύγκρουση με την Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης. Ουσιαστικά συνέδραμε στην αποχώρηση μεγάλου τμήματος μαχητών της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης από το Λίβανο, όταν έκρινε ότι η ύπαρξη ισχυρής ένοπλης Παλαιστινιακής δύναμης στο Λίβανο, αντιμάχονταν τα δικά της εθνικά συμφέροντα και διατρέχει τον κίνδυνο και η ίδια να αποσταθεροποιηθεί από την παρουσία των Παλαιστίνιων μαχητών, όπως συνέβη στην Ιορδανία μία δεκαετία νωρίτερα.

Έτσι δεν επέτρεψε την είσοδο ένοπλων Παλαιστινιακών ομάδων στο έδαφος της, ούτε πρόσφερε καταφύγιο στην ηγεσία της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης όταν εκδιώχθηκε από τη Βηρυτό το 1982 από τους Ισραηλινούς. Επίσης, η Συρία θέλησε να είναι αυτή η κυρίαρχη από στρατιωτικής πλευράς Αραβική χώρα στο Λίβανο και να μην την ανταγωνίζεται μια άλλη αξιόμαχη Αραβική δύναμη, όπως ήταν οι ένοπλες οργανώσεις των Παλαιστίνιων μαχητών.

Συνολικά τα Αραβικά κράτη έπραξαν λίγα πράγματα επί της ουσίας για την αντιμετώπιση της Ισραηλινής κατοχής στο Λίβανο το 1982 και την αποτροπή της Ισραηλινής νίκης επί των Παλαιστίνιων μαχητών στις συγκρούσεις αυτές. Παρά τις φραστικές καταδίκες της Ισραηλινής πολιτικής και την αμέριστη λεκτική συμπαράσταση τους προς τους Παλαιστίνιους, έκαναν ομοίως ελάχιστα πράγματα σε πολιτικό ή στρατιωτικό επίπεδο από το 1987 και εντεύθεν, προκειμένου να συνδράμουν αποτελεσματικά την Παλαιστινιακή εξέγερση που ξέσπασε τότε και συνεχίζεται με διάφορες διακυμάνσεις μέχρι και σήμερα και είναι ευρύτερα γνωστή με το όνομα Παλαιστινιακή «Intifada».

Επίσης τα Αραβικά κράτη του Κόλπου και η Σαουδική Αραβία, τις τρεις τελευταίες δεκαετίες εστίασαν το ενδιαφέρον τους στα δικά τους εθνικά συμφέροντα και στα διλήμματα ασφαλείας των δικών τους κρατών. Έτσι ενδιαφέρθηκαν περισσότερο για τις συνέπειες του πολέμου Ιράν- Ιράκ, την Ιρακινή κατάληψη του Κουβέιτ και τον περιορισμό των ηγετικών φιλοδοξιών του Σαντάμ Χουσεΐν επί του Αραβικού κόσμου, που ήταν ζητήματα που είχαν άμεση γεωγραφική γειτνίαση με τις χώρες αυτές και ασχολήθηκαν πολύ λιγότερο με την Παλαιστινιακή υπόθεση και τη διαμάχη με το Ισραήλ, που ήταν θέματα σε μακρινή γεωγραφική απόσταση γι' αυτά και γεωπολιτικά στην πράξη δεν είχε την ίδια προτεραιότητα για τα κράτη αυτά.

Έτσι είναι αρκετά ασφαλές να διατυπωθεί η πρόβλεψη ότι οι ενδο-αραβικές αντιθέσεις που αδυνατίζουν το ενιαίο Αραβικό μέτωπο εναντίον του Ισραήλ και η προτεραιότητα κάθε χώρας στα δικά της εθνικά συμφέροντα, δείχνουν πως σήμερα και στο άμεσο μέλλον, οι πιθανότητες να ξεσπάσει πόλεμος μεταξύ Αράβων και Ισραήλ εξαιτίας της Παλαιστινιακής υπόθεσης, είναι συγκριτικά οι λιγότερες από όλη τη χρονική περίοδο που ιδρύθηκε το Ισραήλ το 1948 μέχρι σήμερα.

Εάν υπάρξει πόλεμος στη Μέση Ανατολή, είτε είναι μεταξύ του Ισραήλ και κάποιου Αραβικού κράτους, είτε είναι μεταξύ άλλων εμπλεκόμενων κρατών, θα είναι πόλεμος που θα προκύπτει από τη σύγκρουση εθνικών συμφερόντων και εθνικών φιλοδοξιών. Δεν φαίνεται ότι θα είναι πόλεμος που θα προκύπτει ως έκφραση αλληλεγγύης των Αράβων προς τους Παλαιστίνιους ή στα πλαίσια υποστήριξης κοινών ιδεολογημάτων και πολιτικών αξιών στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, όπως είναι η κοινή Ισλαμική πίστη ή ο Παν- Αραβισμός, στοιχεία που αφορούν αμφότερα την συντριπτική πλειοψηφία των κρατών της περιοχής.

Μπορεί να γίνει επίκληση τέτοιων στοιχείων, ως μέσων απόκτησης περισσότερης εσωτερικής και εξωτερικής νομιμοποίησης και ως μέσων για την απόκτηση ευρύτερης διεθνούς συμπαράστασης. Όμως αυτό που θα υποκρύπτεται πίσω από όλα αυτά, θα είναι το εθνικό συμφέρον του κάθε κράτους στην Μέση Ανατολή ξεχωριστά και η ανάγκη της εξυπηρέτησης του αν απαιτείτο έστω και με πόλεμο και όχι κίνητρα «ηθικά» ή «Παν – Αραβικά» ή υποστήριξης απλά και μόνον κοινών πνευματικών και πολιτιστικών αξιών, όπως η κοινή ισλαμική πίστη.

Επίσης μπορεί ενδεχομένως σε επίπεδο κοινής γνώμης ή φραστικά, να υπάρχει πραγματική δυσaráσκεια για πτυχές της Δυτικής πολιτικής στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, όπως το αίσθημα στήριξης των ΗΠΑ προς το Ισραήλ, το οποίο αποτελεί μια ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση σε μεγάλη μερίδα της κοινής γνώμης στην περιοχή αυτή, αλλά το στοιχείο αυτό από μόνο του δεν αρκεί για να επηρεάσει καθοριστικά τη διεθνή πολιτική στη Μέση Ανατολή.

Καμία χώρα της περιοχής, δεν αναμένεται να περάσει από το επίπεδο των διακηρύξεων και των λεκτικών διαμαρτυριών, σε ένοπλη σύγκρουση και να διακινδυνεύσει ευρύτερα τα εθνικά της συμφέροντα, απλά και μόνο για ικανοποίηση του αισθήματος μερίδας της κοινής της γνώμης, ή για την στήριξη της εθνικής υπόθεσης οποιουδήποτε γειτονικού της κράτους, ακόμα και αν είναι ομόθρησκο όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Τουρκίας και των Αραβικών κρατών, ή αν υπάρχουν επιπλέον συνεκτικά στοιχεία, όπως είναι και η κοινή ευρύτερη εθνική καταγωγή που υπάρχει στην περίπτωση των Αραβικών κρατών της Μέσης Ανατολής και της Παλαιστινιακής Αρχής.

Όσον αφορά του ίδιους τους Παλαιστίνιους, το μέλλον τους εξαρτάται κατά πολύ από την πρόοδο της ειρηνευτικής διαδικασίας μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστινίων και την δυνατότητα εδραίωσης από την Παλαιστινιακή Αρχή, διαμέσου της προόδου των συνομιλιών αυτών, μίας εθνικής κρατικής οντότητας των Παλαιστινίων στη Δυτική Όχθη και στην Λωρίδα της Γάζας. Όσο όμως παρατείνεται η σχετική ειρηνευτική διαδικασία και όσο τα προβλήματα που ανακύπτουν, όπως αυτό της κατανομής των υδάτινων πόρων της Δυτικής Όχθης μεταξύ Παλαιστινίων και Ισραηλινών, εμποδίζουν την ολοκλήρωση της όλης διαδικασίας, τόσο θα δημιουργείται κλίμα αβεβαιότητας για το μέλλον τους και θα επιτείνεται η πιθανότητα να μην μπορέσουν να επιστρέψουν όλοι οι Παλαιστίνιοι πρόσφυγες στην Παλαιστίνη. Ιδιαίτερα οι Παλαιστίνιοι πρόσφυγες που κατέφυγαν στην Ιορδανία, βαθμηδόν αισθάνονται όλο και πιο πολύ την εξάρτηση τους από την ανοχή που θα συνεχίσει να δείχνει μελλοντικά προς αυτούς το Ιορδανικό κράτος. Η εξάρτηση τους από το βαθμό της ανοχής που θα δείχνει προς αυτούς η Ιορδανική ηγεσία, θα τους στρέφει όλο και περισσότερο προς την απόκτηση της Ιορδανικής υπηκοότητας και στην διατήρηση της, αναγκαζόμενοι να αποκηρύττουν την Παλαιστινιακή τους υπηκοότητα.

Ακόμα και αν οι Παλαιστίνιοι της Ιορδανίας αντιτίθενται στην ειρηνευτική διαδικασία ή προσδοκούν ότι θα αποτύχει, , για την πλειοψηφία από αυτούς, η διατήρηση ενός ασφαλούς καταφύγιου γι' αυτούς επί του Ιορδανικού εδάφους και η συμμόρφωση τους προς τους όρους που θέτει για την παραμονή τους εκεί το Ιορδανικό κράτος, αποτελεί αναγκαιότητα.

Τα Αραβικά κράτη μακροπρόθεσμα είναι περισσότερο προσανατολισμένα στην απεμπλοκή τους από την Αραβό- Ισραηλινή διένεξη και θα ήθελαν να μειώσουν το βαθμό συμμετοχής τους σε αυτήν. Για τις περισσότερες Αραβικές χώρες, η επίλυση της εν λόγω σύγκρουσης διαμέσου της σύναψης συνθηκών ειρήνης με το Ισραήλ, που προϋποθέτει πολιτικό συμβιβασμό μαζί του, δείχνει να είναι μια αποδεκτή προοπτική. Τα περισσότερα Αραβικά καθεστώτα ενδιαφέρονται περισσότερο για την διατήρηση της παραμονής τους στην εξουσία και την διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας των χωρών τους. Ανησυχούν περισσότερο για ριζοσπαστικά καθεστώτα στη Μέση Ανατολή ή εσωτερικές απειλές που δημιουργούν διλήμματα ασφάλειας για τις χώρες τους, παρά για τον υποθετικό κίνδυνο που αντιπροσωπεύει γι αυτές το Ισραήλ.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί και μια σημαντική παράμετρος που συμβάλλει με το δικό της τρόπο στο αίσθημα της επάρκειας ή ανεπάρκειας νερού στην εξεταζόμενη περιοχή. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται στη Μέση Ανατολή, ότι οι δείκτες εισαγωγής τροφίμων στην περιοχή αυξάνονται με τον ίδιο ρυθμό που αυξάνονται και οι δείκτες της ανεπάρκειας νερού στην περιοχή. Ειδικά το Ισραήλ έχει προσπαθήσει να εισάγει τον παράγοντα της βιώσιμης ανάπτυξης στην πολιτική διαχείρισης του νερού. Το Ισραήλ έχει αναπτύξει προηγμένη τεχνολογία τόσο ανακύκλωσης, όσο και επεξεργασίας και αφαλάτωσης νερού και πραγματοποιεί συνεχή βήματα για την περαιτέρω βελτίωση της. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις μεγάλες επενδύσεις και την επιστημονική έρευνα που διεξάγει στον τομέα της επεξεργασίας και διαχείρισης νερού, το βοηθάει να εκμεταλλεύεται καλύτερα το νερό που διαθέτει. Το μέγεθος όμως των αναγκών του σε νερό, δεν έχει καταφέρει να επιλυθεί μόνο διαμέσου της βελτίωσης της χρήσης του. Το Ισραήλ έχει ανάγκη ανεύρεσης νέων υδάτινων πόρων και αξιοποίησης όσων περισσότερων υδάτινων πόρων μπορεί να χρησιμοποιήσει. Αντιθέτως, η Παλαιστινιακή Αρχή τόσο στη Λωρίδα της Γάζας όσο και στη Δυτική Όχθη, καθώς και η Ιορδανία, δεν έχουν καταφέρει να σημειώσουν αξιόλογες επιδόσεις στον τομέα της βιώσιμης ανάπτυξης στη χρήση του νερού. Δηλαδή το υψηλότερο τεχνολογικό και οικονομικό επίπεδο που βρίσκεται το Ισραήλ, του επιτρέπει να μετασχηματίζει την οικονομική και οικολογική του προσέγγιση στο θέμα του νερού, από το επίπεδο της περιβαλλοντικής υπέρ-εκμετάλλευσης, στην προσαρμογή προς το επίπεδο της βιώσιμης ανάπτυξης. Ενώ το τεχνολογικό και επιστημονικό επίπεδο της γειτονικής Παλαιστινιακής Αρχής όσο και της Ιορδανίας, δεν τους επιτρέπει να πραγματοποιήσουν την αντίστοιχη μετάβαση.

Όπως προκύπτει από την παρούσα εργασία, ένας νέος πόλεμος για το νερό στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, ενδεχομένως να μην είναι επικείμενος ή τόσο πιθανός όσο φαίνεται από μία πρώτη προσέγγιση του ζητήματος της υδροπολιτικής σε αυτήν. Μία σειρά από λόγους, συμβάλουν στην μερική αποδυνάμωση των προβλημάτων που προκαλεί η ανεπάρκεια του νερού στη Μέση Ανατολή.

Ιδιαίτερα συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση, το γεγονός ότι μπορεί η ανεπάρκεια νερού να συνδράμει στην δημιουργία ανυπέρβλητων περιορισμών στην αγροτική παραγωγή και στην απόκτηση αυτάρκειας σε τρόφιμα σε πολλά κράτη της Μέσης Ανατολής, όμως αυτό το γεγονός δεν οδηγεί στην δημιουργία συνθηκών πείνας ή υποσιτισμού στις κοινωνίες αυτής της περιοχής.

Οι συνθήκες δεν είναι συγκρίσιμες με αυτές για παράδειγμα της Υποσαχάριας Αφρικής, όπου εκεί η έλλειψη νερού οδηγεί σε περιορισμούς της αγροτικής παραγωγής και συμβάλει στην δημιουργία συνθηκών υποσιτισμού και φτώχειας του τοπικού πληθυσμού. Σε αρκετές περιπτώσεις μπορεί να τεκμηριωθεί πως το πετρέλαιο για τη Μέση Ανατολή, κατά μία έννοια επιτρέπει να αντισταθμίζονται κάπως οι συνέπειες της λειψυδρίας. Τα έσοδα του πετρελαίου παρέχουν μια ικανοποιητική αγοραστική δύναμη σε σημαντικό τμήμα αρκετών από τις εξεταζόμενες αραβικές κοινωνίες. Δηλαδή το στοιχείο που κάνει τη διαφορά είναι το γεγονός, ότι το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών της Μέσης Ανατολής και η αγοραστική δυνατότητα των κατοίκων και των κυβερνήσεων στην συντριπτική πλειοψηφία είναι τέτοια, που επιτρέπει την απρόσκοπτη εισαγωγή τροφίμων και αγροτικών προϊόντων από το εξωτερικό. Η έλλειψη νερού μπορεί να προκαλεί περιορισμούς στην παραγωγή τροφίμων, όμως η δυνατότητα αναπλήρωσης με εισαγόμενα τρόφιμα, μειώνει την οξύτητα του ζητήματος και δεν οδηγεί διψασμένους στρατούς στη μάχη για την κατάκτηση του επάθλου του νερού. Οι εξαγωγές πετρελαίου στην περίπτωση πολλών Αραβικών κρατών ή το ικανοποιητικό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Ισραήλ ή του Λιβάνου, επιτρέπει την εισαγωγή τροφίμων και αποτρέπει την δημιουργία συνθηκών υποσιτισμού ή έλλειψης αγροτικών προϊόντων. Όσον αφορά την Τουρκία, αυτή δεν χαρακτηρίζεται ούτε από ανεπάρκεια νερού, ούτε από ελλιπή αγροτική παραγωγή, αλλά τουναντίον συγκριτικά με τις υπόλοιπες εξεταζόμενες χώρες, σε αυτούς τους τομείς, βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση. Το γεγονός της ευχέρειας εισαγωγής τροφίμων και το διεθνές εμπόριο λειτουργούν εκτονωτικά στην περίπτωση της Μέσης Ανατολής και συμβάλουν στη μείωση των πιθανοτήτων σύγκρουσης, προκαλούμενης από έλλειψη νερού και ανάγκη απόκτησης του.

Σημαντικό στοιχείο είναι η αφανής ποσότητα νερού ή η εικονική ποσότητα νερού που εισάγεται στη Μέση Ανατολή. Διαμέσου της εισαγωγής τροφίμων στη Μέση Ανατολή είναι σαν να εισάγεται έμμεσα η ποσότητα νερού που θα είχε καταναλωθεί για την παραγωγή τους (871). Το «εικονικό νερό» που ρέει στη Μέση Ανατολή είναι περισσότερο από το νερό που πραγματικά ρέει σε αυτήν με φυσικό τρόπο (872).

Έτσι το «εικονικό νερό» συμπληρώνει το φυσικό νερό που ρέει στην περιοχή, ανεβάζοντας τα επίπεδα του συνολικού νερού που καταναλώνεται εκεί και εξισορροπεί εν μέρει την προσφορά με τη ζήτηση νερού. Το διεθνές εμπόριο δρα εξισορροπιστικά μειώνοντας τις πολιτικές εντάσεις και αποδυναμώνοντας το κίνητρο της ένοπλης σύγκρουσης, καθώς προσφέρει μια περιορισμένη εναλλακτική λύση στα προβλήματα που προκαλεί η ανεπάρκεια του νερού στη Μέση Ανατολή (873).

Πρέπει επίσης να σημειωθεί, ότι μία ιδιαίτερα παρατηρούμενη εξέλιξη στην περιοχή αυτή, είναι το γεγονός ότι η έννοια της περιβαλλοντικής ασφάλειας, επισέρχεται ως νέος παράγοντας στη μακροπρόθεσμη εξωτερική πολιτική των κρατών της Μέσης Ανατολής (874). Η διάσταση της περιβαλλοντικής ασφάλειας μιας χώρας έως τώρα ιστορικά, ήταν μια διάσταση που ήταν αμελητέα ή της αποδίδονταν μικρή προσοχή, τόσο στην περιοχή αυτή όσο και ευρύτερα. Όμως οι μεταβολές των οικολογικών και περιβαλλοντικών δεδομένων του πλανήτη και οι πρώτες ενδείξεις ζητημάτων, όπως η παγκόσμια κλιματική αλλαγή και η υπέρβαση εκ μέρους της ανθρωπότητας των φυσικών δυνατοτήτων της γης, με τον ρυθμό που γίνεται η εκμετάλλευση όλων των πόρων του πλανήτη, της υπερεκμετάλλευσης της δυνατότητας της γης να υποστηρίξει απρόσκοπτα την ευημερία και την διαβίωση όλων των ανθρώπινων κοινωνιών επί της υδρογείου, σχετίζονται αναπόφευκτα με ζητήματα ασφάλειας των κρατών. Το ζήτημα της περιβαλλοντικής ασφάλειας μετατρέπεται σε ζήτημα που επηρεάζει τον πόλεμο και την ειρήνη. Ιδιαίτερα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής η υδροπολιτική, είναι παράγοντας που δύναται να καθορίσει την ευημερία ή την υπανάπτυξη και την ειρήνη ή την σύγκρουση. Ιστορικά η υδροπολιτική στη Μέση Ανατολή μπορεί να θεωρεί ότι έχει ιστορία 5.000 ετών (875). Σχεδόν κάθε σημαντικός ποταμός της περιοχής διασχίζει περισσότερο από ένα διεθνές σύνορο, ενώ περίπου ο μισός πληθυσμός της Μέσης Ανατολής εξαρτάται από νερά που ρέουν προερχόμενα από άλλο κυρίαρχο κράτος. Το ζήτημα της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή είναι περίπλοκο, οι σχέσεις είναι αλληλοεπηρεαζόμενες και η ισορροπία είναι πολύ ευμετάβλητη (876).

Κάθε χώρα στον τομέα της υδροπολιτικής προσπαθεί να αντλήσει τα μέγιστα για τον εαυτό της, με την ελάχιστη διάθεση προσφοράς προς τους άλλους ή να μετακυλήσει το πρόβλημα στα γειτονικά της κράτη. Η πλέον χαρακτηριστική ίσως δήλωση που απεικονίζει τα δεδομένα της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή, είναι η δήλωση του Ισραηλινού πολιτικού και πρώην Πρωθυπουργού του Ισραήλ Simon Peres, ο οποίος πρότεινε κατά τη δεκαετία του 1990 επίσημα, η Συρία να αποκτήσει νερό από την Τουρκία και ως εκ τούτου να επιτρέψει στο Ισραήλ να διακρατήσει για τον εαυτό του, όλες τις πηγές νερού που βρίσκονται σήμερα υπό την κυριαρχία του (877).

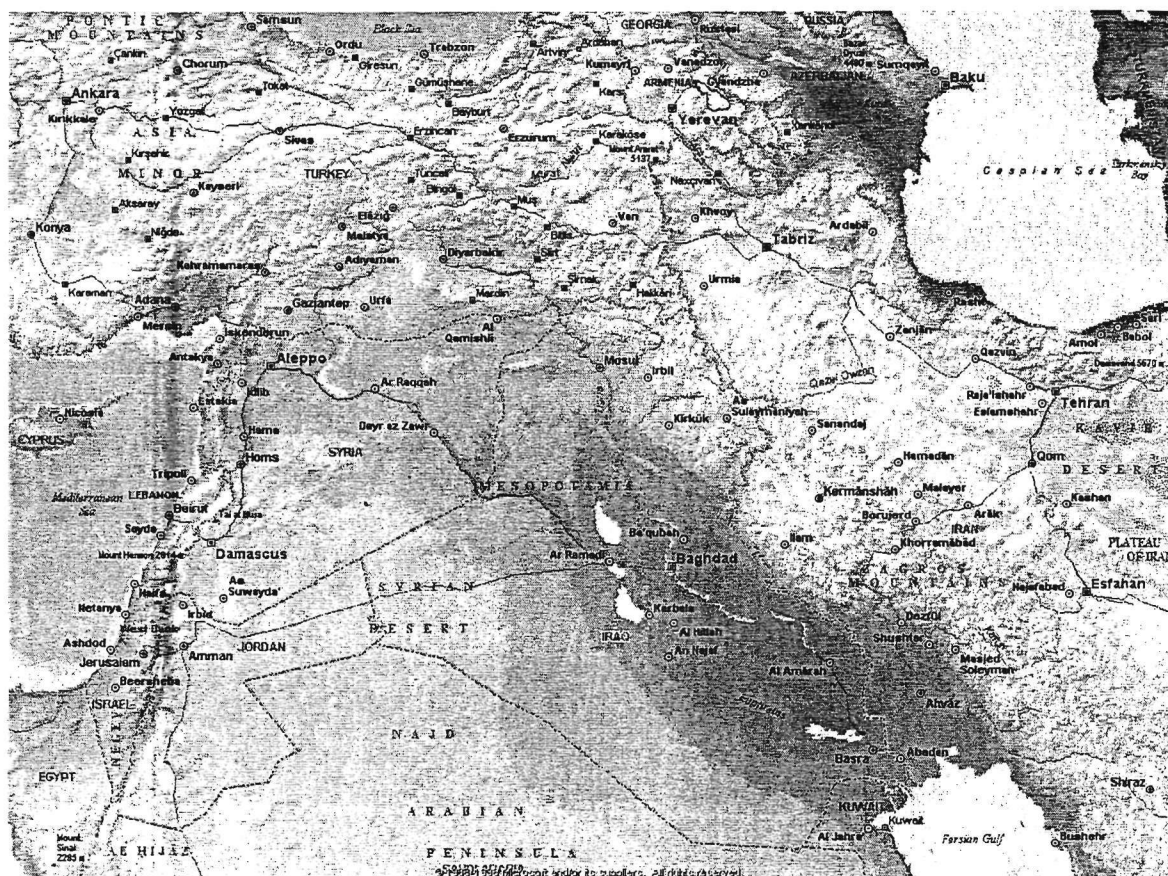
Η υδροπολιτική της Μέσης Ανατολής, θα μπορούσε να κατανοηθεί περισσότερο εάν γίνει αποδεκτή η παραδοχή, ότι η ένταση μεταξύ των κρατών της Μέσης Ανατολής για το νερό, δεν αποτελεί πρόσφατο ζήτημα που ανέκυψε λόγω δημογραφικών πιέσεων ή κάποιων συγκεκριμένων ενεργειών μιας χώρας (878). Οι ρήξεις στη Μέση Ανατολή για το νερό, αποτελούν γεγονότα με ιστορική διάρκεια και συνέχεια τα οποία τους προσδίδουν ξεχωριστή ιδιαιτερότητα και τα οποία ταυτόχρονα προσφέρουν και τη βάση για την ανάλυση τους (879).

Συμπερασματικά τεκμηριώνεται ότι στην περίπτωση του νερού, το εθνικό συμφέρον είναι αυτό που καθοδηγεί τις πράξεις των εξεταζόμενων κρατών της Μέσης Ανατολής και βασικό συστατικό της υδροπολιτικής της περιοχής αναδεικνύεται ότι είναι η ισχύς και η εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος. Δηλαδή με όρους της θεωρίας των διεθνών σχέσεων, ο πολιτικός ρεαλισμός είναι το θεωρητικό μοντέλο με το οποίο μπορεί να εξηγηθεί περισσότερο ικανοποιητικά, το ζήτημα της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή και παρέχει το καταλληλότερο θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο για μια επαρκή ανάλυση της υδροπολιτικής, της χρήσης του νερού ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής και του πολιτικού ρόλου που διαδραματίζει το νερό σε αυτήν την περιοχή της υδρογείου. Οι υφιστάμενες σήμερα γεωπολιτικές συνθήκες, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το περιβάλλον της υδροπολιτικής στη Μέση Ανατολή, μπορεί να εξηγηθεί καλύτερα με όρους πολιτικής της ισχύος, παρά με κάποια άλλη θεωρητική προσέγγιση (880). Η διαμορφούμενη πρακτική από τις ενέργειες των κρατών στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, καταδεικνύει ότι η διπλωματία της υδροπολιτικής στην περιοχή αυτή, πραγματοποιείται μέσα στα πλαίσια του ρεαλιστικού παραδείγματος των διεθνών σχέσεων και με όρους πολιτικής της ισχύος (881).

ΧΑΡΤΗΣ 8: ΣΥΣΤΗΜΑ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΙΡΑΚ

Πηγή: Μάξης Θ. Ι., Γεωπολιτική των υδάτων στη Μέση Ανατολή, (Αραβικές χώρες, Ισραήλ, Τουρκία), Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1996

Πηγή: Microsoft Encarta Premium 2006

Στην φωτογραφία εικονίζεται το γεωγραφικό ανάγλυφο, ολόκληρης της γεωγραφικής περιοχής της Μέσης Ανατολής, η έκταση που καταλαμβάνουν οι λεκάνες απορροής και οι διαδρομές της ροής του ποτάμιου συστήματος του Τίγρη - Ευφράτη και του Shatt al Arab, του Ορόντη, του Λιτάνι, η λεκάνη απορροής και η διαδρομή του Ιορδάνη και των παραποτάμων του, η τοποθεσία της Λίμνης της Τιβεριάδας και η Νεκρά Θάλασσα.

Table 1 Water Resources in the Middle East

Country	River flows		Annual withdrawal		Renewable water resources			Water Use		
	In	Out	Total	/c	Share	Total	/c	D	Ind	Agr
	km ³ /yr		km ³	m ³	%	km ³	m ³		%	
Egypt	56.5	0.0	56.40	1202	97	1.80	30	7	5	88
Syria	27.9	30.0	3.34	449	9	7.60	610	7	10	83
Jordan	0.4	0.0	0.45	173	41	0.70	160	29	6	65
Lebanon	0.0	0.9	0.75	271	16	4.80	1620	11	4	85
OPT*	0.2	0.0	0.22	124	30	0.72	400	23	1	76
Iraq	66.0	0.0	42.80	4575	43	34.00	1800	3	5	92
Israel	0.5	0.0	1.90	447	88	1.70	370	16	5	79
Total	151.5	30.9	105.86			51.32				
Turkey	7.0	69.0	15.60	317	8	196.00	3520	24	19	57
Total	158.5	99.9	121.46			247.32				

* OPT = Occupied Palestinian Territory (The West Bank including East Jerusalem and the Gaza Strip)

/c = Per Capita, Share = percent of annual withdrawal to internal renewable resources. In = Into the country from other countries, Out = Out of the country
km = kilometre, D = domestic, Ind = industrial, Agr = agricultural

Sources: World Resources, 1990 and World Development Report, 1992.

Πηγή: J.A. Allan & J.H. Court, *Water, Peace and the Middle East*, Tauris Academic Studies, I.B. Tauris Publishers, London – New York, 1996

Στον παραπάνω πίνακα, φαίνονται οι διαθέσιμοι γνωστοί υδάτινοι πόροι, και η κατανομή της χρήσης και της κατανάλωσης τους, σε 8 κράτη της περιοχής της Μέσης Ανατολής, κατά το έτος

1990

Table 2 Agriculture in the Middle East

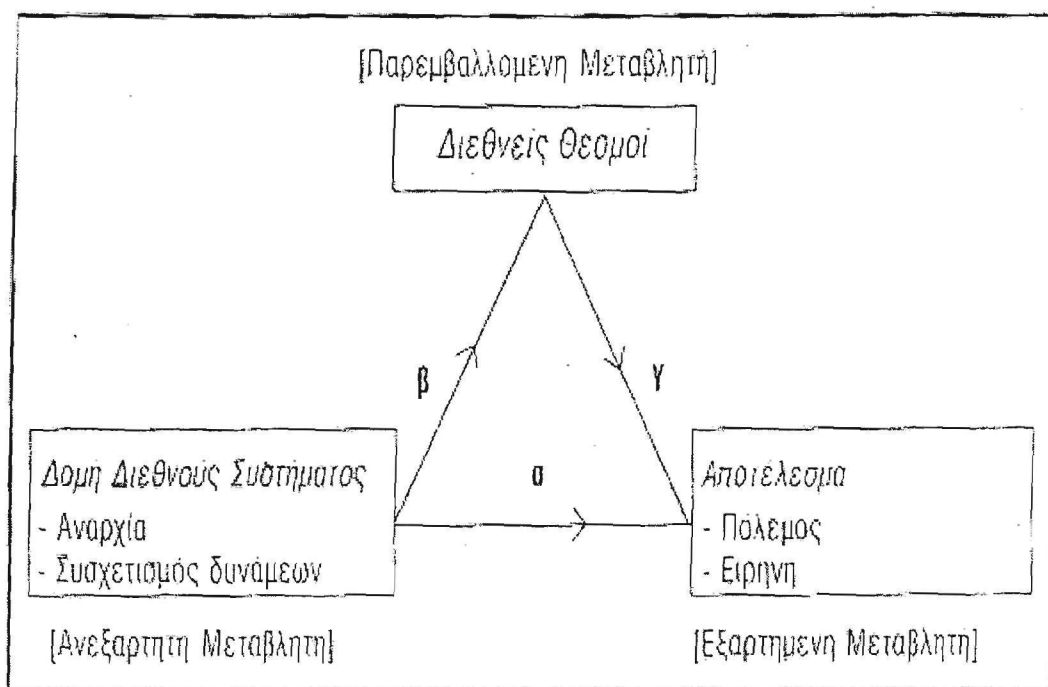
Country	Population 1990 Growth rate		Area km ²	Cultivated 1000 ha	Irrigated		Index of production
	mil	%			%	Avg	
Egypt	54.1	2.55	995	2560	3	100	118
Syria	12.5	3.56	184	5630	30	12	80
Jordan	4.3	3.94	89	414	4	11	100
Turkey	55.6	1.99	770	27927	36	8	97
Lebanon	3.0	2.11	10	301	29	29	135
OPT*	1.8	3.50	6	200	33	11	x
Iraq	18.9	3.48	437	5450	12	32	92
Israel	4.6	1.58	20	438	21	64	95
Total	154.8			42720			

* OPT : Occupied Palestinian Territory (The West Bank including East Jerusalem and the Gaza Strip).

Sources: World Resources, 1990 and World Development Report, 1992.

Πηγή: J.A. Allan & J.H. Court, *Water, Peace and the Middle East*, Tauris Academic Studies, I.B. Tauris Publishers, London – New York, 1996

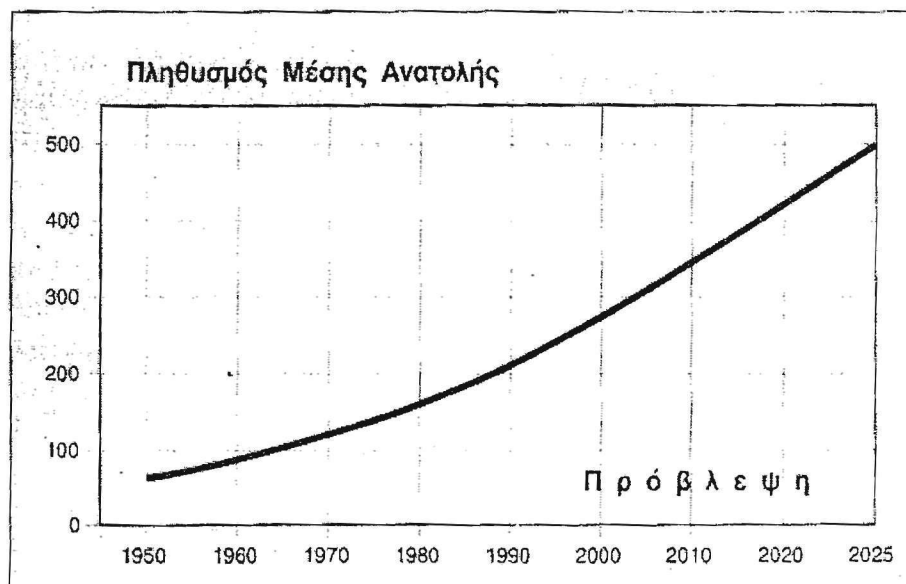
Στον παραπάνω πίνακα, φαίνονται ο πληθυσμός, ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού, η γεωγραφική έκταση, το ποσοστό της καλλιεργούμενης γης, και το ποσοστό του αρδευόμενου εδάφους, σε 8 κράτη της περιοχής της Μέσης Ανατολής, κατά το έτος 1990

Πηγή: Αθανάσιος Γ. Πλατιάς, Το νέο Διεθνές Σύστημα,
Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995

Όπως αναφέρει ο **καθηγητής Α. Πλατιάς** επεξηγώντας το διάγραμμα αυτό, “Οι ρεαλιστές διαπιστώνουν αιτιώδη σύνδεση (casual relationship) μεταξύ δομής διεθνούς συστήματος (ανεξάρτητη μεταβλητή), και πολέμου – ειρήνης (εξαρτημένη μεταβλητή), [βλέπε σχέση α στο διάγραμμα]. Όσο αφορά στους διεθνείς θεσμούς, αυτοί επιρεάζονται από την δομή του διεθνούς συστήματος (βλέπε σχέση β) και, ουσιαστικά, αποτελούν όργανα εξυπηρέτησης των μεγάλων δυνάμεων. Σε αντίθεση με τους (νεο)φιλελεύθερους, οι ρεαλιστές ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει αιτιώδης σύνδεση μεταξύ διεθνών θεσμών και αποτελέσματος, όπως η ειρήνη ή ο πόλεμος (βλέπε σχέση γ). Με άλλα λόγια, ενώ για τους (νεο)φιλελεύθερους οι διεθνείς θεσμοί αποτελούν ανεξάρτητη μεταβλητή (independent variable), που επηρεάζει την εξαρτημένη μεταβλητή πόλεμος – ειρήνη, για τους ρεαλιστές είναι απλώς παρεμβαλλόμενη μεταβλητή (intervening variable), που δεν παίζει καθοριστικό ρόλο”.

Πίνακας 8
Η δημογραφική έκρηξη στη Μέση Ανατολή

Πηγή: *The Economist*, May 12 1990, σελ. 5.

Πηγή: Αθανάσιος Γ. Πλατιάς, Το νέο Διεθνές Σύστημα,
Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995

Στον παραπάνω πίνακα, φαίνεται η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού στις χώρες της Μέσης Ανατολής το τελευταίο μισό του 20^{ου} αιώνα, και η προβλεπόμενη συνέχιση της τάσης αυτής, και για τα πρώτα 25 χρόνια του 21^{ου} αιώνα.

16.2. Η διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ για την καθιέρωση της παγκόσμιας
ημέρας του νερού

United Nations

A/RES/47/193

General Assembly

Distr. GENERAL

22 December 1992

ORIGINAL:
ENGLISH

A/RES/47/193
93rd plenary meeting
22 December 1992

Observance of World Day for Water

The General Assembly,

Recalling the relevant provisions of chapter 18 of Agenda 21, adopted by the United Nations Conference on Environment and Development,

Considering that the extent to which water resource development contributes to economic productivity and social well-being is not widely appreciated, although all social and economic activities rely heavily on the supply and quality of fresh water,

Considering also that, as populations and economic activities grow, many countries are rapidly reaching conditions of water scarcity or facing limits to economic development,

Considering further that the promotion of water conservation and sustainable management requires public awareness at local, national, regional and international levels,

1. Decides to declare 22 March of each year World Day for Water, to be observed starting in 1993, in conformity with the recommendations of the United Nations Conference on Environment and Development contained in chapter 18 of Agenda 21;

2. Invites States to devote the Day, as appropriate in the national context, to concrete activities such as the promotion of public awareness through the publication and diffusion of documentaries and the organization of conferences, round tables, seminars and expositions related to the conservation and development of water resources and the implementation of the recommendations of Agenda 21;

3. Invites the Secretary-General to make recommendations on ways and means by which the United Nations Secretariat could, within existing resources and without prejudice to ongoing activities, assist countries in organizing their national activities for the observance of World Day for Water;

4. Requests the Secretary-General to make the necessary arrangements in order to ensure the success of the observance of World Day for Water by the United Nations;

5. Also requests the Secretary-General to focus observance of World Day for Water by the United Nations on a particular theme relating to the conservation of water resources;

6. Recommends that the Commission on Sustainable Development, in the execution of its mandate, attach priority to the implementation of chapter 18, of Agenda 21.

17. Υποσημειώσεις

1. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, English Version, Middle East
2. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Το νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, Σελίδα 28.
3. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Το νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, Σελίδα 28.
4. Κώνστας Δημήτρης – Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Διεθνείς Σχέσεις, Συνέχεια και μεταβολή, Τόμος Α; Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1997, Σελίδα 242.
5. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Το νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, Σελίδα 29.
6. Carr H. Edward, Η Εικοσαετής κρίση 1919 – 1939, Εισαγωγή στην μελέτη των διεθνών σχέσεων, Επιμέλεια – Εισαγωγικό σημείωμα: Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2000, Σελίδα 154.
7. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Εκτός Συνόρων, Ρεαλιστική Προσέγγιση Εθνικής Στρατηγικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997, Σελίδα 24.
8. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Εκτός Συνόρων, Ρεαλιστική Προσέγγιση Εθνικής Στρατηγικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997, Σελίδα 24.
9. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Εκτός Συνόρων, Ρεαλιστική Προσέγγιση Εθνικής Στρατηγικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997, Σελίδα 24.
10. Κώνστας Δημήτρης – Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Διεθνείς Σχέσεις, Συνέχεια και μεταβολή, Τόμος Α, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997, Σελίδα 289.
11. Dougherty E. James – Pfaltzgraff Jr. L Robert, Ανταγωνιστικές θεωρίες διεθνών σχέσεων, Μία συνολική αποτίμηση, Τόμος Α', Εκδόσεις Παπαζήση, 1992, Σελίδα 225.
12. Κώνστας Δημήτρης – Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Διεθνείς Σχέσεις, Συνέχεια και μεταβολή, Τόμος Α, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997, Σελίδα 288.
13. Κώνστας Δημήτρης – Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Διεθνείς Σχέσεις, Συνέχεια και μεταβολή, Τόμος Α, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997, Σελίδα 288.
14. Κώνστας Δημήτρης – Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Διεθνείς Σχέσεις, Συνέχεια και μεταβολή, Τόμος Α, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997, Σελίδα 288.
15. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2006, Σελίδα 36.
16. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2006, Σελίδα 36.

17. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2006, Σελίδα 36.
18. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2006, Σελίδα 37.
19. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδα 20.
20. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδες 21 – 22.
21. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδα 22.
22. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδα 57.
23. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδα 22.
24. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδα 22.
25. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδα 22.
26. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο, Ιδεολογικά Ρεύματα, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2000, Σελίδα 91.
27. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο, Ιδεολογικά Ρεύματα, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2000, Σελίδα 91.
28. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο, Ιδεολογικά Ρεύματα, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2000, Σελίδα 91.
29. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδα 22.
30. Λιούσης Νίκος – Ντάλης Σωτήρης, Οι διεθνείς σχέσεις στη μεταψυχροπολεμική εποχή, Από την γεωπολιτική στην γεωοικονομία και οι προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1999, Σελίδα 198.
31. Λιούσης Νίκος – Ντάλης Σωτήρης, Οι διεθνείς σχέσεις στη μεταψυχροπολεμική εποχή, Από την γεωπολιτική στην γεωοικονομία και οι προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1999, Σελίδα 189.
32. Huntington P. Samuel, Ποιοι Είμαστε; Η Αμερικανική ταυτότητα στην εποχή μας, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2005, Σελίδα 95.

33. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδα 463.
34. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1999, Σελίδα 22.
35. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδες 332 – 333.
36. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 80.
37. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδες 80 -81.
38. Géré Francois, Γιατί οι πόλεμοι; Ένας αιώνας γεωπολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, Σελίδα 98.
39. Géré Francois, Γιατί οι πόλεμοι; Ένας αιώνας γεωπολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, Σελίδα 98.
40. Géré Francois, Γιατί οι πόλεμοι; Ένας αιώνας γεωπολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, Σελίδα 98.
41. Géré Francois, Γιατί οι πόλεμοι; Ένας αιώνας γεωπολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, Σελίδα 98.
42. Géré Francois, Γιατί οι πόλεμοι; Ένας αιώνας γεωπολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, Σελίδα 98.
43. Géré Francois, Γιατί οι πόλεμοι; Ένας αιώνας γεωπολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, Σελίδα 100.
44. Géré Francois, Γιατί οι πόλεμοι; Ένας αιώνας γεωπολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, Σελίδα 100.
45. Géré Francois, Γιατί οι πόλεμοι; Ένας αιώνας γεωπολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, Σελίδα 100.
46. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 81.
47. Baylis John & Smith Steve, The Globalization of World Politics, An introduction to international relations, Oxford University Press, New York, Third Edition, 2005, Σελίδα 459.
48. Baylis John & Smith Steve, The Globalization of World Politics, An introduction to international relations, Oxford University Press, New York, Third Edition, 2005, Σελίδα 459.

49. Baylis John & Smith Steve, *The Globalization of World Politics, An introduction to international relations*, Oxford University Press, New York, Third Edition, 2005, Σελίδα 459.
50. Baylis John & Smith Steve, *The Globalization of World Politics, An introduction to international relations*, Oxford University Press, New York, Third Edition, 2005, Σελίδα 459.
51. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, *Οι τρεις απειλές του αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 82.
52. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, *Οι τρεις απειλές του αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 82.
53. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, *Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 332.
54. Boniface Pascal, *Οι πόλεμοι του αύριο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004, Σελίδα 148.
55. Boniface Pascal, *Οι πόλεμοι του αύριο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004, Σελίδα 148.
56. Boniface Pascal, *Οι πόλεμοι του αύριο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004, Σελίδα 151.
57. Boniface Pascal, *Οι πόλεμοι του αύριο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004, Σελίδα 149.
58. Boniface Pascal, *Οι πόλεμοι του αύριο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004, Σελίδα 151.
59. Boniface Pascal, *Οι πόλεμοι του αύριο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004, Σελίδα 149.
60. The Economist "Rivers and conflict, Streams of blood, or streams of peace", May 1st 2008-
<http://www.economist.com>.
61. The Economist "Rivers and conflict, Streams of blood, or streams of peace", May 1st 2008-
<http://www.economist.com>.
62. Oregon State University, *Atlas of International Freshwater Agreements- Agreements Europe*
63. Oregon State University, *Atlas of International Freshwater Agreements- Agreements Europe*
64. Oregon State University, *Atlas of International Freshwater Agreements- Agreements Europe*
65. Oregon State University, *Atlas of International Freshwater Agreements- Agreements Europe*
66. Oregon State University, *Atlas of International Freshwater Agreements- Agreements Europe*
67. Oregon State University, *Atlas of International Freshwater Agreements- Agreements Europe*
68. Oregon State University, *Atlas of International Freshwater Agreements- Agreements Europe*
69. Oregon State University, *Atlas of International Freshwater Agreements- Agreements Europe*
70. Oregon State University, *Atlas of International Freshwater Agreements- Agreements Europe*
71. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, *Οι τρεις απειλές του αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 81.
72. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, *Οι τρεις απειλές του αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 81.

73. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
74. Λάζαρης Απόστολος, Στην Αυγή του Νέου Αιώνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2001, Σελίδα 149.
75. Λάζαρης Απόστολος, Στην Αυγή του Νέου Αιώνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2001, Σελίδα 150.
76. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2006, Σελίδα 127.
77. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2006, Σελίδα 127.
78. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2006, Σελίδα 128.
79. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
80. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
81. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
82. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
83. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
84. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
85. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
86. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
87. Ραμονέ Ιγνάσιο, Πόλεμοι του 21^{ου} αιώνα, Νέοι Φόβοι και Νέες Απειλές, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2003, Σελίδα 35.
88. Ραμονέ Ιγνάσιο, Πόλεμοι του 21^{ου} αιώνα, Νέοι Φόβοι και Νέες Απειλές, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2003, Σελίδα 34.
89. Ραμονέ Ιγνάσιο, Πόλεμοι του 21^{ου} αιώνα, Νέοι Φόβοι και Νέες Απειλές, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2003, Σελίδα 35.
90. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδες 336 – 337.

91. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
92. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
93. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
94. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
95. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
96. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
97. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
98. Gleick H. Peter, Water Conflict Chronology, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
99. Boniface Pascal, Ατλας Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, Σελίδα 141.
100. Boniface Pascal, Ατλας Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, Σελίδα 141.
101. Boniface Pascal, Ατλας Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, Σελίδα 141.
102. Boniface Pascal, Ατλας Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, Σελίδα 141.
103. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 105.
104. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 105.
105. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδες 105 – 106.
106. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 107.
107. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 29 Ιουνίου 2008, Σελίδα 6, Αθήνα
108. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 29 Ιουνίου 2008, Σελίδα 6, Αθήνα
109. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 29 Ιουνίου 2008, Σελίδα 6, Αθήνα

110. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 109.
111. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, English Version, Water Cycle.
112. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
113. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
114. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
115. <http://ga.water.usgs.gov/edu/watercyclegreekhi.html>
116. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 83.
117. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 83.
118. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 83.
119. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
120. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
121. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
122. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 83.
123. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδες 83 - 84.
124. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 85.
125. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 85.
126. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
127. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
128. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
129. Μυλόπουλος Α. Γιάννης, «Νερό/ Διαχείριση- Αγαθό εν ανεπαρκεία», Εφημερίδα «Το Βήμα», 12/11/2000
130. Μυλόπουλος Α. Γιάννης, «Νερό/ Διαχείριση- Αγαθό εν ανεπαρκεία», Εφημερίδα «Το Βήμα», 12/11/2000
131. European Commission (2003), WATER for Life, EU Water Initiative, International Cooperation- from knowledge to action
132. European Commission (2003), WATER for Life, EU Water Initiative, International Cooperation- from knowledge to action

133. European Commission (2003), WATER for Life, EU Water Initiative, International Cooperation- from knowledge to action
134. European Commission (2003), WATER for Life, EU Water Initiative, International Cooperation- from knowledge to action
135. American Museum of Natural History- <http://www.amnh.org/exhibitions/water>
136. American Museum of Natural History- <http://www.amnh.org/exhibitions/water>
137. World Business Council for Sustainable Development (2006), “Facts and trends- water”- www.wbcsd.org
138. United Nations, Secretary- General, SG/SM/11451, ENV/DEV/972/OBV/683, Department of Public Information, News and Media Divisio, New York, 5 March 2008, “SECRETARY- GENERAL, IN MESSAGE FOR WORLD WATER DAY, CALLS LACK OF POLITICAL WILL”- <http://www.un.org>
139. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
140. <http://en.wikipedia.org/wiki/Water>
141. <http://ga.water.usgs.gov/edu/watercyclegreekhi.html>
142. World Business Council for Sustainable Development (2006), “Facts and trends- water”- www.wbcsd.org
143. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 85.
144. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 58.
145. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 58.
146. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 58.
147. Illustrated World Atlas, 2006, Verlag Wolfgang Kunth GmbH & Co. KG, Munich, Insight Atlas, p. 371
148. Illustrated World Atlas, 2006, Verlag Wolfgang Kunth GmbH & Co. KG, Munich, Insight Atlas, p. 372
149. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδες 354 – 355.

150. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 355.
151. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 85.
152. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 85.
153. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 67.
154. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 67.
155. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 67.
156. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 67.
157. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 347.
158. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 347.
159. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 355.
160. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 317.
161. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 317.
162. Ραμονέ Ιγνάσιο, Πόλεμοι του 21^{ου} αιώνα, Νέοι Φόβοι και Νέες Απειλές, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2003, Σελίδα 34.
163. United Nations News Centre, “World population to reach 9.1 billion in 2050, UN projects, 24 February 2005- <http://www.un.org.apps.news>
164. United Nations News Centre, “World population to reach 9.1 billion in 2050, UN projects, 24 February 2005- <http://www.un.org.apps.news>
165. United Nations News Centre, “World population to reach 9.1 billion in 2050, UN projects, 24 February 2005- <http://www.un.org.apps.news>
166. United Nations News Centre, “World population to reach 9.1 billion in 2050, UN projects, 24 February 2005- <http://www.un.org.apps.news>

167. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 334.
168. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 334.
169. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδες 84 – 85.
170. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδες 84 – 85.
171. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδες 84 – 85.
172. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδες 84 – 85.
173. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδες 84 – 85.
174. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 326.
175. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 68.
176. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 68.
177. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 68.
178. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 68.
179. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 69.
180. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 522.
181. Baylis John & Smith Steve, The Globalization of World Politics, An introduction to international relations, Oxford University Press, New York, Third Edition, 2005, Σελίδα 452.
182. Baylis John & Smith Steve, The Globalization of World Politics, An introduction to international relations, Oxford University Press, New York, Third Edition, 2005, Σελίδα 452.

183. Baylis John & Smith Steve, *The Globalization of World Politics, An introduction to international relations*, Oxford University Press, New York, Third Edition, 2005, Σελίδα 452.
184. Γκορ Αλ, *Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό*, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 22.
185. Γκορ Αλ, *Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό*, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 22.
186. Γκορ Αλ, *Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό*, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 25.
187. Kennedy Paul, *Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδες 198 – 199.
188. Kennedy Paul, *Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 199.
189. Kennedy Paul, *Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 199.
190. Kennedy Paul, *Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 199.
191. Kennedy Paul, *Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 199.
192. Kennedy Paul, *Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 200.
193. Λάζαρης Απόστολος, *Στην Αυγή του Νέου Αιώνα*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2001, Σελίδες 152 – 153.
194. Kennedy Paul, *Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 200.
195. Kennedy Paul, *Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 200.
196. Γκορ Αλ, *Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό*, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 28.

197. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 28.
198. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδες 80 - 81.
199. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδες 80 - 81.
200. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 89.
201. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 89.
202. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, English Version, Global Warming
203. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, English Version, Global Warming
204. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, English Version, Global Warming
205. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 118.
206. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδα 75.
207. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδες 72 – 73.
208. Microsoft Encarta Premium 2006, English Version, Global Warming
209. Microsoft Encarta Premium 2006, English Version, Global Warming
210. Λάζαρης Απόστολος, Στην Αυγή του Νέου Αιώνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2001, Σελίδα 153.
211. Microsoft Encarta Premium 2006, English Version, Global Warming
212. Microsoft Encarta Premium 2006, English Version, Global Warming
213. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2006, Σελίδα 129.

214. Microsoft Encarta Premium 2006, English Version, Global Warming
215. Microsoft Encarta Premium 2006, English Version, Global Warming
216. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδες 282 – 283.
217. Εφημερίδα «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Φύλλο της 9-12-2007
218. Εφημερίδα «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Φύλλο της 9-12-2007
219. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 312.
220. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 311.
221. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 311.
222. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 311.
223. United Nations, PRESS ARTICLES BY UN SECRETARY- GENERAL, Washington Post, 3 December 2007, “A New Green Economics- The Test for the World In Bali and Beyond”- http://www.un.org/sg/print_green_economics.htm
224. United Nations, PRESS ARTICLES BY UN SECRETARY- GENERAL, Washington Post, 3 December 2007, “A New Green Economics- The Test for the World In Bali and Beyond”- http://www.un.org/sg/print_green_economics.htm
225. United Nations, PRESS ARTICLES BY UN SECRETARY- GENERAL, Washington Post, 3 December 2007, “A New Green Economics- The Test for the World In Bali and Beyond”- http://www.un.org/sg/print_green_economics.htm
226. United Nations, PRESS ARTICLES BY UN SECRETARY- GENERAL, Washington Post, 3 December 2007, “A New Green Economics- The Test for the World In Bali and Beyond”- http://www.un.org/sg/print_green_economics.htm
227. United Nations, PRESS ARTICLES BY UN SECRETARY- GENERAL, Washington Post, 3 December 2007, “A New Green Economics- The Test for the World In Bali and Beyond”- http://www.un.org/sg/print_green_economics.htm
228. United Nations, PRESS ARTICLES BY UN SECRETARY- GENERAL, Washington Post, 3 December 2007, “A New Green Economics- The Test for the World In Bali and Beyond”- http://www.un.org/sg/print_green_economics.htm

229. United Nations, PRESS ARTICLES BY UN SECRETARY- GENERAL, Washington Post, 3 December 2007, "A New Green Economics- The Test for the World In Bali and Beyond"- http://www.un.org/sg/print_green_economics.htm
230. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, English Version, Global Warming
231. Λάζαρης Απόστολος, Στην Αυγή του Νέου Αιώνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2001, Σελίδα 154.
232. Λάζαρης Απόστολος, Στην Αυγή του Νέου Αιώνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2001, Σελίδα 154.
233. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007, Σελίδες 250 – 251.
234. Εφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», 6-12-2007, Άρθρο του Πρέσβη των ΗΠΑ Ντάνιελ Σπέκχαρντ «Περιβαλλοντικός Οδικός Χάρτης του Μπαλί για την Κλιματική Αλλαγή»
235. Εφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», 6-12-2007, Άρθρο του Πρέσβη των ΗΠΑ Ντάνιελ Σπέκχαρντ «Περιβαλλοντικός Οδικός Χάρτης του Μπαλί για την Κλιματική Αλλαγή»
236. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 13 Ιουλίου 2008, Σελίδα 18, Αθήνα
237. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 13 Ιουλίου 2008, Σελίδα 18, Αθήνα
238. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 13 Ιουλίου 2008, Σελίδα 18, Αθήνα
239. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 13 Ιουλίου 2008, Σελίδα 18, Αθήνα
240. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 13 Ιουλίου 2008, Σελίδα 18, Αθήνα
241. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 13 Ιουλίου 2008, Σελίδα 18, Αθήνα
242. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
243. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
244. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
245. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
246. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
247. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
248. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
249. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
250. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
251. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
252. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
253. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming

254. Microsoft Encarta Encyclopedia 2006, Global Warming
255. <http://www.economist.gr> , 7-12-2007, «Η Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ στο Μπαλί της Ινδονησίας»
256. <http://www.economist.gr> , 7-12-2007, «Η Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ στο Μπαλί της Ινδονησίας»
257. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 334.
258. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 310.
259. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδα 310.
260. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδες 333 – 334.
261. Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2002, Σελίδες 333 – 334.
262. Elizabeth Mygatt , 26-07-2006, Earth Policy Institute, “WORLD’S WATER RESOURCES FACE MOYNTING PRESSURE”
263. Elizabeth Mygatt , 26-07-2006, Earth Policy Institute, “WORLD’S WATER RESOURCES FACE MOYNTING PRESSURE”
264. Elizabeth Mygatt , 26-07-2006, Earth Policy Institute, “WORLD’S WATER RESOURCES FACE MOYNTING PRESSURE”
265. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 143.
266. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 143.
267. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 143.
268. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 144.
269. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 144.
270. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 144.
271. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 144.

272. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 147.
 273. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 147.
 274. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 147.
 275. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 147.
 276. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 147.
 277. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 147.
 278. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994, Σελίδα 148.
 279. Ραμονέ Ιγνάσιο, Πόλεμοι του 21^{ου} αιώνα, Νέοι Φόβοι και Νέες Απειλές, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2003, Σελίδα 34.
 280. Ραμονέ Ιγνάσιο, Πόλεμοι του 21^{ου} αιώνα, Νέοι Φόβοι και Νέες Απειλές, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2003, Σελίδα 34.
 281. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Το νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, Σελίδα 83.
 282. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Το νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, Σελίδα 185.
 283. Swain Ashok, A new challenge: Water scarcity in the Arab World, Arab Studies Quarterly, Volume 20, Number 1, Winter 1998
 284. World Bank, World Development Indicators database, April 2007, REGIONAL FACTS FROM THE WORLD DEVELOPMENT INDICATORS 2007- “Middle East and North Africa”
 285. World Bank, World Development Indicators database, April 2007, REGIONAL FACTS FROM THE WORLD DEVELOPMENT INDICATORS 2007- “Middle East and North Africa”
 286. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Water_resources
 287. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Water_resources
 288. O.H.E. «COUNTRY, REGIONAL AND GLOBAL ESTIMATES ON WATER & SANITATION»- <http://www.un.org>
 289. Pacific Institute (2006)- <http://www.worldwater.org/data20082009/>
- Table 1 Total Renewable Freshwater supply by country (2006 update)

290. Swain Ashok, A new challenge: Water scarcity in the Arab World, Arab Studies Quarterly, Volume 20, Number 1, Winter 1998
291. Swain Ashok, A new challenge: Water scarcity in the Arab World, Arab Studies Quarterly, Volume 20, Number 1, Winter 1998
292. The Economist “Rivers and conflict, Streams of blood, or streams of peace”, May 1st 2008- <http://www.economist.com>
293. International River Basins of the World, International Journal of Water Resources Development, Vol. 15 No. 4, December 1999
294. TED Case Studies, Ataturk Dam and Environment, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
295. TED Case Studies, Ataturk Dam and Environment, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
296. TED Case Studies, Ataturk Dam and Environment, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
297. TED Case Studies, Ataturk Dam and Environment, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
298. Elizabeth Mygatt , 26-07-2006, Earth Policy Institute, “WORLD’S WATER RESOURCES FACE MOUNTING PRESSURE”
299. Elizabeth Mygatt , 26-07-2006, Earth Policy Institute, “WORLD’S WATER RESOURCES FACE MOUNTING PRESSURE”
300. Elizabeth Mygatt , 26-07-2006, Earth Policy Institute, “WORLD’S WATER RESOURCES FACE MOUNTING PRESSURE”
301. Henri J. Barkey, Editor, Reluctant Neighbor, Turkey’s Role in the Middle East, United States Institute of Peace Press, Washington, D. C, 1996, Σελίδα 37
302. Microsoft Encarta Premium 2006, Euphrates
303. Microsoft Encarta Premium 2006, Euphrates
304. Microsoft Encarta Premium 2006, Euphrates
305. «TURKEY’S APPROACH TO UTILIZATION OF THE EUPHRATES AND TIGRIS RIVERS», <http://www.thefreelibrary.com>
306. Microsoft Encarta Premium 2006, Tigris
307. Microsoft Encarta Premium 2006, Tigris
308. «TURKEY’S APPROACH TO UTILIZATION OF THE EUPHRATES AND TIGRIS RIVERS», <http://www.thefreelibrary.com>
309. Microsoft Encarta Premium 2006, Shatt al Arab
310. Microsoft Encarta Premium 2006, Shatt al Arab

311. Microsoft Encarta Premium 2006, Shatt al Arab
312. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/>
313. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/>
314. «THE TIGRIS & EUPHRATES BASIN»- <http://www.providence.edu>
315. The Ataturk Dam project in south-east Turkey: Changes in objectives and planning over time – <http://www3.interscience.wiley.com/journal/118949358/abstract?>
316. Water Data Banks Project, “Overview of Middle East Water Resources”, <http://exact-me.org/overview/index/htm>
317. Water Data Banks Project, “Overview of Middle East Water Resources”, <http://exact-me.org/overview/index/htm>
318. Water Data Banks Project, “Overview of Middle East Water Resources”, <http://exact-me.org/overview/index/htm>
319. Water Data Banks Project, “Overview of Middle East Water Resources”, <http://exact-me.org/overview/index/htm>
320. Water Data Banks Project, “Overview of Middle East Water Resources”, <http://exact-me.org/overview/index/htm>
321. Water Data Banks Project, “Population and Water Supply: Growing Needs for a Limited Resource”, <http://exact-me.org/overview/p03.htm>
322. Water Data Banks Project, “Population and Water Supply: Growing Needs for a Limited Resource”, <http://exact-me.org/overview/p03.htm>
323. Water Data Banks Project, “Population and Water Supply: Growing Needs for a Limited Resource”, <http://exact-me.org/overview/p03.htm>
324. Water Data Banks Project, “Population and Water Supply: Growing Needs for a Limited Resource”, <http://exact-me.org/overview/p03.htm>
325. Water Data Banks Project, “CLIMATE: Large Changes in Small Distances”, <http://exact-me.org/overview/p0405.htm>
326. Water Data Banks Project, “CLIMATE: Large Changes in Small Distances”, <http://exact-me.org/overview/p0405.htm>
327. Water Data Banks Project, “Physical Geography ”, <http://exact-me.org/overview/p0607.htm>
328. Water Data Banks Project, “Physical Geography ”, <http://exact-me.org/overview/p0607.htm>
329. Water Data Banks Project, “Surface Water- Lake Tiberias ”, <http://exact-me.org/overview/p31.htm>

330. Water Data Banks Project, "Surface Water- Lake Tiberias ", <http://exact-me.org/overview/p31.htm>
331. Water Data Banks Project, "Surface Water- Lake Tiberias ", <http://exact-me.org/overview/p31.htm>
332. Water Data Banks Project, "Surface Water- Upper Jordan River", <http://exact-me.org/overview/p30.htm>
333. Water Data Banks Project, "Surface Water- Upper Jordan River", <http://exact-me.org/overview/p30.htm>
334. Water Data Banks Project, "Surface Water- Upper Jordan River", <http://exact-me.org/overview/p30.htm>
335. Water Data Banks Project, "Surface Water- Lower Jordan River", <http://exact-me.org/overview/p34.htm>
336. Water Data Banks Project, "Surface Water- Lower Jordan River", <http://exact-me.org/overview/p34.htm>
337. Water Data Banks Project, "Surface Water- Lower Jordan River", <http://exact-me.org/overview/p34.htm>
338. <http://en.wikipedia.org> "Lake Hula"
339. <http://en.wikipedia.org> "Lake Hula"
340. <http://en.wikipedia.org> "Lake Hula"
341. <http://en.wikipedia.org> "Lake Hula"
342. Water Data Banks Project, "Dead Sea", <http://exact-me.org/overview/p4144.htm>
343. Water Data Banks Project, "Dead Sea", <http://exact-me.org/overview/p4144.htm>
344. Water Data Banks Project, "Dead Sea", <http://exact-me.org/overview/p4144.htm>
345. Water Data Banks Project, "Dead Sea", <http://exact-me.org/overview/p4144.htm>
346. Water Data Banks Project, "Dead Sea", <http://exact-me.org/overview/p4144.htm>
347. Water Data Banks Project, "Surface Water- Yarmouk River at Maqaren", <http://exact-me.org/overview/p32.htm>
348. Water Data Banks Project, "Surface Water- Yarmouk River at Maqaren", <http://exact-me.org/overview/p32.htm>
349. Water Data Banks Project, "Surface Water- Yarmouk River at Maqaren", <http://exact-me.org/overview/p32.htm>
350. Water Data Banks Project, "Surface Water- Yarmouk River at Adasiyia", <http://exact-me.org/overview/p33.htm>
351. Water Data Banks Project, "Surface Water- Zarqa River", <http://exact-me.org/overview/p35.htm>

352. Water Data Banks Project, "Surface Water- Zarqa River", <http://exact-me.org/overview/p35.htm>
353. Water Data Banks Project, "Surface Water- Zarqa River", <http://exact-me.org/overview/p35.htm>
354. Water Data Banks Project, "Surface Water- Zarqa River", <http://exact-me.org/overview/p35.htm>
355. Water Data Banks Project, "Surface Water- Wadi Wala", <http://exact-me.org/overview/p38.htm>
356. Water Data Banks Project, "Surface Water- Wadi Wala", <http://exact-me.org/overview/p38.htm>
357. <http://en.wikipedia.org> " Wadi Mujib"
358. <http://en.wikipedia.org> " Wadi Mujib"
359. <http://en.wikipedia.org> " Wadi Mujib"
360. Water Data Banks Project, "Surface Water- Yarqon River", <http://exact-me.org/overview/p37.htm>
361. Water Data Banks Project, "Surface Water- Yarqon River", <http://exact-me.org/overview/p37.htm>
362. Water Data Banks Project, "Surface Water- Yarqon River", <http://exact-me.org/overview/p37.htm>
363. Water Data Banks Project, "Surface Water- Neqarot River", <http://exact-me.org/overview/p40.htm>
364. Water Data Banks Project, "Surface Water- Neqarot River", <http://exact-me.org/overview/p40.htm>
365. Water Data Banks Project, "Surface Water- Neqarot River", <http://exact-me.org/overview/p40.htm>
366. Water Data Banks Project, "Surface Water- Alexander River", <http://exact-me.org/overview/p36.htm>
367. Water Data Banks Project, "Surface Water- Alexander River", <http://exact-me.org/overview/p36.htm>
368. Water Data Banks Project, "Surface Water- Alexander River", <http://exact-me.org/overview/p36.htm>
369. CIA- The World Factbook—Turkey, <https://www.cia.gov/library>
370. CIA- The World Factbook—Turkey, <https://www.cia.gov/library>
371. Microsoft Encarta Premium 2006, Turkey
372. Microsoft Encarta Premium 2006, Turkey

- 373. Microsoft Encarta Premium 2006, Turkey
- 374. Microsoft Encarta Premium 2006, Turkey
- 375. Microsoft Encarta Premium 2006, Turkey
- 376. CIA- The World Factbook—Turkey, <https://www.cia.gov/library>
- 377. Microsoft Encarta Premium 2006, Turkey
- 378. Microsoft Encarta Premium 2006, Turkey
- 379. Microsoft Encarta Premium 2006, Turkey
- 380. CIA- The World Factbook—Turkey, <https://www.cia.gov/library>
- 381. CIA- The World Factbook—Syria, <https://www.cia.gov/library>
- 382. Microsoft Encarta Premium 2006, Syria
- 383. Microsoft Encarta Premium 2006, Syria
- 384. Microsoft Encarta Premium 2006, Syria
- 385. Microsoft Encarta Premium 2006, Syria
- 386. Microsoft Encarta Encyclopedia 1999, English Version, Syria
- 387. Microsoft Encarta Premium 2006, Syria
- 388. CIA- The World Factbook—Syria, <https://www.cia.gov/library>
- 389. Microsoft Encarta Premium 2006, Syria
- 390. Microsoft Encarta Premium 2006, Syria
- 391. CIA- The World Factbook—Iraq, <https://www.cia.gov/library>
- 392. CIA- The World Factbook—Iraq, <https://www.cia.gov/library>
- 393. Microsoft Encarta Premium 2006, Iraq
- 394. Microsoft Encarta Premium 2006, Iraq
- 395. Microsoft Encarta Premium 2006, Iraq
- 396. Microsoft Encarta Encyclopedia 1999, English Version, Iraq
- 397. Microsoft Encarta Premium 2006, Iraq
- 398. CIA- The World Factbook—Iraq, <https://www.cia.gov/library>
- 399. Microsoft Encarta Premium 2006, Iraq
- 400. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 401. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 402. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 403. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 404. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 405. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 406. Microsoft Encarta Premium 2006, Israel
- 407. Microsoft Encarta Premium 2006, Israel

- 408. Microsoft Encarta Premium 2006, Israel
- 409. Microsoft Encarta Premium 2006, Israel
- 410. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 411. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 412. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 413. CIA- The World Factbook- Israel, <https://www.cia.gov/library>
- 414. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 415. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 416. CIA- The World Factbook- Jordan, <https://www.cia.gov/library>
- 417. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 418. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 419. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 420. CIA- The World Factbook- Jordan, <https://www.cia.gov/library>
- 421. CIA- The World Factbook- Jordan, <https://www.cia.gov/library>
- 422. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 423. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 424. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 425. CIA- The World Factbook- Jordan, <https://www.cia.gov/library>
- 426. CIA- The World Factbook- Jordan, <https://www.cia.gov/library>
- 427. CIA- The World Factbook- Jordan, <https://www.cia.gov/library>
- 428. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 429. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 430. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 431. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 432. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 433. CIA- The World Factbook- Jordan, <https://www.cia.gov/library>
- 434. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 435. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 436. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 437. Microsoft Encarta Premium 2006, Jordan
- 438. CIA- The World Factbook- Jordan, <https://www.cia.gov/library>
- 439. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
- 440. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
- 441. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
- 442. CIA- The World Factbook- Lebanon, <https://www.cia.gov/library>

443. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
444. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
445. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
446. CIA- The World Factbook- Lebanon, <https://www.cia.gov/library>
447. CIA- The World Factbook- Lebanon, <https://www.cia.gov/library>
448. CIA- The World Factbook- Lebanon, <https://www.cia.gov/library>
449. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
450. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
451. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
452. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
453. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
454. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
455. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
456. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
457. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
458. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
459. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
460. Microsoft Encarta Premium 2006, Lebanon
461. CIA- The World Factbook- Lebanon, <https://www.cia.gov/library>
462. CIA- The World Factbook- Lebanon, <https://www.cia.gov/library>
463. Internet – <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
464. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
465. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
466. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
467. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
468. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
469. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
470. Wikipedia- “Southeastern Anatolia Project”- <http://en.wikipedia.org>
471. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>

472. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
473. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
474. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
475. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
476. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
477. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
478. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
479. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
480. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
481. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
482. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
483. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
484. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
485. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
486. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
487. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
488. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
489. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
490. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
491. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
492. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
493. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
494. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
495. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
496. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
497. <http://www.turizm.net/economy>
498. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
499. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
500. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm

501. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
502. Wikipedia, Ataturk Dam- <http://en.wikipedia.org>
503. Wikipedia, Ataturk Dam- <http://en.wikipedia.org>
504. Wikipedia, Ataturk Dam- <http://en.wikipedia.org>
505. Wikipedia, Ataturk Dam- <http://en.wikipedia.org>
506. Wikipedia, Ataturk Dam- <http://en.wikipedia.org>
507. <http://www.adiyaman.gov.tr/>
508. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
509. <http://www.turizm.net/economy>
510. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
511. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
512. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
513. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
514. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
515. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
516. <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
517. TED Case Studies, Ataturk Dam Water, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
518. Wikipedia, "Ataturk Dam"- <http://en.wikipedia.org>
519. <http://www.turizm.net/economy>
520. <http://www.byeqm.gov.tr/yayinlarimiz/newspot/20/N2.htm>
521. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
522. Ataturk Dam International Sports Festival- <http://www.gap.gov.tr>
523. ALL ABOUT TURKEY, ATATURK DAM (GAP)-
http://www.adiyamanli.org/ataturk_dam.htm
524. Ataturk Dam International Sports Festival- <http://www.gap.gov.tr>
525. <http://www.climagrlmed>
526. UN, FAO 2003, <http://www.climagrlmed>
527. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
528. Microsoft Encarta Encyclopedia 1999, English Version
529. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
530. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
531. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>

532. Ashok Swain, A new challenge: Water scarcity in the Arab World, Arab Studies Quarterly, Volume 20, Number 1, Winter 1998
533. Ashok Swain, A new challenge: Water scarcity in the Arab World, Arab Studies Quarterly, Volume 20, Number 1, Winter 1998
534. Ashok Swain, A new challenge: Water scarcity in the Arab World, Arab Studies Quarterly, Volume 20, Number 1, Winter 1998
535. Ashok Swain, A new challenge: Water scarcity in the Arab World, Arab Studies Quarterly, Volume 20, Number 1, Winter 1998
536. Ashok Swain, A new challenge: Water scarcity in the Arab World, Arab Studies Quarterly, Volume 20, Number 1, Winter 1998
537. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
538. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
539. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
540. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
541. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
542. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
543. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
544. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
545. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
546. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
547. Newspaper 'Jordan Times', 4/9/2008
548. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
549. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
550. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
551. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
552. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
553. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
554. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
555. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
556. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
557. Newspaper 'Jordan Times', 4/9/2008
558. Newspaper 'Jordan Times', 4/9/2008
559. Newspaper 'Jordan Times', 4/9/2008
560. Newspaper 'Jordan Times', 4/9/2008
561. Newspaper 'Jordan Times', 4/9/2008

562. Newspaper 'Jordan Times', 4/9/2008
563. Newspaper 'Jordan Times', 4/9/2008
564. Wikipedia- <http://en.wikipedia.org>
565. UN, FAO 2003, <http://www.climagrl.med>
566. UN, FAO 2003, <http://www.climagrl.med>
567. UN, FAO 2003, <http://www.climagrl.med>
568. UN, FAO 2003, <http://www.climagrl.med>
569. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
570. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
571. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
572. Wikipedia- «Ataturk Dam»- <http://en.wikipedia.org>
573. Wikipedia- «Ataturk Dam»- <http://en.wikipedia.org>
574. Wikipedia- «Ataturk Dam»- <http://en.wikipedia.org>
575. Wikipedia- «Ataturk Dam»- <http://en.wikipedia.org>
576. Wikipedia- «Ataturk Dam»- <http://en.wikipedia.org>
577. Wikipedia- «Ataturk Dam»- <http://en.wikipedia.org>
578. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
579. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
580. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
581. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
582. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
583. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
584. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
585. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
586. Prof. Dan Zaslavsky, «'Definition of Israel's Water Problems' or 'Water as a Metaphor'», <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/water/zaslavsky.html>.
587. Prof. Dan Zaslavsky, «'Definition of Israel's Water Problems' or 'Water as a Metaphor'», <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/water/zaslavsky.html>.
588. Prof. Dan Zaslavsky, «'Definition of Israel's Water Problems' or 'Water as a Metaphor'», <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/water/zaslavsky.html>.
589. «Η αποκατάσταση των ποταμών του Ισραήλ», σελ. 16-19, Ισραηλινά Νέα-Διμηνιαία Έκδοση του Συνδέσμου Φιλίας «ΕΛΛΑΣ – ΙΣΡΑΗΛ» Αθηνών, Τεύχος 275, Μάρτιος- Απρίλιος 2000

590. «Η αποκατάσταση των ποταμών του Ισραήλ», σελ. 16-19, Ισραηλινά Νέα-Διμηνιαία Έκδοση του Συνδέσμου Φιλίας «ΕΛΛΑΣ – ΙΣΡΑΗΛ» Αθηνών, Τεύχος 275, Μάρτιος- Απρίλιος 2000
591. «Η αποκατάσταση των ποταμών του Ισραήλ», σελ. 16-19, Ισραηλινά Νέα-Διμηνιαία Έκδοση του Συνδέσμου Φιλίας «ΕΛΛΑΣ – ΙΣΡΑΗΛ» Αθηνών, Τεύχος 275, Μάρτιος- Απρίλιος 2000
592. «Η αποκατάσταση των ποταμών του Ισραήλ», σελ. 16-19, Ισραηλινά Νέα-Διμηνιαία Έκδοση του Συνδέσμου Φιλίας «ΕΛΛΑΣ – ΙΣΡΑΗΛ» Αθηνών, Τεύχος 275, Μάρτιος- Απρίλιος 2000
593. «Η αποκατάσταση των ποταμών του Ισραήλ», σελ. 16-19, Ισραηλινά Νέα-Διμηνιαία Έκδοση του Συνδέσμου Φιλίας «ΕΛΛΑΣ – ΙΣΡΑΗΛ» Αθηνών, Τεύχος 275, Μάρτιος- Απρίλιος 2000
594. «Η αποκατάσταση των ποταμών του Ισραήλ», σελ. 16-19, Ισραηλινά Νέα-Διμηνιαία Έκδοση του Συνδέσμου Φιλίας «ΕΛΛΑΣ – ΙΣΡΑΗΛ» Αθηνών, Τεύχος 275, Μάρτιος- Απρίλιος 2000
595. Hussein A. Amery, “THE LITANI RIVER OF LEBANON”, Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
596. Hussein A. Amery, “THE LITANI RIVER OF LEBANON”, Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
597. Hussein A. Amery, “THE LITANI RIVER OF LEBANON”, Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
598. Hussein A. Amery, “THE LITANI RIVER OF LEBANON”, Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
599. Hussein A. Amery, “THE LITANI RIVER OF LEBANON”, Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
600. Hussein A. Amery, “THE LITANI RIVER OF LEBANON”, Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)

601. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
602. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
603. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
604. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
605. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
606. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
607. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
608. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
609. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
610. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>
611. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>
612. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>
613. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>

614. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>
615. Παγκόσμιος Ιστορία, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Τόμος Τρίτος, Έκδοση Τέταρτη, 1965
616. Παγκόσμιος Ιστορία, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Τόμος Τρίτος, Έκδοση Τέταρτη, 1965
617. Παγκόσμιος Ιστορία, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Τόμος Τρίτος, Έκδοση Τέταρτη, 1965
618. Παγκόσμιος Ιστορία, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Τόμος Τρίτος, Έκδοση Τέταρτη, 1965
619. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
620. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
621. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
622. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
623. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
624. <http://www.byegm.gov.tr>
625. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
626. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
627. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
628. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
629. CIA- The World Factbook—Turkey, <https://www.cia.gov/library>
630. CIA- The World Factbook—Turkey, <https://www.cia.gov/library>
631. <http://www.byegm.gov.tr>
632. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
633. Microsoft Encarta Premium 2006, Kurds
634. Microsoft Encarta Premium 2006, Kurds
635. Microsoft Encarta Premium 2006, Kurds
636. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
637. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
638. COSMOS, Volume 2, Number 9, September- October 1998, “Syria, Turkey and Elekdag” page 8
639. COSMOS, Volume 2, Number 9, September- October 1998, “Syria, Turkey and Elekdag” page 8
640. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
641. <http://www-personal.usyd.edu.au>

642. <http://www-personal.usyd.edu.au>
643. <http://www-personal.usyd.edu.au>
644. <http://www-personal.usyd.edu.au>
645. <http://www-personal.usyd.edu.au>
646. <http://www-personal.usyd.edu.au>
647. Jeroen Warner, "Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue', Occasional Paper No 67, SOAS Water Issues Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
648. Jeroen Warner, "Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue', Occasional Paper No 67, SOAS Water Issue Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
649. Jeroen Warner, "Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue', Occasional Paper No 67, SOAS Water Issue Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
650. <http://www-personal.usyd.edu.au>
651. <http://news2.thls.bbc.co.uk/hi/english/world/>
652. <http://news2.thls.bbc.co.uk/hi/english/world/>
653. <http://news2.thls.bbc.co.uk/hi/english/uk/>
654. CIA- The World Factbook—Turkey, <https://www.cia.gov/library>
655. CIA- The World Factbook—Turkey, <https://www.cia.gov/library>
656. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, «Το κουρδικό πρόβλημα της Άγκυρας», Τύπος της Κυριακής, 7 Μαρτίου 1999, στο Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, «ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ», Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα 2007
657. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, «Το κουρδικό πρόβλημα της Άγκυρας», Τύπος της Κυριακής, 7 Μαρτίου 1999, στο Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, «ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ», Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα 2007
658. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, «Το κουρδικό πρόβλημα της Άγκυρας», Τύπος της Κυριακής, 7 Μαρτίου 1999, στο Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, «ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ», Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα 2007
659. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
660. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
661. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
662. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
663. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
664. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992

665. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
666. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
667. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issue Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
668. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issue Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
669. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
670. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
671. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
672. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
673. <http://www.byegm.gov.tr>
674. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
675. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
676. Koliopoulos Costas, Hydrodiplomacy: Turkey and the water issue in the Middle East, Αθήνα, 1996, MIMEO
677. TED Case Studies, Ataturk Dam Environment, <http://american.edu/ted/ataturk.htm>
678. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
679. <http://www.byegm.gov.tr>
680. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issue Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
681. Ι. Θ. Μάζης, «Κίνδυνοι και απειλές στο γεωσύστημα της ευρύτερης Μ. Ανατολής και η Ελλάδα», Εφημερίδα «ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ», 6 Μαΐου, 2007
682. Ι. Θ. Μάζης, «Κίνδυνοι και απειλές στο γεωσύστημα της ευρύτερης Μ. Ανατολής και η Ελλάδα», Εφημερίδα «ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ», Μάιος 06, 2007
683. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm
684. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm

685. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
686. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
687. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
688. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
689. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
690. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
691. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
692. http://www.providence.edu/polisci/students/mideast_water/gaza_1.htm
693. http://www.providence.edu/polisci/students/mideast_water/gaza_1.htm
694. http://www.providence.edu/polisci/students/mideast_water/gaza_1.htm
695. http://www.providence.edu/polisci/students/mideast_water/gaza_1.htm
696. http://www.providence.edu/polisci/students/mideast_water/gaza_1.htm
697. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
698. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
699. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)

700. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
701. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
702. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge", School of Oriental and African Studies, London
703. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge", School of Oriental and African Studies, London
704. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge", School of Oriental and African Studies, London
705. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
706. ADELPHI Paper 273. Water and Instability in the Middle East, 1992
707. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge", School of Oriental and African Studies, London
708. <http://en.wikipedia.org/Israel>
709. <http://en.wikipedia.org/Israel>
710. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace/>
711. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
712. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
713. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
714. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
715. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
716. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
717. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
718. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
719. <http://en.wikipedia.org/wiki/Arabah>
720. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
721. <http://en.wikipedia.org/Israel-Jordan Treaty of Peace>
722. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>
723. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>

724. Tony Allan, "Israel and water in the framework of the Arab-Israeli conflict", Water Issues Group, SOAS, University of London, Occasional paper 15
725. Tony Allan, "Israel and water in the framework of the Arab-Israeli conflict", Water Issues Group, SOAS, University of London, Occasional paper 15
726. Tony Allan, "Israel and water in the framework of the Arab-Israeli conflict", Water Issues Group, SOAS, University of London, Occasional paper 15
727. J.A. Allan. "Hydro- Peace in the Middle East: Why no Water Wars? A Case Study of the Jordan River Basin", SAIS Review vol. XXII no.2 (Summer- Fall 2002)
728. J.A. Allan. "Hydro- Peace in the Middle East: Why no Water Wars? A Case Study of the Jordan River Basin", SAIS Review vol. XXII no.2 (Summer- Fall 2002)
729. J.A. Allan. "Hydro- Peace in the Middle East: Why no Water Wars? A Case Study of the Jordan River Basin", SAIS Review vol. XXII no.2 (Summer- Fall 2002)
730. <http://en.wikipedia.org/Israel>
731. <http://en.wikipedia.org/Israel>
732. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>
733. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>
734. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>

735. Lilach Grunfeld, ICE Case Studies, Case Number 6, Jordan River Dispute, Spring 1997, <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/JORDAN.HTM>
736. «'Definition of Israel's Water Problems' or 'Water as a Metaphor'», <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/water/zaslavsky.html>
737. «'Definition of Israel's Water Problems' or 'Water as a Metaphor'», <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/water/zaslavsky.html>
738. «'Definition of Israel's Water Problems' or 'Water as a Metaphor'», <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/water/zaslavsky.html>
739. «'Definition of Israel's Water Problems' or 'Water as a Metaphor'», <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/water/zaslavsky.html>
740. «'Definition of Israel's Water Problems' or 'Water as a Metaphor'», <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/water/zaslavsky.html>
741. Gresh Alain & Vidal Dominique, The New A-Z of the Middle East, I.B. Tauris, New York 2004, σελ. 95-96

742. Gresh Alain & Vidal Dominique, *The New A-Z of the Middle East*, I.B. Tauris, New York 2004, σελ. 95-96
743. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
744. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
745. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
746. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
747. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
748. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
749. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
750. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
751. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
752. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
753. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", *Geographical Review*, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)

754. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
755. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
756. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
757. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
758. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
759. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
760. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
761. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
762. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
763. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
764. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)

765. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
766. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
767. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
768. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
769. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
770. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
771. Μάζης Θ. Ιωάννης, Η γεωπολιτική της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2008, σελ. 272-273
772. Μάζης Θ. Ιωάννης, Η γεωπολιτική της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2008, σελ. 272-273
773. Μάζης Θ. Ιωάννης, Η γεωπολιτική της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2008, σελ. 272-273
774. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
775. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
776. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)

777. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
778. Hussein A. Amery, "THE LITANI RIVER OF LEBANON", Geographical Review, Jul 93, Vol. 83, Issue 3, p. 229- [http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE LITANI RIVER.htm](http://web.macam.ac.il/arnon/Int_ME/water/THE_LITANI_RIVER.htm)
779. «Water as a Source of Political Conflict», http://www.providence.edu/polisci/students/mideast_water/intro_1.htm
780. «Water as a Source of Political Conflict», http://www.providence.edu/polisci/students/mideast_water/intro_1.htm
781. «Water as a Source of Political Conflict», http://www.providence.edu/polisci/students/mideast_water/intro_1.htm
782. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
783. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
784. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
785. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
786. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
787. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
788. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
789. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
790. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
791. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
792. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
793. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
794. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
795. Μάξης Θ. Ιωάννης, Η γεωπολιτική της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2008, σελ. 278
796. Μάξης Θ. Ιωάννης, Η γεωπολιτική της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2008, σελ. 278
797. Μάξης Θ. Ιωάννης, Η γεωπολιτική της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2008, σελ. 278
798. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
799. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
800. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>
801. <http://www.en.wikipedia.org/ShebaaFarms>

802. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
803. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
804. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
805. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
806. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
807. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
808. Αθανάσιος Γ. Πλατιάς, Το νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, Σελίδα 51
809. Αθανάσιος Γ. Πλατιάς, Το νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, Σελίδα 51
810. Koliopoulos Costas, Hydrodiplomacy: Turkey and the water issue in the Middle East, Αθήνα, 1996, MIMEO
811. INTERNATIONAL AGREEMENTS, UN Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses, May 1997, Status of the Watercourse Convention as of 9 January 2008
812. UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watersources and International Lakes, Geneva 1992
813. UN Convention on the Law on the Non Navigational Uses of International Watersources, 1997
814. Βίκυ Καραγεωργίου, «ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΥΔΑΤΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥΣ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ», Εισήγηση στο συνέδριο, που διοργάνωσε η Εταιρία Θεσσαλικών Μελετών (Λάρισα 12/13/14.12.2003) με θέμα την αειφόρο διαχείριση των υδάτινων πόρων στη Θεσσαλία
815. Peter H. Gleick, “The Human Right to Water”, May 2007, Pacific Institute for Studies in Development Environment and Security
816. Mostafa Dolatyar, “Water diplomacy in the Middle East”, University of Newcastle, <http://www.netcomuk.co.uk>
817. Mostafa Dolatyar, “Water diplomacy in the Middle East”, University of Newcastle, <http://www.netcomuk.co.uk>
818. Mostafa Dolatyar, “Water diplomacy in the Middle East”, University of Newcastle, <http://www.netcomuk.co.uk>
819. Qumsiyeh B. Mazin, Sharing the land of Canaan, Human rights and the Israeli-Palestinian struggle, Pluto Press, London 2004, σελ. 139

820. Qumsiyeh B. Mazin, Sharing the land of Canaan, Human rights and the Israeli-Palestinian struggle, Pluto Press, London 2004, σελ. 139
821. Mostafa Dolatyar, "Water diplomacy in the Middle East", University of Newcastle, <http://www.netcomuk.co.uk>
822. Mostafa Dolatyar, "Water diplomacy in the Middle East", University of Newcastle, <http://www.netcomuk.co.uk>
823. Mostafa Dolatyar, "Water diplomacy in the Middle East", University of Newcastle, <http://www.netcomuk.co.uk>
824. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Εκτός συνόρων, Ρεαλιστική προσέγγιση εθνικής στρατηγικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997. σελ. 277
825. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Εκτός συνόρων, Ρεαλιστική προσέγγιση εθνικής στρατηγικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997. σελ. 277
826. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Εκτός συνόρων, Ρεαλιστική προσέγγιση εθνικής στρατηγικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997. σελ. 277
827. Koliopoulos Costas, Hydrodiplomacy: Turkey and the water issue in the Middle East, Αθήνα, 1996, MIMEO
828. Koliopoulos Costas, Hydrodiplomacy: Turkey and the water issue in the Middle East, Αθήνα, 1996, MIMEO
829. Koliopoulos Costas, Hydrodiplomacy: Turkey and the water issue in the Middle East, Αθήνα, 1996, MIMEO
830. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
All About Project, "GAP Project", <http://www.allaboutturkey.com/gap.htm>
831. All About Project, "GAP Project", <http://www.allaboutturkey.com/gap.htm>
832. All About Project, "GAP Project", <http://www.allaboutturkey.com/gap.htm>
833. ADELPHI Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
834. Muftuler- Bac Meltem, Europe in change, Turkey's relations with a changing Europe, Manchester University Press, Manchester 1997, σελ. 43
835. Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Επιμέλεια: Θάνος Βερέμης, Η Τουρκία σήμερα, Πολιτεία, κοινωνία, οικονομικά, εξωτερική πολιτική, θρησκεία, Εκδόσεις Παπαζήση 1995, σελ. 541
836. Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Επιμέλεια: Θάνος Βερέμης, Η Τουρκία σήμερα, Πολιτεία, κοινωνία, οικονομικά, εξωτερική πολιτική, θρησκεία, Εκδόσεις Παπαζήση 1995, σελ. 541

837. Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Επιμέλεια: Θάνος Βερέμης, *Η Τουρκία σήμερα, Πολιτεία, κοινωνία, οικονομικά, εξωτερική πολιτική, θρησκεία*, Εκδόσεις Παπαζήση 1995, σελ. 541
838. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
839. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
840. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
841. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
842. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
843. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
844. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
845. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
846. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
847. Jeroen Warner, «Plugging the GAP. Working with Buzan: the Ilisu Dam as a security issue», Occasional Paper No 67, SOAS Water Issuew Study Group, School of Oriental and African Studies/ King's College London, University of London, Jan 2004
848. Ναχμάνι Αμίκαμ, *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες Σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003, σελ. 14-15

849. Ναχμάνι Αμίκαμ, Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες Σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003, σελ. 14-15
850. Ναχμάνι Αμίκαμ, Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες Σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003, σελ. 14-15
851. Ναχμάνι Αμίκαμ, Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες Σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003, σελ. 14-15
852. The Guardian, 25 July, 2001, "Liquid assets", <http://www.al-bab.com/arab/env/liquidassets.htm>
853. The Guardian, 25 July, 2001, "Liquid assets", <http://www.al-bab.com/arab/env/liquidassets.htm>
854. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα, 1999, σελ. 463
855. Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, Εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2004, σελ. 81-82
856. Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, Εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2004, σελ. 81-82
857. Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, Εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2004, σελ. 81-82
858. Κονδύλης Παναγιώτης, Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα, Τομείς στην πλανητική πολιτική περί το 2000, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1998, σελίδα 89.
859. Engelhard Philippe, Ο τρίτος παγκόσμιος πόλεμος έχει αρχίσει, Εκδόσεις «ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ»- Α.Α. ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα 1999, σελ. 214-215
860. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Η διεθνής πολιτική στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2008, σελ. 61-62
861. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Η διεθνής πολιτική στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2008, σελ. 61-62
862. Σονμέζογλου Φαρούκ, Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, Μύθος και Πραγματικότητα, Τόμος Α΄ και Β΄, Εκδόσεις INFOΓΝΩΜΩΝ, Αθήνα, 2001, σελ. 265
863. Σονμέζογλου Φαρούκ, Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, Μύθος και Πραγματικότητα, Τόμος Α΄ και Β΄, Εκδόσεις INFOΓΝΩΜΩΝ, Αθήνα, 2001, σελ. 265
864. Σονμέζογλου Φαρούκ, Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, Μύθος και Πραγματικότητα, Τόμος Α΄ και Β΄, Εκδόσεις INFOΓΝΩΜΩΝ, Αθήνα, 2001, σελ. 265.
865. Πλατιάς Αθανάσιος «ΥΔΑΤΙΝΟΙ ΠΟΡΟΙ: ΤΟ ΝΕΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟ ΟΠΛΟ», στο «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ», ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΗΦΑΙΣΤΟΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΛΑΤΙΑΣ, Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα, 1992

866. Πλατιάς Αθανάσιος «ΥΔΑΤΙΝΟΙ ΠΟΡΟΙ: ΤΟ ΝΕΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟ ΟΠΛΟ», στο «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ», ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΗΦΑΙΣΤΟΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΛΑΤΙΑΣ, Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα, 1992
867. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge", School of Oriental and African Studies, London
868. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge", School of Oriental and African Studies, London
869. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge", School of Oriental and African Studies, London
870. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge", School of Oriental and African Studies, London
871. Tony Allan, "WATERSHEDS AND PROBLEMSHEDS: EXPLAINING THE ABSENCE OF ARMED CONFLICT OVER WATER IN THE MIDDLE EAST", MERIA-Middle East Review of International Affairs, Journal, Volume 2, No. 1- March 1998
872. Tony Allan, "WATERSHEDS AND PROBLEMSHEDS: EXPLAINING THE ABSENCE OF ARMED CONFLICT OVER WATER IN THE MIDDLE EAST", MERIA-Middle East Review of International Affairs, Journal, Volume 2, No. 1- March 1998
873. Tony Allan, "WATERSHEDS AND PROBLEMSHEDS: EXPLAINING THE ABSENCE OF ARMED CONFLICT OVER WATER IN THE MIDDLE EAST", MERIA-Middle East Review of International Affairs, Journal, Volume 2, No. 1- March 1998
874. Ismael Y. Tareq, The international relations of th Middle East in the 21st century, Patterns of continuity and change, Ashgate, Hampshire England 2000, σελ. 61
875. Ismael Y. Tareq, The international relations of th Middle East in the 21st century, Patterns of continuity and change, Ashgate, Hampshire England 2000, σελ. 61
876. Ismael Y. Tareq, The international relations of th Middle East in the 21st century, Patterns of continuity and change, Ashgate, Hampshire England 2000, σελ. 61
877. Ismael Y. Tareq, The international relations of th Middle East in the 21st century, Patterns of continuity and change, Ashgate, Hampshire England 2000, σελ. 61
878. Μάζης Θ. Ι., Γεωπολιτική των υδάτων στη Μέση Ανατολή, (Αραβικές χώρες, Ισραήλ, Τουρκία), Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1996, σελ. 363
879. Μάζης Θ. Ι., Γεωπολιτική των υδάτων στη Μέση Ανατολή, (Αραβικές χώρες, Ισραήλ, Τουρκία), Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1996, σελ. 363
880. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge", School of Oriental and African Studies, London

881. Tony Allan, "Middle Eastern hydropolitics: interpreting constructed knowledge",
School of Oriental and African Studies, London

18. Βιβλιογραφία

18.1. Ελληνική

1. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Η γεωπολιτική των πετρελαίων της Κεντρικής Ασίας, Επετηρίδα Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Σιδέρης 1997
2. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος – Ηφαιστος Παναγιώτης, Ευρωατλαντικές Σχέσεις, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1999
3. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο, Ιδεολογικά Ρεύματα, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2000
4. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Ανάλεκτα Διεθνούς Πολιτικής, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2007
5. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης, Οι τρεις απειλές του αιώνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002
6. Βαρβιτσιώτης Μ. Ιωάννης σε συνεργασία με τον Σωτήρη Ρούσσο, Τυφλοί Στρατοί, Η Δύση και η Απειλή του Ισλαμικού Φονταμενταλισμού, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008.
7. Βέργος Κώστας, Γεωπολιτική των Εθνών και της Παγκοσμιοποίησης, για μια ιστορία της γεωγραφίας και μια γεωγραφία της ιστορίας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004
8. Βιδάλης Ορέστης, Το Σύγχρονο Γεωπολιτικό Περιβάλλον και η Εθνική μας Πολιτική, Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1988
9. Baylis John & Smith Steve, Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής, Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις, Εκδόσεις Επίκεντρο, 2007
10. Boniface Pascal, Ατλας Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001
11. Boniface Pascal, Οι πόλεμοι του αύριο, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004
12. Bozarslan Hamit, Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2004
13. Brzezinski Zbigniew, Η μεγάλη Σκακιέρα, Η αμερικανική υπεροχή και οι γεωστρατηγικές της επιταγές, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1998
14. Brzezinski Zbigniew, Η Γεωστρατηγική Τριάδα, Η Συμβίωση με την Κίνα, τη Νέα Ευρώπη και τη Ρωσία, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2002
15. Brzezinski Zbigniew, Η Επιλογή, Παγκόσμια κυριαρχία ή παγκόσμια ηγεσία, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2005
16. Brzezinski Zbigniew, Η Δεύτερη Ευκαιρία, Τρεις Πρόεδροι και η Κρίση της Αμερικανικής Υπερδύναμης, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2008
17. Γιαλλουρίδης Κ. Χριστόδουλος, Η Τουρκία στον 21^ο αιώνα, Ο μακρύς δρόμος προς την Ευρώπη, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2004

18. Γιαλλουρίδης Κ. Χριστόδουλος, Η Τουρκία σε μετάβαση, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997
19. Γκορ Αλ, Μια Ενοχλητική Αλήθεια, Το παγκόσμιο πρόβλημα της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό, Εκδόσεις Η Καθημερινή, Αθήνα, 2007.
20. Carr H. Edward, Η Εικοσαετής κρίση 1919 – 1939, Εισαγωγή στην μελέτη των διεθνών σχέσεων, Επιμέλεια – Εισαγωγικό σημείωμα: Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2000
21. Defay Alexandre, Η Γεωπολιτική, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα, 2007
22. Dougherty E. James – Pfaltzgraff Jr. L Robert, Ανταγωνιστικές θεωρίες διεθνών σχέσεων, Μία συνολική αποτίμηση, Τόμος Α' + Β', Εκδόσεις Παπαζήση, 1992
23. Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Επιμέλεια: Θάνος Βερέμης, Η Τουρκία σήμερα, Πολιτεία, κοινωνία, οικονομικά, εξωτερική πολιτική, θρησκεία, Εκδόσεις Παπαζήση 1995
24. Ήφαιστος Παναγιώτης – Πλατιάς Αθανάσιος, Ελληνική Αποτρεπτική Στρατηγική, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1992
25. Ήφαιστος Παναγιώτης, Ευρωπαϊκή Άμυνα και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, Η Ευρώπη των πολλών ταχυτήτων και κατηγοριών κατά της Ευρωπαϊκής Ιδέας, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1997
26. Ηλιόπουλος Ηλίας, Ζητήματα Γεωπολιτικής & Διπλωματίας Ναυτικών και Ηπειρωτικών Δυνάμεων στον Σύγχρονο Κόσμο, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2008
27. Ήφαιστος Παναγιώτης, Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική, Απο την ιδεαλιστική αθωότητα στο πεπρωμένο του έθνους, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1995
28. Ήφαιστος Παναγιώτης, Η εξωελληνική Νοοτροπία και τα αίτια της, Το ζήτημα του Διεθνισμού, Πατριωτισμού, Εθνικισμού και η Εθνική Στρατηγική της Ελλάδας, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1997
29. Ήφαιστος Παναγιώτης, Διπλωματία και Στρατηγική των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων Γαλλίας, Γερμανίας Μεγάλης Βρετανίας, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1999
30. Ήφαιστος Παναγιώτης, Ιστορία, Θεωρία & Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1999
31. Ήφαιστος Παναγιώτης, Θεωρία Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2000
32. Ήφαιστος Παναγιώτης, Κοσμοθεωρητική ετερότητα και αξιώσεις πολιτικής κυριαρχίας, Ευρωπαϊκή Αμυνα, Ασφάλεια και πολιτική ενοποίηση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2001.
33. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 29 Ιουνίου 2008, Αθήνα

34. Η «Καθημερινή», Φύλλο της Κυριακής 13 Ιουλίου 2008, Αθήνα
35. Géré Francois, Γιατί οι πόλεμοι ;Ενας αιώνας γεωπολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005.
36. Gilpin Robert, Πόλεμος και Αλλαγή στην Διεθνή Πολιτική, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2004.
37. Gilpin Robert, Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία, Η διεθνής οικονομική τάξη, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2003.
38. Gilpin Robert, Η Πρόκληση του Παγκόσμιου Καπιταλισμού, Η παγκόσμια οικονομία τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2002.
39. Θουκυδίδου Ιστορία, Μετάφραση Αγγελου Βλάχου, Τόμος Α' + Β', Εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα
40. ΙΣΤΑΜΕ – Ινστιτούτο Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών, Παρατηρητήριο Βαλκανίων, Τουρκία, Αθήνα, Φεβρουάριος 1999
41. Kennedy Paul, Προετοιμασία για τον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1994
42. Kennedy Paul, Η άνοδος και η πτώση των μεγάλων δυνάμεων, Οικονομική μεταβολή και στρατιωτική Σύγκρουση από το 1500 ως το 2000, Τόμος Α + Β, Εκδόσεις Αξιοτέλλης, Αθήνα, 1990
43. Kissinger Henry, Διπλωματία, Εκδόσεις Νέα Σύνορα - Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1995
44. Kissinger Henry, ΗΠΑ Αυτοκρατορία ή Ηγετική Δύναμη; Για μια διπλωματία του 21^{ου} αιώνα, Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2002
45. Καραγιάννης Μάνος, Η Τουρκική εξωτερική πολιτική στον Καύκασο, Εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι προκλήσεις και προοπτικές, Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006
46. Κονδύλης Παναγιώτης, Πλανητική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1992
47. Κονδύλης Παναγιώτης, Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα, Τομείς στην πλανητική πολιτική περί το 2000, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1998
48. Κονδύλης Παναγιώτης, Θεωρία του Πολέμου, Εκδόσεις Θεμέλιο, Β' Έκδοση, Αθήνα, 1998
49. Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, Εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2004
50. Κώνστας Δημήτρης – Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Διεθνείς Σχέσεις, Συνέχεια και μεταβολή, Τόμος Α, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1997
51. Κώνστας Δημήτρης, Θεωρία και μεθοδολογία Διεθνών Σχέσεων, τ.Α', Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακούλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1983

52. Λάζαρης Απόστολος, Στην Αυγή του Νέου Αιώνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2001.
53. Λιούσης Νίκος – Ντάλης Σωτήρης, Οι διεθνείς σχέσεις στη μεταψυχροπολεμική εποχή, Από την γεωπολιτική στην γεωοικονομία και οι προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1999
54. Λουκάς Ιωάννης, Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία και Παγκόσμιοι Πόλεμοι, Άγγλοι και Γερμανοί θεωρητικοί της Ισχύος, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1996.
55. Λουκάς Ιωάννης, Η Γεωπολιτική, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 2000
56. Μάζης Θ. Ιωάννης, Η γεωπολιτική της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2008
57. Μάζης Θ. Ι., Γεωγραφία του Ισλαμιστικού κινήματος στη Μέση Ανατολή, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2002
58. Μάζης Θ. Ι., Γεωπολιτική των υδάτων στη Μέση Ανατολή, (Αραβικές χώρες, Ισραήλ, Τουρκία), Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1996
59. Μάζης Θ. Ι., Γεωπολιτική: Η θεωρία και η Πράξη, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής ΕΛΙΑΜΕΠ, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002
60. Μάζης Θ. Ι., «Ο υδρογεωπολιτικός ρόλος της Τουρκίας στην Εύφορη Ημισέλινο», Αρχείον Οικονομικής Ιστορίας, τόμος VI, αρ.1, Ιανουάριος – Ιούνιος, Αθήνα, 1995
61. Μάζης Θ. Ιωάννης, Γεωπολιτική προσέγγιση για ένα νέο Ελληνικό Αμυντικό Δόγμα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2006
62. Μάζης Θ. Ι., «Το νερό διχάζει Ισραήλ – Παλαιστινίους», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 17.8.1995
63. Μάζης Θ. Ι., Λουκάς Ι., Κιτσίκης Δ., Κουλουμπής Θ., Ντόκος Θ., Αλεξάνδρου Γ., Κούρος Κ., Γεωπολιτική και Ελλάδα, Η θέση της Ελλάδας στο Παγκόσμιο Γίγνεσθαι και η σχέση της με τα διεθνή κέντρα εξουσίας, Εκδόσεις Έσοπτρον, Αθήνα, 2001
64. Μάκιντερ Τζ. Χαλφορντ, Δημοκρατικά ιδεώδη και Πραγματικότητα & άλλες τρεις εισηγήσεις, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2006
65. Μακρής Σπύρος, Πολιτικό σύστημα & Διεθνείς σχέσεις, Η ελληνική περίπτωση μέσα από τη συγκριτική προοπτική, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2007
66. Mearsheimer J. John, Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, Εκδόσεις Ποιότητα, Β' Έκδοση, Αθήνα, 2007
67. Mearsheimer John, Walt Stephen, Το Ισραηλινό λόμπι και η πολιτική των Η.Π.Α., Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2006

68. Μούρτος Ανδ. Γεώργιος, Τουρκία – Ισραήλ και η έκλειψη της Ελλάδας από το φυσικό της χώρο, Εκδόσεις Επικοινωνίες Α.Ε., Αθήνα, 1999
69. Ντόκος Π. Θάνος, Ο γεωστρατηγικός ρόλος της Τουρκίας, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής, Εκδόσεις Κνωσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα, 2001
70. Nye S. Joseph Jr., Ήπια Ισχύς, Το μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005
71. Παγκόσμιος Ιστορία, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Τόμος Τρίτος, Έκδοση Τέταρτη, 1965
72. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Η διεθνής πολιτική στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2008
73. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1994
74. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία, Πολιτική και Στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1821 – 1832, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 1996
75. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική 6^{ος} – 11^{ος} αιώνας, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2000
76. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Διασπορά και εθνική στρατηγική, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000
77. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Ελλάδα, Νοτιοανατολική Ευρώπη, και νέο διεθνές σύστημα: Οι προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1999
78. Πάτελος Γ. Κωνσταντίνος, Το σύγχρονο Ισλάμ, Η συνάντηση με τη Δύση, Μία ιστορική και πολιτική προσέγγιση, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα 2006
79. Paret Peter, Οι Δημιουργοί της Σύγχρονης Στρατηγικής, Από τον Μακκιαβέλλι στην Πυρηνική Εποχή, Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα, 2004
80. Parker Geoffrey, Γεωπολιτική, Παρελθόν Παρόν και Μέλλον, Εκδόσεις Ροές, Αθήνα, 2002
81. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Το νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995.
82. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Εκτός Συνόρων, Ρεαλιστική Προσέγγιση Εθνικής Στρατηγικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997.
83. Πλατιάς Γ. Αθανάσιος, Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 1999.
84. Ραμονέ Ιγνάσιο, Πόλεμοι του 21^{ου} αιώνα, Νέοι Φόβοι και Νέες Απειλές, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2003.
85. Ratzel Friedrich, Ο Ζωτικός Χώρος, (Der Lebensraum), Εκδόσεις Προσκήνιο, 2001.

86. Ρόμπινς Φίλιπ, Στρατός και Διπλωματία, Η Τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2004
87. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση; Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2002.
88. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα, 2006.
89. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Το αύριο της Ευρώπης, Στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, Η μετά Μάαστριχτ Εποχή, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1992.
90. Ρουμελιώτης Β. Παναγιώτης, Η Πορεία προς την παγκοσμιοποίηση, Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για τον 21^ο αιώνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1996.
91. Ρούκουνα Εμμανουήλ, Διεθνές Δίκαιο II, Το κράτος και το έδαφος – Δίκαιο της θάλασσας, Έκδοση Αντ. Ν. Σάκκουλα – Αθήνα 1982.
92. Spykman J. Nicholas, Η Γεωγραφία της Ειρήνης, Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ, Αθήνα, 2004.
93. Huntington P. Samuel, Η Σύγκρουση των πολιτισμών, και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης, Terzobooks, έκδοση Τρίτη, Αθήνα, 1999.
94. Huntington P. Samuel, Ποιοι Είμαστε ; Η Αμερικανική ταυτότητα στην εποχή μας, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2005.
95. Huntington Ph. Samuel, Mcneil W., Στοφορόπουλος Θ., Ζουράρις Κ., Καραμπελιάς Γ., Γιανναράς Χ., Η σύγκρουσης ανατολής- δύσης & η πρόκληση Χάντινγκτον, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Γ΄ Έκδοση συμπληρωμένη- Σεπτέμβριος 2001
96. Fukuyama Francis, Το τέλος της Ιστορίας και ο Τελευταίος Άνθρωπος, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1993
97. Fukuyama Francis, Οικοδόμηση κρατών, Διακυβέρνηση και Παγκόσμια Τάξη στον 21^ο αιώνα, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005
98. Χρυσοβαλάντης Ζερβός, Γεωπολιτική των υδάτινων πόρων της Μέσης Ανατολής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Αθήνα, 1998
99. Watson Adam, Η εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας, Μια συγκριτική ιστορική ανάλυση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2006
100. Wight Martin, Διεθνής Θεωρία, Τα τρία ρεύματα σκέψης, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1998

18.2. Ξενόγλωσση

1. ADELPHI, Paper 273, Water and Instability in the Middle East, 1992
2. Ahmad Feroz, The making of modern Turkey, Routledge, London, 1993
3. Arvanitopoulos Constantine – The Geopolitics of Oil in Central Asia: Ramifications For Security in the Eastern Mediterranean -- Security Dilemmas In Eurasia – Institute of International Relations – Panteion University of Social and Political Sciences – 1999
4. Allan A. J. & Court H. J., Water, Peace and the Middle East, Neotiating resources in the Jordan Basin, Edited by J.A. Allan School of Oriental and African Studies with J.H. Court, Tauris Academic Studies, I.B. Tauris Publishers, London – New York, 1996
5. Allan A. J., The Middle East Water Question, Hydropolitics and the Global Economy, J.B. Tauris Publishers, New York 2002
6. Anderson E. W., Water Resources and Boundaries in the Middle East, BRISMES, τ. 662, 1991
7. Anderson W. Ewan, The Middle East, Geography & Geopolitics, Routledge, London 2000
8. Aron Raymond, Peace and War, A Theory of International Relations, Frederick A. Praeger, Inc., Publishers, New York, Second Printing, 1968.
9. Baylis John & Smith Steve, The Globalization of World Politics, An introduction to international relations, Oxford University Press, New York, Third Edition, 2005.
10. Barkey J. Henri, Editor, Reluctant Neighbor, Turkey's Role in the Middle East, United States Institute of Peace Press, Washington, D. C, 1996
11. Biswas A.K., Water Resources in the 21st Century, Water International, Vol. 16, No 3, September 1991
12. Brownlie Ian, Principles of Public International Law, Fourth Edition, Clarendon Press, Oxford
13. Brownlie Ian, Basic documents in International Law, Fourth Edition, Clarendon Press, Oxford
14. Cable James, The Political Influence of Naval Force in History, Macmillan Press Ltd., London, 1998
15. Cauo G. J., The development of the Law of International Water Resources and the Work of the International Law Commission, Water International, Vol. 14, No 4, December 1989
16. Carr Edward Hallet, The Twenty Years Crisis 1919 – 1939, An introduction to the study of international relations, New York, Harper Torchbooks, 1964
17. Carroll J., Water Resources Management as an issue of Environmental Diplomacy, Natural Resources Journal, Vol. 26, No 2, Spring 1986

18. Ciment James, *The Kurds, State and Minority in Turkey, Iraq and Iran*, Facts On File Inc, New York, 1996
19. Clausewitz von Carl, *On War*, Edited and Translated by Michel Howard and Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989
20. Gleick H. Peter, *Water Conflict Chronology*, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, www.worldwater.org/conflictchronology.pdf
21. Cohen Saul, *Geography and Politics in a Divided World*, London, Methuen, 1964
22. COSMOS, *Turkey and Syria, Another day is another crisis for Ankara*, Volume 2, Number 9, September – October 1998, Institute of International Relations, Panteion University, Athens
23. Dodd H. C., *Turkish foreign policy, New Prospects*, The Eothen Press, 1992
24. Dodds Klaus and Atkinson David, *Geopolitical traditions, a century of geopolitical thought*, Routledge, London, 2000
25. Dodds Klaus, *Geopolitics in a Changing World*, Prentice Hall, Essex, 2000
26. Dougherty E. James – Pfaltzgraff Jr. L Roger, *Ανταγωνιστικές θεωρίες διεθνών σχέσεων, Μία συνολική αποτίμηση, Τόμος Α' + Β'*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1992
27. Freedman Lawrence, *A Choice of Enemies, America Confronts the Middle East*, Weidenfeld & Nicolson, London, 2008
28. Gray Colin, *The Geopolitics of the Nuclear Era* (Crane, Russak & Co., NY, 1977)
29. Gray Colin, *The Geopolitics of Superpower* (Kentucky: The University Press of Kentucky, 1988)
30. Gresh Alain & Vidal Dominique, *The new A-Z of the Middle East*, I.B. Tauris, New York 2004
31. Goldschmidt Jr. Arthur and Telhami Shibley, *The Contemporary Middle East*, Westview Press, Colorado, 2006
32. Elmusa S. F., *Dividing Common Water Resources According to International Water Law: The Case of the Palestinian – Israeli Waters*, Natural Resources Journal, Vol. 35, No 1, Spring 1995
33. George A., *Wrangle over the Euphrates*, The Middle East, October 1987
34. Grover B., *Evolving International Collaborative Arrangements for Water Supply and Sanitation*, Water International, Vol. 16, No 3, September 1991
35. Griffiths Martin and O' Callaghan Terry, *International Relations, the key concepts*, Routledge, New York 2002
36. Halliday Fred, *The Middle East in international relations, Power, Politics and Ideology*, Cambridge University Press, Cambridge 2005

37. Halliday Fred, 100 Myths about the Middle East, SAQI, London 2005
38. Hale William, Turkish Politics and the Military, Routledge, London, 1994
39. Hale William, Turkish foreign policy 1774-2000, Frank Cass, London, 2000
40. Heper Metin, The State Tradition in Turkey, The Eothen Press, 1985
41. Heper Metin – Ayse Oncu – Heinz Kramer, Turkey and the West, Changing Political and Cultural Identities, J.B. Tauris&Co Ltd, 1993
42. Hill Fiona – Pipeline Politics, Russo Turkish competition and geopolitics in the eastern mediterranean – Harvard University, Research & Development Center, Cyprus, January 17, 1996
43. Hillel Daniel, Rivers of Eden, The Struggle for Water and the Quest for Peace in the Middle East, Oxford University Press, New York, 1996
44. Hindley A., Struggle for Middle East Water, Middle East Economist Digest, 33 (40), 1989
45. Inalcik Halil – Donald Quataert, An economic and social history of the Ottoman Empire 1300 – 1914, Cambridge University Press, 1996
46. Internet – <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query>
47. Internet – <http://www.turkey.org/groupc/gap.htm>
48. Internet – <http://www.adiyaman.gov.tr/>
49. Internet – <http://www.turizm.net/economy>
50. Internet – <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/newspot/20/N2.htm>
51. Internet – U.S. department of State, Background Notes: Syria, October 1995, Bureau of Public Affairs
52. Internet – <http://news2.thls.bbc.co.uk/hi/english/world/>
53. Internet – <http://news2.thls.bbc.co.uk/hi/english/sci/tech/>
54. Internet – <http://www-personal.usyd.edu.au>
55. Internet – <http://news2.thls.bbc.co.uk/hi/english/uk/>
56. Ismael Y. Tareq, The international relations of th Middle East in the 21st century, Patterns of continuity and change, Ashgate, Hampshire England 2000
57. Kazancigil Ali – Ergun Ozbudun, Ataturk Founder of a Modern State, C. Hurst & Co, London, 1997
58. Kedourie Sylvia, Turkey, Identity, Democracy, Politics, Frank Cass & Co Ltd, 1996
59. Kemp G., Scarcity and Strategy, Foreign Affairs, Vol. 56, No. 2, January 1978
60. Kliot N., Water Resources and Conflict in the Middle East, Routledge, London & New York, 1994
61. Koliopoulos Costas, Hydrodiplomacy: Turkey and the water issue in the Middle East, Αθήνα, 1996, MIMEO

62. Kollars J., The Hydro-Imperative of Turkey's Search for Energy, *The Middle East Journal*, Vol. 40, No. 1, Winter 1986
63. Kollars J., Water Resources in the Middle East, *Canadian Journal of Development Studies*, Special Issue, January 1992a
64. Kollars J., Fine Tuning the Future Euphrates – Tigris System, Council on Foreign Relations, Washington, 17 June 1992c
65. Landau M. Jacob, *Pan-Turkism From Irredentism to Cooperation*, C. Hurst & Co, London, 1995
66. Lewis Bernard, *The shaping of the modern Middle East*, Oxford University Press, New York 1994
67. Lowi R. Miriam, *Water and Power, The politics of a scarce resource in the Jordan River basin*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993
68. Lowi R. Miriam, *The Politics of Water, The Jordan and the Riparian States*, Mc Gill Studies in International Development No 35, Montreal, Quebec 1984
69. Mackinder J.H., *Democratic Ideals and Reality, A Classic Work on Geography and World Power*, New York, Norton, 1962
70. Mackinder J.H., "The Round world and the Winning of the Peace", *Foreign Affairs*, vol. 21, no. 4, July 1943.
71. Mazis Th. Ioannis, *The principles of geopolitics and the case of the Greek space in South Eastern Mediterranean – Institute of International Relations*, August 1997
72. Mazis Th. Ioannis, *A Geopolitical Analysis on the Issue of the Water Reserves in the Middle East*, *Journal of Oriental and African Studies*, Vol. 7, 1995
73. Mazis Th. Ioannis, *The Armenian Question: a challenge for geopolitical analysis*, *Journal of Oriental and African Studies*, Vol. 5, Athens 1993
74. Microsoft Encarta Encyclopedia 1999, English Version
75. Microsoft Encarta Premium 2006
76. Milton- Edwards Beverley and Hinchcliffe Peter, *Conflicts in the Middle East since 1945*, Routledge, London 2001
77. Milton- Edwards Beverley, *Contemporary politics in the Middle East*, Polity, Cambridge 2004
78. Morgenthau Hans, *Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace*, New York, Knopf 1978
79. Muftuler – Bac Meltem, *Europe in Change, Turkey's relations with a changing Europe*, Manchester University Press, Manchester, 1997
80. Munkler Herfried, *The new wars*, Polity Press, Cambridge, 2005

81. Nachmani A., Water Jitters in the Middle East, *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 20, No. 1, January – March 1997
82. Parker M., Turkey Harnesses the Euphrates, *The Middle East*, November 1986
83. Pettifer James, *The Turkish Labyrinth, Ataturk and the new islam*, Viking, London, 1997
84. Poulton Hugh, *The Balkans, minorities and states in conflict*, Minority rights publications, London, 1994
85. Qumsiyeh B. Mazin, *Sharing the land of Canaan, Human rights and the Israeli- Palestinian struggle*, Pluto Press, London 2004
86. Robins P., *The Overlord state: Turkish Policy and the Kurdish Issue*, *International Affairs*, Vol. 69, No. 1, January 1993
87. Rosenau N. James, *The study of world politics, globalization and governance*, vol. 2, Routledge, New York 2006
88. Roy Olivier, *The Politics of Chaos in the Middle East*, Hachette Litteratures, Paris 2007
89. Rubin Barry, *The tragedy of the Middle East*, Cambridge University Press, Cambridge 2002
90. Shahin M., Review and Assessment of Water Resources in the Arab World, *Water International*, 14, 1989
91. Shaw J. Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume I, Cambridge University Press, 1995
92. Shaw J. Stanford – Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume II, Cambridge University Press, 1995
93. Sherk G.W, Wouters P., Rochford S, *Water wars in the near future ? Reconciling Competing Claims for the World's Diminishing Freshwater Resources – The Challenge of the Next Millennium*, International Strategic Studies Association, 1998
94. Smith Dan, *The state of the Middle East, an atlas of conflict and resolution*, Earthscan, Brighton, 2006
95. Spykman Nicholas John, *The Geography of Peace*, New York, Harcourt Brace, 1944
96. Spykman Nicholas John, *America's Strategy in World Politics, the United States and the Balance of Power*, (Harcourt Brace and Co, NY, 1942)
97. Starr J. R., *Water Wars*, *Foreign Policy*, No.82, Spring 1991
98. Starr J. R., *Water Security: The missing link in our Mideast Strategy*, *World Leaders* 34 (4), 1991
99. Swain Ashok, *A new challenge: Water scarcity in the Arab World*, *Arab Studies Quarterly*, Volume 20, Number 1, Winter 1998
100. Tuathail G. – Dalby S. (eds), – *Rethinking Geopolitics*, London 1998

101. Wolf A., Middle East Water Conflicts and Directions for Conflict Resolution, International Food Policy Research Institute, April 1996
102. Wolf A., Water for Peace in the Jordan River Watershed, Natural Resources Journal, Vol. 33, No. 2, Summer 1993
103. Zurcher, J. Erik, Turkey a modern history, J.B. Tauris&Co Ltd, 1995

